

פרקי זיכרונות

רחל ברנדוייץ-לפידות

רחל ברנדויין-לפידות

פרקי זיכרונות

מהדורה אינטרנטית

תוכן עניינים

4	ילדות
11	סבתא שלי
16	הדודה מירל
28	המאורעות
35	בי"ס לנדאו
44	המורה לנגינה
47	בי"ס התיכון
57	רחוב יעב"ץ
63	באצ"ל
78	נישואין
91	אל הדוד באמריקה
116	מפגש עם שוטרים באמריקה
121	אולפן בית-העם
154	פגישות עם תלמידים
172	נסיעה למוסקבה
182	נסיעה לפטרבורג
197	נסיעה ללטביה

ילדות

באתי לאוויר העולם בירושלים בכ"ג בסיון תרצ"א (8 ביוני 1931) להורי לאה לבית לורברבוים ולוי-יצחק ברנדויין, שניהם ילידי הארץ, ילידי צפת. היה לי אח, יוסי, שהיה גדול ממני ב-11 שנה, אותו אהבתי אהבת נפש והוא היה לי מין אבא צעיר, אך לצערי הוא נפטר באופן פתאומי בגיל 41 והוא חסר לי מאוד עד עצם היום הזה.

כשנולדתי, ניתן לי השם "אסתר-רחל" על שם דודתו של אבא שלא זכיתי להכירה. כולם קראו לי "רחל" או בשם החיבה "רוחה". סבתי השובבה (אמו של אבא) נהגה לפעמים לקרוא לי "ריחלה", כלומר - רוח או שד ביידיש. הייתי שובבה גדולה.

אבל עכשיו נכנס לסיפור המחשב. הוא אינו יודע חכמות, כתוב אסתר-רחל אז כך יהיה כתוב בכל מקום בכל מסמך, לעד. לך התווכח אתו. היו זמנים שחשבתי לגשת למשרד הפנים ולמחוק את 'אסתר', אבל אני עדיין בת לדור שמכבדת את רצון הוריה ולא רציתי לפגוע בשם אפילו אחרי שכל הנוגעים בדבר כבר אינם. בתעודת הזהות הייתי כמובן "אסתר-רחל". לא תמיד הייתה תעודת הזהות שלי במצב תקין. הייתה תקופה, לפני הרבה שנים, שהיא הייתה בתיק בסמיכות לדגים, או משהו רטוב אחר ונרטבה מאוד, ובחלקה הייתה מטושטשת ומרופטת. כמובן, אפשר היה תמיד לגשת למשרד הפנים ולהוציא תעודה חדשה, אך למי היה חשק ללכת לעמוד שם בתור האינסופי, כשבכלל בקשי נזקקת לתעודת זהות. תודה לאל, כבר חיינו במדינה משלנו ולא היה שוטר בריטי שתמיד דרש את תעודת הזהות. היא הייתה באיזה תא נפרד בתיקי מסכנה ומרופטת.

יום אחד קבלתי חבילה מארה"ב. מיקסר (מערבל), לא פחות ולא יותר. זה היה בשנת 1955 לערך ואותם מערבלים היו אז חזון מאוד לא נפרץ במקומותינו. נכנסתי לבית הדואר ובקשתי את החבילה שלי. הפקיד דרש את תעודת הזהות וכאן התחיל וויכוח. הפקיד: "זה בכלל לא בשבילך, על החבילה כתוב 'רחל' ואילו בתעודה שלך כתוב 'אסתר' ומשהו מטושטש לאחר מכן". התחיל דין ודברים. הראיתי לו שהכתובת על החבילה והכתובת בתעודה הן זהות, אבל הוא בשלו "אולי זאת אחותך. את אסתר והחבילה אינה שלך". לפעמים יש מזל מוזר ולבית הדואר נכנסת גב' מזרחי אמן של עליזה ועדינה חברותי מנוער. גב' מזרחי הייתה אישה רחבה, בעלת נוכחות

ובעלת קול. היא פורשת את ידיה בברכה גדולה: "שלום רוחה". "הא, אתה שומע", קפצתי אני על הפקיד "איך היא קוראת לי?" הפקיד פנה אל גב' מזרחי ושאל: "את מכירה אותה?" והגברת ממשיכה "מה זאת אומרת מכירה, היא חברה טובה של בתי. הן היו ישנות יחד, בוודאי זאת רוחה" ותוך כדי כך קבלתי גם נשיקה חמה. קבלתי את המיקסר והוצאתי תעודת זהות חדשה. "אסתר" עוד הייתה בראש אבל ה"רחל" הייתה ברורה.

סיפור שטות נחמד אחר עם אסתר הוא "מתיחה" של יהודה בעלי שעבד באותם ימים על עבודת הדוקטור שלו בביוכימיה. באחד מהחופשים הגדולים הלכתי לעבוד קצת במחלקת "רשומות" של בית-חולים הדסה. תמיד היה שם חוסר בכתבניות, ולנו הייתה דרושה "השלמת הכנסה". בצהריים יהודה נהג לבוא לקחת אותי הביתה. עוד לא הייתה לנו מכונית אבל הייתה וְסָפָה (קטנוע). שעה שיהודה יצא מן העבודה, שאלו הוכו, אחד החברים "לאן אתה הולך?" ויהודה השיב בשובבות "לקחת את אסתר". "מי זו אסתר?" שואל הוכו. "אה" אומר לו יהודה, "אתה רוצה לראות מי זו אסתר? שב נא מאחורי וניסע אליה יחד". הוכו היה סקרן מאוד, התיישב ושניהם באו אל מקום עבודתי. הצחוק היה גדול, הוכו חזר לעבודתו ברגל ויהודה ואסתר נסעו הביתה. מאז תוספת ה"אסתר" הייתה בדיחה במחלקה לביוכימיה ולקח לסקרנים.

בכך לא די. כעת, אנחנו באמת בתקופה ממוחשבת ואני יכולה לענות עד מחר על השאלה "מה שמך?" ולומר "רחל", אבל המחשב יעלה מנבכי מוחו את אסתר. אין מה לעשות, זו הגזירה היום. הבעיות שלי הן בעצם במקום כמו קופת חולים, שם האדם מחכה בתור ואחות או פקידה קוראת בשמו בהגיע תורו. כמובן שקוראים "אסתר" ואני לא זזה. בזמן האחרון, לצערי אני נזקקת יותר ויותר לקופת-חולים ומשננת לעצמי "אסתר, זאת את". לפעמים יש לי מזל וקוראים "אסתר לפידות" והשם השני מעיר אותי. אתמול הייתי צריכה לעבור במרפאה ממקום למקום ונוכחתי שאני מתקדמת ועונה מהר כשקוראים ל"אסתר לפידות", וחוסכת את המבוכה כאשר נהגו לומר לי: "קראנו לך כמה פעמים, למה לא ענית קודם?"

בשעתו ספרו לי שכאשר נולדתי, גרנו בגבעת-שאול (השכונה הדתית בכניסה לירושלים). אני אינני זוכרת משם דבר. רק סיפור אחד אני זוכרת וזה בעצם סיפור של אבי: ביום הכיפורים, בצום, תמיד הלך לבקר את הוריו שגרו בעיר העתיקה.

(מימין לשמאל) אבא לוי-יצחק, רוחה (בת שנתיים), יוסי, אימא לאה

הסיפור שלי מתחיל ברחוב יפו, מול משטרת "מחנה יהודה", בבית קטן. והנגינה במלעיל, כי הבית לא היה קטן כלל, אלא זה שמו של בעל הבית הערבי שלנו. את בעל-הבית עצמו איני זוכרת, היו אלה הימים שהיו בעלי בתים והם השכירו דירות והתפרנסו מכך. הם שמרו על הבתים, תיקנו את כל הדורש תיקון, והיה זה עולם אחר. איני יודעת למה כעבור מספר שנים עזבנו ועברנו לשכונת מקור-ברוך.

הבית ברחוב יפו היה בית אבן גדול ויפה. היו אלה בעצם שלושה בתים: בחזית חנויות הפונות לרחוב יפו, ושתי דירות מעליהן. מאחור הייתה גינה קטנה ולאחריה בית בן שתי קומות וארבע דירות (באחת מהן גרנו אנחנו) ובהמשך עוד חצר ריקה ועוד בית בעל ארבע דירות. בשתי העליונות היה "מלון באב'ד", עליו אספר בהמשך.

הדירה ברחוב יפו הייתה מרווחת ויפה. דירה בת ארבעה חדרים. אנחנו גרנו בשניים ואת שני הנותרים השכרנו. מנהג ההשכרה היה נהוג ונפוץ מאוד, גם מפני שהארץ הייתה מלאה עולים וחלוצים בודדים שחיפשו חדר, וגם מפני שבעלי הדירות נזקקו להכנסה נוספת.

תקופה מסוימת גרה הדודה מרים שלי עם עוד חברה אצלנו והיא הייתה לי "אימא שנייה". היא הייתה מאוד יפה ובוודאי פינקה אותי. בעיקר אני זוכרת שהייתי בורחת אליה כאשר רצו לתת להעניש אותי. לחדר השני שהשכרנו הייתה כניסה נפרדת מחדר המדרגות ושם גרה הגב' ג'ניה שהייתה מניקוריסטית ועבדה אצל הספר וייס בכיכר ציון, מספרה מאוד ידועה ומכובדת באותם ימים.

אני מספרת קצת על השכנים, כי גם יחסי השכנות היו שונים מאוד מאלה של היום.

מכל דיירי המשנה, אני זוכרת בחדר בפנים עוד בחורה נחמדה בשם אוליצקיה (כנראה עלתה מרוסיה) והיחסים היו כה קרובים וטובים, שאח"כ כשנסענו לת"א תמיד ביקרנו אצלה, עד שברבות השנים מצאנו שאין לנו מה להגיד זה לזה וחדלנו מלבקר.

בקומה התחתונה היו עוד שכנים בשם סמילנסקי, שעברו אח"כ מירושלים לאחת הקריות. הם שמשו לי ממש "סבא וסבתא במקום" והקשר איתם היה קשר משפחתי ממש.

בכניסת הרחוב, מעל החנויות, גרה משפחת ד"ר קורקידי. הוא היה הרופא שלנו ואשתו "הדודה לאה" הייתה הפסנתרנית בגן הילדים שלי. אלה עדיין היו הימים בהם נקראו כך המבוגרים "דוד ודודה". לימים השתנתה האופנה. הסבירו לילדים כי אלה אינם דודים ודודות שלהם, ולפעמים אפילו אינם נחמדים כל כך. אלה אנשים זרים, אולי טובים אבל בכל זאת זרים וחזרו לקרוא אדון וגברת. למשפחת קורקידי היו שני ילדים אמנון וגדעון. אמנון היה גדול, קרוב לגילו של יוסי אחי, וגדעון היה קטן ממני ובמקום רוחל'ה קרא לי קוקה'לה ותמיד ביקש והפציר שאבוא לשחק איתו אחה"צ ואף הייתי עוזרת לדודה לאה להשכיב אותו לישון. כאות תודה על שירותי הטובים הייתי מקבלת מדודה לאה מין חריט עשוי אריגה עדינה של חוטי כסף פשוטים. זה ממש נראה כמו חריט של גברת של פעם ובתוכו היו ממתקים שונים. עצם העובדה שאני זוכרת את "התיקים" האלה התלויים על ידי הקטנה בסגנון מרי אנטואנט, או בסגנון הסבתא, מראה עד כמה נשאר החריטים חרוטים על ליבי. דודה לאה ובמיוחד הד"ר קורקידי נשאר דמויות ירושלמיות ידועות עד יום מותן. לאן פרחו הילדים אינני יודעת בדיוק. פגשתי פעם באמנון בקונצרט של הפילהרמונית. הוא בא אז לביקור מארה"ב. יותר איני יודעת דבר.

בבית קטן השלישי, אליו כבר הייתה הכניסה לא מרחוב יפו אלא מרחוב יהודית הקטן, מעבר לפינה, גרה משפחת באב'ד (ראשי תיבות של 'בית אב בית דין') שניהלה מלון קטן סמוך לדירתם. הם היו קרובי משפחה רחוקים שלנו ולצער כולם היו חשוכי ילדים ואהבו אותי מאוד. גב' באבד אפתה בכל שבת קיגל נהדר והכינה צ'ולנט טוב לשבת. הייתה להם במלון גם מסעדה, ולא אחת נהנינו אבא ואני מפרוסת קיגל טובה בשבת. אימא לא הלכה אתנו בשבתות ולא הסתכלה בעין יפה על כל "הכיבודים" האלה. גם אימא אפתה קיגל נהדר, אבל לא בכל שבת ויתכן שהייתה זו פשוט קנאת אופות ו"למה אתה צריך תמיד ללכת אליהם לקיגל?"

מול הבית הייתה המשטרה והשוק היה קרוב. התנועה הייתה רבה אבל הרבה פחות סואנת מאשר היום ולפעמים אפשר היה לתת בידי שני גרוש וחצי ולשלוח אותי לשוק לקנות אונקיה בשר אצל ולוויל הקצב. (ההליך החוקי בזמן המנדט הבריטי היה "פונט פלשתינאי (א"י)" והכינוי בעברית היה "לירה ארץ-ישראלית" ובראשי תיבות לא"י. הלירה הייתה מחולקת ל-1000 מיל או 100 גרוש, כאשר הגרוש היה שווה ערך ל-10 מיל).

אימא סיפרה שהתחלתי לדבר מוקדם מאוד. הייתי שובבה גדולה והיה לה קשה אתי בבית ומאז מתחיל הסיפור שאני תמיד קטנה בשנה מכולם, כי התחלתי ללכת לגן כבר בגיל שנתיים ובאופן טבעי למדתי בו שלוש שנים, כך שהייתי בת חמש עם סיום הגן.

הגן נקרא "גן סוקניק", על שם המנהלת דודה חסיה סוקניק (אשתו של הארכיאולוג הפרופסור אלעזר ליפא סוקניק ואמם של יגאל ידן, לימים הרמטכ"ל השני של צה"ל ופרופסור לארכיאולוגיה, יוסי ידן, לימים שחקן תיאטרון ומתי סוקניק, לימים טייס חייל האוויר שנפל במלחמת העצמאות). יש בידי עדיין מין "תמונת מחזור" של כל ילדי הגן יושבים עם הדודה לאה שלייד הפסנתר, ומימין הדודה חסייה ואנחנו כולנו, כל ילד וכלי נגינתו.

רוחה יושבת הראשונה מצד שמאל

בעיקר זוכרת אני מהגן חגיגות לקראת החגים שנערכו ברוב עם. היו אלה ימיה של כוכבת סרטי הקולנוע הקטנה שירלי טמפל בעלת ה"בקבוקים" (תלתלים, כמו פאות, ראש מלא). נדמה לי שנלקחתי לראות את מרבית סרטיה. ידעתי לשיר חלק מהם, אעפ"י שהיא שרה באנגלית ולא הבנתי אף מילה, ומאז נכנס בי חיידק הבמה. אולי לכן לא סירבתי כשביקשו אותי לעלות על כיסא ולשיר ולדקלם.

כפי הנראה, הטראומות הן הזכורות ביותר, על כל פנים במקרה שלי. והרי הסיפור: רותי דובנו חברתי למדה יחד אתי בגן. היא הגיעה ממקור-ברוך ואני ממחנה-יהודה. לכבוד אחד האירועים, התכנסו מספר גנים בבית-הבריות "שטראוס" וכל גן היה צריך לתת "הצגה". הגן שלנו, גן סוקניק, הכין הצגה מן השיר שהיה נפוץ אז: "או-או-אה, מי זה בא, אנייה עם ארובה." הבאים לקבלה ממשיכים ושואלים: "מאין באה את אנייה, ומה את לנו מביאה?" והאנייה ממשיכה: "באה אני ממרחקים, חלוצים שם מחכים, עם תרמיל ועם מקל לעלות לארץ-ישראל". ואח"כ הציגה כל קבוצת חלוצים

מה תעשה בארץ: יהיו חלבנים ברפת, יהיו נגרים ועוד מקצועות ממקצועות שונים. את פירוט הקבוצות השונות ומה אמרו אינני זוכרת, אבל את ההתחלה זוכרת גם זוכרת, וכל כך למה? כשהייתי קטנה היה קולי סדוק קצת, אינני יודעת מה זה ולמה זה. אני זוכרת את הטיולים אצל הרופאים השונים, אבל שום דבר לא נעשה ועם הזמן זה חלף. אבל באותו בוקר היסטורי, התעוררה שאלה גדולה: מי תהיה הילדה שתייצג את האנייה הבאה ובבטנה עולים חדשים, מיהי זו שתגיד "או או אה מי זה בא" בקול גדול, לכל האולם של שטראוס. הילדה שייצגה את האנייה הייתה צריכה לעמוד מאחורי אנייה גדולה ויפה עשויה מקרטון, ועל ראשה צריך היה להלביש ארובה, והיא היא שתאמר את ה"או-או-אה" הנכסף, והיא תעמוד במרכז הבמה, מעל כולם, ותפתח את כל "ההצגה". היינו שתיים שהתחרו על התפקיד הנכסף. שתינו מאוד רצינו להיות הארובה. נתנו לכל אחת מאתנו לדקלם באולם בקול רם, כשהכובע הנכסף עובר מראש אל ראש, ולבסוף הוכרע שרותי תהיה האנייה, ואותי צרפו נדמה לי, לרפתנים.

רותי איננה זוכרת דבר מכל הסיפור, לא זוכרת את ההצגה, ולא את האנייה, ולא שום דבר. אחרי הגן נפרדו דרכינו מעט, רותי עברה ללמוד בבי"ס "למל" שהיה ידוע מאוד בשעתו ונחשב לבי"ס מצוין לבנות. ואילו אני נשלחתי ל"בית-הספר אוולינה דה רוטשילד", או בעגה המקובלת "בי"ס מיס לנדו" על שם המנהלת המפורסמת שלו. אבל בביה"ס התיכון, נפגשנו שוב, המשכנו את דרכנו יחד בסמינר, ונשארנו חברות טובות עד עצם היום הזה. כל כמה שהזכרתי לרותי את האפיזודה הזו, היא לא זכרה אותה, אף פעם. היא זוכרת את הגן, ויש לה חלק מן התמונות שיש בידי, אבל ארובת האנייה והתחרות בינינו אינה זכורה לה כלל וכלל. אשרי זוכרי טראומות.

סבתא שלי, סבתא חנה.

סבתא חנה ברנדויין לבית וייסבלום הייתה אִמו של אבי. אני חושבת שזיכרונותיי הראשונים הם בערך מגיל 4 או 5. אנחנו גרנו בירושלים ברחוב יפו, וסבא וסבתא ברנדויין גרו ברחוב מסילת ישרים, קרוב מאוד לרחוב אגריפס. הם באמת גרו קרוב מאוד אלינו, ונהגנו לבקר אצלם לעתים תכופות ביותר. תנועת כלי הרכב הייתה דלילה מאוד אותם ימים (השנים 1936-1937), ולעתים די קרובות הלכתי לשם בעצמי. למה? גם כי אהבתי את קבלת הפנים הלבבית של סבתא ובעיקר כדי לקבל מיל או אפילו שניים לקנות מסטיק. אבל אני מקדימה את המאוחר.

עליזה בת-דודתי, אותה אהבתי מאוד, גרה עם סבא וסבתא. לא ידעתי למה היא גרה אצלם וגם לא היה לי אכפת. כך זה היה ודי. זה היה בית שאהבתי מאוד לבוא אליו, אבל... והאבל היה גדול וקשה. סבתא לא ידעה לדבר עברית אף על פי שנולדה בארץ, בצפת, ואני לא הבנתי ולא ידעתי לדבר ולו מילה אחת יידיש. תמיד נזקקנו למתרגם. סבא דווקא דיבר עברית, עברית של התפילה, אבל קשה היה לי להבין את מבטאו, והוא היה רציני ואמר מעט ואילו סבתא הייתה חביבה מאוד וצחקנית ואת המיל בשביל המסטיק תמיד קיבלתי ממנה ולא ממנו. סבתא ידעה את תפילותיה, אבל עברית שהיא לשון קודש "דיברו" רק עם הקב"ה, ולא סתם פטפוטי הבל.

סבתא וסבא נראו לי פט ופטישון, אפילו לעיני בנות החמש. הוא, הסבא ר' אברומצ'ה היה גבוה ורזה, לבוש למשעי, יהודי מכובד וכאמור ממעט בדיבור. ואילו הסבתא חנה הייתה גוצה עגלגלה וצחקנית ותמיד קיבלה אותנו בסבר פנים מחייכות, לא רק יפות. דא עקא, גם היא וגם הסבא הריחו טבק (נוהג נפוץ באותם ימים) והריח מאוד דחה אותי, לכן לא מיהרתי לנשקה. סבתא הייתה הקטליזטור שהביא לכך שבסופו של דבר אני מדברת יידיש, ועכשיו אפילו קוראת באופן שוטף.

עליזה בת-דודי הייתה אף היא צחקנית וחביבה ולמדה אותי הרבה "חוכמות". אחד הסיפורים על סבתא סיפרה לי עליזה. מסתבר, שבתקופה מסוימת גידלה הסבתא לא רק אותה (עליזה הייתה יתומה מאם, אביה נישא בשנית ועליזה נשארה אצל סבתא). היה אצל סבתא עוד אחד מנכדיה, משה שאותו לא הכרתי. משגדל נסע לאמריקה.

עליזה סיפרה שיום אחד ישבה והכינה את שיעוריה ופתאום נזרק עליה תפוז. כמובן שחשבה שמשה הוא הזורק וזרקה אליו את התפוז בחזרה. נוצרה מלחמת תפוזים כשמשה צועק "מה את רוצה ממני, לא זרקתי עליך שום דבר". אחרי כמה תפוזים לכאן ולשם, התברר שהייתה זו סבתא שהתחילה במהומה באומרה "מה שקט פה כל כך?"

כפי שכבר ציינתי לא יכולתי להרבות בשיחה עם סבתא, אבל תנועות ידיים הבנתי. קרה שנכנסנו כמה נכדים אצל סבתא. צעצועים כמובן לא היו לה בשבילנו, זה בכלל לא היה מקובל לפני שבעים שנה, אך לפתע נשכבה לה סבתא על הרצפה והזמינה אותנו, הילדים, להתיישב עליה בשורה. לאט לאט הבנתי מתוך ה"צ'יק צ'יק טו-טו-ו-ו" שסבתא היא קרון רכבת, אנחנו הנוסעים וכולנו נוסעים ליפו. את שארית המידע ליקטתי מבני-דודי האחרים שהבינו יידיש. כל הטיול הזה נראה לנו מרעיש ומהנה ביותר.

אותו זמן כבר התחלתי ללמוד בבי"ס אוולינה דה רוטשילד, שם התחלנו ללמוד אנגלית כבר בגיל 7 (ואני בעצם בת 6). מבנה השפה והדקדוק שלה עזרו לי אף הם עם יידיש, שהיא בעצם שפה אירופית, מין גרמנית עתיקה ויכולתי כבר לגמגם קצת.

לאימא שלי היו סיפורים אחרים על "עזרה לסבתא". כמנהג הימים ההם התארסה אמי בהיותה בת שתים-עשרה. טקס הנישואין נערך בהיות החתן והכלה בני שש-עשרה. מכאן, שארבע שנים היו מאורסים. אימא נהגה לספר שלפעמים עברה על יד ביתה של סבתא חנה, חמותה לעתיד, וזו האחרונה הציעה לה מטאטא בתוספת אמירה: "רוצה סיפור, אנא טאטאי את הבית". הכוונה הייתה אולי רק לחדר, ביידיש זו מילה המשמשת לשניהם. אימא שלי, שהייתה בדרך כלל מסודרת, שמחה מאוד לעיסקה. באותם ימים לא היו בתי-קולנוע, כמובן שבצפת הדתית מאוד לא היה תאטרון או כל להקה הדומה לתאטרון, אפילו ימי הרדיו היו עוד רחוקים. אמי הטובה נהגה לספר לי שהבנות נהגו לבלות את זמנן בתפירת ה"טרוסו" (נדוניה בצרפתית). ישבו, תפרו, רקמו ופטפטו וכך בילו חלק מזמנן. אין לשכוח שהן גם עבדו קשה בבית ועזרו בגידול אחיהן ואחיותיהן הקטנים, שהיו שם בשפע. סבתא ידעה לספר סיפור ושתיהן נהנו. ברצוני שתבינו ש"באלעה-בוֹסְתָה" (בעלת בית מסודרת) לא הייתה סבתא. אך לעומת זאת היא ניחנה בחוש הומור, בשכל טוב וברצון לעזור לכל מי שרק צריך עזרה או עצה טובה.

סיפר לי אבא שסבתא החליטה שמשעמם ויש לעשות מעשה. מה עשתה? הייתה אמורה להתקיים חתונה של מישהו. עצם החתונה הייתה אירוע מיוחד בצפת הקטנה, אך סבתא הגדילה לעשות: לקחה חוט ומחט בידה האחת, ובשנייה חתיכת חלבה. נעמדה ככל יתר אנשי צפת מסביב לחופה, חיפשה עד שמצאה זאטוט, נתנה בידו האחת את המחט ובידו השנייה את פיסת החלבה (הפרס שלו) ואמרה: "אתה רואה שם את הרב, ולא רחוק ממנו עומדת גברת עם שרוולים קצרים? לך תפור אותם בעדינות זה לזו, והרי לך החלבה". הילד שמח, ומלא את תפקידו. משנסתיימה החופה והנה הרב הולך כשהוא מושך אחריו אישה הלבושה בשרוולים קצרים (ווי). השניים כמובן חיפשו כל אחד דרך להתיר את עצמו זה מזו וזו מזה, כשהקהל מסביב עומד וצוחק. סבתא כבר מזמן לא הייתה שם, אבל אנשי צפת הנידו ראשם ואמרו "עוד תעלול של המימה (דודה) חנה".

את הסיפור הבא שמעתי מכמה מקורות, ומעשה שהיה כך היה: הימים, שלהי הקיץ, וכתמיד דגים בחולה דייגים ערבים ודייגים יהודים מיסוד המעלה. משום מה פרץ ריב בין הדייגים, והערבים טענו שהיהודים קללו אותם ב"דין אל מוחמד", משהו חמור ביותר כפי שהבנתי. מכל מקום, היה זה עוד בזמן שלוט התורכים בארץ, והדייגים היהודים נעצרו ונשלחו לכלא בדמשק.

יהדות צפת הייתה כמרקחה ולא ידעה מה לעשות. כל הבקשות והתחינות הושבו ריקם, וגדול היה החשש שאם חלילה יועמדו יהודי יסוד המעלה לדין, הרי גזר דינם יהיה מוות. חשבו וחיטבו מה עוד אפשר לעשות. כאמור אירע כל זה בסוף הקיץ, ויהודי צפת החליטו שלקראת החגים הממששים ובאים לא יקנו דגים אצל הערבים. שייחנקו עם הדגים שלהם. כדי לדאוג לקיום החרם אספה סבתא, לפי הסיפור, את ילדיה ואחייניה וכל יתר ה"שבאב" (נוער בערבית), והם היו אמורים להיות הפקחים שיבדקו ויודיעו אם מישהו בכלל מתקרב לחנות דגים. הם הכינו לעצמם ממתכת זולה דגים קטנים, אותם חיברו בסיכה סגורה לבגדיהם והם היו "קומנדו פיש". החרם עבד. יהודי צפת לא קנו דגים לחג. הסוחרים הערבים מצאו את עצמם בצרה גדולה. פריג'ידרים לא היו אז, הקרח נמס והדג...

הגיע ערב ראש השנה. קשה בלי דג בשכונה האשכנזית, במה יקיימו "שנהיה לראש ולא לזנב". הספרדים אוכלים ראש של כבש ומוח של אחת הבהמות, אבל מה יעשו האשכנזים? והנה, הגיעה שעת ההליכה לבית-

הכנסת, ומאחד הבתים יוצא יהודי מכובד לבוש בגדי לבן, כנהוג בראש השנה "כשגלג ילבינו". הוא הולך ופתאום הוא מרגיש שלא לבד הוא הולך לבית-הכנסת, אלא שיירה של נערים מרקדת מאחוריו כשבידי אחד מהם סיר עם געפילטע פיש, אותם הכינה זוגתו תחי' לקראת החג, בהיותה בטוחה שאיש לא הבחין בה שעה שקנתה את הדגים. האיש, מסכן, כל העיר עלבה בו ולעגה לו.

סוף טוב הכול טוב. הסוחרים הערבים הבינו שהחיזיון יישנה גם ביום הכיפורים וגם בחג-הסוכות ובשמחת-תורה. הם הכירו יפה את חגי היהודים, פנו אף הם לדמשק וביקשו שתיעשה סולחה. היהודים יתנצלו על קללותיהם והדייגים ישוחררו, וכך היה. הדייגים היהודים שוחררו והחרם בוטל. את הסיפור האחרון שמעתי מפיו של אבא, וגם אם הוא נראה לי קצת מרחיק לכת, הרי אין ספק שסבתא הייתה מסוגלת לתעלול.

ספרתי כבר שסבא היה יהודי מכובד. גבוה, בעל הופעה נאה וייחוס. רבים היו המבקרים אצלו ומבקשים את עצתו. סבא היה גם אחד השד"רים החשובים שנסעו לאירופה על מנת לאסוף את כספי החלוקה ליהודי צפת. יום אחד בא לבית סבא וסבתא יהודי לא צעיר במיוחד. הסבתא הגישה תה כשהיא שומעת את האורח אומר לסבא: "הייתי שמח להכיר אישונת (וַיִּבְּל) נחמדה וצעירה, אולי תוכל לסדר משהו?" סבא השיב מניה וביה שאיננו עוסק בעסקי שידוכים. סבתא לעומתו קפצה ואמרה: "יש לי מישהי שתתאים לך בדיוק". חמתה בערה בה עד להשחית. תרח זקן והוא רוצה "א שְׁיִינָה וַיִּבְּל" (אישה צעירה ויפה). אני אראה לו. סבא חיך מיד בטוב לב, והזהיר את הזקן "אל תשעה לדבריה זי פִּרְטְ אַיִךְ אין באד אַרִיין" שפירושו המילולי: היא מוליכה אותך לבית המרחץ, ומעשית – "אל תקשיב לה היא מסדרת אותך".

היהודי, שכפי הנראה היה להוט למצוא שידוך, דווקא פנה אל סבתא וסיפר שיש לו אמצעים להיות חתן טוב, גם אם הוא לא צעיר. סבתא החליטה שהיא תראה לו לזקן הזה. אם כן: היא פנתה לאחד החברים שלה, הלבישו לראשו כובע וחבשו עליו מטפחת יפה, החלו בכתיבת מכתבים זה לזו, שלחו תמונות ומתנות כנהוג והשמחה הייתה רבה. החתן תבע את סבא לדין תורה שם טען סבא לחפותו ואף היו לו הרבה עדים שאכן הזהיר את "החתן". אינני יודעת אם זו הייתה הסיבה לכך שסבא וסבתא ברנדווין עזבו את צפת ועברו לירושלים.

משגדלתי ואני כבר בת 10 ויכולה לדבר עם סבתא הרבה יותר ואהבתי עוד יותר, הייתה בינינו שפה משותפת. יכולתי לספר לה על מורותיי ולהתלונן על קשי ידן ועל המשמעת הנהוגה בבי"ס. סבתא הייתה תמיד לצידי שלא כמו אבא ואימא, אלה היו מבית שמאי כמו מורותיי בבית-הספר. מאוד התפלאתי כאשר באחד הימים, תוך כדי שיחה עם אבא הבנתי, שהוא אהב את אמו, אבל את הכבוד רחש לאביו....."

סבא נפטר לפני סבתא. היא לא יכלה להמשיך לחיות לבדה ומאין לה בנות, התנהל כפי הנראה דיון אצל מי מהבנים תוכל לחיות. הוחלט שהיא עוברת לביתו של הדוד יהודה-צבי. הכול היה טוב ויפה אלא שהדוד יהודה-צבי, או כפי שנקרא במשפחה ייִדה-הָרָש, גר בתל-אביב. היום יש לכל אחד מכונית ומה זה נסיעה לתל-אביב. שעה בסך-הכול. באותה תקופה לא הייתה לנו מכונית, הנסיעות לא היו תכופות והקשר התרופף. היו לסבתא קשרים חדשים עם בנותיו של הדוד ייִדה-הָרָש שהיו שש או שבע במספר, בלי עין רעה.

יום אחד, בהיותי בת שתים-עשרה, באמצע יום הלימודים, נשלחתי הביתה כי הגיעו ידיעות שמצב בריאותה של הסבתא אינו טוב. בבית נודע לי שסבתא נפטרה.

בנעורי אהבתי לחזור ולחשוב עליה, לדבר עם אימא ואבא עליה. היא ואימא הסתדרו מצוין ואהבו אחת את השנייה. לא הבנתי אז עד כמה מיוחדת הייתה. בהיותי בת שש-עשרה, בכיתה השביעית בתיכון, נתבקשנו על-ידי המורה שלנו לכתוב או לתאר דמות. מיד עלתה דמותה לפני וכתבתי עליה ועל תעלוליה ואז כבר חייכתי "כל הדרך". תגובת הד"ר בלומנטל מורי העמידה אותי על הייחוד של סבתא. "אנא", ביקש, "הכירי לי את סבתך". נאלצתי להשיב בצער "היא כבר איננה".

הדודה מירל

אימי הייתה בתו הבכירה של סבא מרדכי צבי לורברבוים, מצפת. סבא צבי, או הַרְשֶׁל כמו שקראו לו בצפת, היה בעל ייחוס מכובד מאוד, נין ונכד לגאון מליסא. בהיותי ילדה, לא אמר לי השם דבר. אך כשגדלתי והתחלתי מפשפשת באנציקלופדיה, מצאתי גם מצאתי את אותו גאון מהעיר ליסא אשר בפולין. גיליתי שבמשפחת הסבא אכן עוברים השמות צבי ויעקב כל הזמן במחזוריות, זה בנו של זה ולהיפך, ואז אף נוצרו ראשי התיבות יעב"ץ, כלומר יעקב בן צבי. טרם חקרתי היטב מי ומתי עלו ארצה, אך יש לי הרושם שגם משפחת לורברבוים מצד אימי, וגם משפחת ברנדויין מצד אבי, ברחו מפני ההשכלה שהחלה עולה ופורחת באירופה. הם רצו שילדיהם יישארו יהודים חרדים ולא יריחו אפילו את ריחה של ההשכלה, שלא לומר יטעמו ממנה, ואז נוכחו שהמקום הטוב ביותר לעשות זאת הוא בפינה נידחת של האימפריה העותומנית, בארץ-ישראל. הם התיישבו בצפת כאשר הוויכוח היה תמיד אם המשיח יבוא בירושלים או בצפת עיר המקובלים. מסתבר, שאחרי שברעש שפקד את צפת בשנת 1838 חרבה העיר ונהרגו 2000 מתושביה, יצאה קריאה ליהודי אירופה לבוא ולעזור בכינונה. יתכן שעלו אז. מירל, או הדודה מירל בלשוני, הייתה השנייה בין ארבעה עשר ילדיהם של סבא מרדכי-צבי וסבתא חיה. מירל הייתה צעירה מאימא בשנה בערך. בפניהן אפשר היה לראות שהן אחיות, אבל יתר הפיזיונומיה הייתה שונה בתכלית. אמי הייתה שמנמנה בעלת גובה ממוצע ואילו מירל הייתה רזה ותמירה. אחד מכאבי הלב של אמי בצעירותה הייתה העובדה שהיא, הבכורה, הייתה יורשת את בגדיה הישנים של מירל, אחותה הצעירה ממנה, והסיבה פשוטה – כשהבגד נהייה קטן על מירל, הגבוהה, הוא עבר להודס-לאה הנמוכה ממנה. אי לאה הייתה הבכורה? נו, אז מה? צריך להיות מעשיים גם בביתו של סבא מרדכי צבי, שלא היה בית עני באותם ימים בצפת.

סבתי, אשתו של הסבא מרדכי-צבי, נקראה חיה מלכה לבית באהר, ואחד מאחיה המכובדים, דוד, היה הרוקח של צפת. אני זוכרת שעוד כילדה, הייתי הולכת בסימטה בה היה בית-המרקחת, להגיד שלום לדוד דוד.

הדודה מירל למדה להיות אחות מעשית בבית-החולים שהיה קיים כבר אז בצפת, ומשום שעסקה במקצוע ממשפחת הרפואה הרי שהייתה מבקרת תדיר בבית-המרקחת של הדוד דוד ושם פגשה את רופא העיניים הארמני מוגרדיץ' בכדזריאן. השניים התאהבו והיא החליטה להינשא לו. אתם יכולים לתאר לעצמכם את הכאב והצער בביתו של סבא הרשל-שוחט. הרופא התגייר והשניים נישאו בחיפה ולאחר מכן חזרו לצפת. למרות הגיור, הרי בעיני המשפחה ובעיני הקהילה היהודית בצפת, נשאר ד"ר בכדזריאן גוי והכול הסתייגו מהזוג הצעיר.

אני כילדה קטנה, נהגתי לנסוע עם אימא בכל קיץ לצפת לבקר את הסבים ואת יתר בני משפחתה של אימא שנותרו בצפת. משפחתו של אבא, כולה, עזבה את צפת אחרי מאורעות 1920.

אהבת מאוד לנסוע אל הסבים והדודים, אולם לא אהבתי את הנסיעה עצמה, שהייתה אז: ירושלים-ת"א, ת"א-חיפה, חיפה-טבריה וטבריה-צפת. בכל מכונית הקאתי את נשמת. כך היה. זה היה הענן היחיד שהעיב על הנסיעה.

את סבי אני זוכרת כסבא בעל זקן, לבוש כאנשי הישוב הישן, נעלי בית שחורות, גרביים לבנות, קפוטת, וכובע שחור ועגול. תמיד היו שיעורים בביתו ובאזני תמיד הדהדו מילות התלמוד במבטא יידי. כמובן שלא ידעתי מילה ארמית אבל זכרתי את צליל המילים וה"טימה בּוֹבֵיס" היה כמובן ה"טמא בבית", אחת מן המסכתות מן התלמוד. סבא אהב אותי מאוד ותמיד ליטף את ראשי ודרש בשלומי. מוזרה קצת הייתה לי סבתא. היא הייתה לבושה שחורים מכף רגל ועד ראש. לדבר אתה לא יכולתי, כי לא הייתה בינינו שפה משותפת, היא דברה רק יידיש ואילו אני הבנתי ודברתי רק עברית. נוסף לכל, סבתא הייתה נכה או חולה, היא הייתה רתוקה למטה והועברה על הידיים לכיסא כשרצתה לאכול והניעה רק את ידה הימנית. כילדה קטנה זה קצת הפחיד אותי. אני זוכרת שבכל זאת ככל שהייתה רזה ובעלת עצמות לחיים גבוהות, הייתה אישה יפה בעלת עיניים ירוקות נהדרות. אני יודעת שלפעמים התחכמה אתי והייתה צוחקת, אולם בשבילי נשארה חידה.

מי שבאה לטפל בסבתא הייתה הדודה מירל. שוב, ברוך הבא ונשיקות לי ומיד אחרי שהאחיות, דהיינו אימא והדודה מירל נפגשו, שתיהן התחילו לבכות ולדבר ביידיש בהתרגשות רבה. לא הבנתי כמובן מלה, אבל הבנתי

שעצוב ומרגיז, אחרת למה הבכי? כבר מגיל צעיר ידעתי שיש הרבה דברים שלא צריך לשאול לפשרם. להקשיב, לכאוב ולשתוק. בוודאי שהצטערתי שאימא שלי בוכה, גם הדודה האהובה בכתה וברור היה גם שהן רבות כהוגן.

אף פעם לא הלכנו אימא ואני לביתה של הדודה מירל. היא גרה אי שם בצפת. לילדים יש אינסטינקט שיש דברים שמוטב לא לדבר עליהם. הייתי עדה אילמת למשהו שלא הבנתי, אבל זה לא היה הדבר היחיד שלא הבנתי בצפת זו של היידיש.

הכירו לי ילדות שונות, בנות משפחה. הן היו דתיות מאוד לבשו שרוולים ארוכים וגרבים ארוכים. אני העזתי להסתובב בצפת במכנסי התעמלות כחולים. אחרי שראיתי את כל המבטים המלווים אותי, הבנתי ש"זה לא נאה פה", וחדלתי ללבוש מכנסיים קצרים. הקרובות החדשות הסתכלו עלי בחשדנות, אימהותיהן עטורות מטפחות ראש שחורות דווקא ניסו לחבר אותנו, אבל הדבר היה מאולץ. גם אימהותיהן של אותן ילדות קצת הרתיעו אותי. הן היו חלקות לשון, אבל הרגשתי שאין בהן שום חיבה אמיתית אלי, להיפך נמדדתי מלמעלה למטה, באתי מהעיר הגדולה, לא הייתי דתית, ונפסלתי על הסף.

אבל אני סוטה מהנושא, כרגיל. ידעתי שלדודה מירל יש בנות, הגדולה – ליזה למדה בביירות, גם את הבת השנייה, אולגה, לא פגשתי בצפת. התפלאתי מאוד על השמות הזרים. במשפחה שלנו? אבל פגשתי את תינה, בתה השלישית של הדודה מירל. לא ידעתי בשעתו שתינה זה קיצור אתינה, ז.א. אתונה העיר. התחברנו מיד. שמחתי מאוד מאוד לבואה, ואף היא שמחה לבוא, וכאמור לא הייתי בביתם אף פעם. הבת השלישית הייתה ורטיניק והקטנה – אליס. לאט לאט התחווה לי הסיבה שלא ביקרתי בביתן: "אבא שלהן הוא גוי!" פצצה. איך, מי, מה – הו! לא מדברים. לאט לאט גם הבנתי שזו הסיבה לבכי ולמריבות בין אימא והדודה מירל. בעלה היה קיים אי שם בבית גדול ויפה בצפת, אבל את ביתם של סבא וסבתא לא פקד. רק מירל באה לעזור להוריה הזקנים, וכשאני הייתי שם הביאה גם את תינה איתה. ידעתי שהיא לומדת בבית-הספר "אליאנס" של כל ישראל חברים (שם למדו בשפה הצרפתית) והיינו חברות, נוצר קשר. הייתי ילדה כבת 8 או 9 ושמתי לב שאם הופעתי יחד אתה בין הילדים האחרים, היו אלה האחרונים לועגים לה וקוראים לה בשמות משמות שונים. לא יכולתי לצאת

להגנתה, ידעתי שהיא שונה, גויה בלשונם ולא מקובלת עליהם. שחקנו לבדנו. ובינתיים עבר כבר החופש הגדול חזרתי לירושלים, ועד ביקורי הבא בצפת היה זיכרון של הדודה ותינה עננה רחוקה ומודחקת. השנים חלפו, תינה נסעה לבית-ספר תיכון עם פנימייה בביירות. דודה מירל ואימא המשיכו לריב ולבכות.

דודה מירל הפכה "הדודה העשירה" שלי. מצבם של הורי לא הזהיר מבחינה כלכלית, והנה הגיעו נעליים יפות בשבילי אותן תפר לי "לפי מידה" הסנדלר בכור. הגיעו צנצנות עם לֶבְנָה עגלגלה בשמן זית כשאיש מחוץ לצפת לא הכיר כלל. כשנסעתי לצפת נלקחתי פעם על-ידי אבא לביקור בביתה של הדודה מירל. אבא הלך לשם, לא כן אימא. דודתי הסתובבה בבית דו-קומתי כשסינר על מתניה ומן החגורה משתלשל צרור מפתחות גדול. היא ניהלה את המרפאה והייתה המוציאה והמביאה בבית וזה עשה עלי רושם גדול.

נדמה לי שהייתי בת 14 כשביליתי את הקיץ האחרון בצפת. סבתא נפטרה כבר כשנה קודם לכן, סבא נשא איזו גברת שתשמש לו סוכנת בית ואימא נסעה לראות איך כל העניין עובד. סבא עבר לירושלים ולא נסעתי לצפת יותר. היו לי הרבה עניינים אחרים לענות בהם ותינה והדודה מירל נדחקו לקרן זווית חבויה במוחי.

פרצה מלחמת העצמאות והסתיימה. והנה אבא מקבל מכתב מלבנון, מכתב שנכתב על-ידי הדודה מירל שהייתה עם בנותיה בלבנון שעה שפרצה המלחמה. המכתב הובא בידי נזירה שבאה לירושלים מביירות. התברר לנו שהדודה נתקעה בלבנון עם פרוץ המלחמה ואינה יכולה לחזור סתם כך כי לבנון היא ארץ אויב וגרוע מכל היא תקועה בלבנון בלי פרוטה. (הדוד הגוי הלך בינתיים לעולמו).

כמו כן נחתה על מירל עוד מהלומה, ליזה בתה הבכירה נפטרה כשהיא בת 18 בלבד.

הנזירה הוסיפה שכדי לקיים את עצמה הרי הדודה מירל עובדת במאפייה שמופעלת על-ידי אחת הכנסיות.

מצד אחד כאב מאוד הלב על כל הסיפור. דווקא "הדודה העשירה" שלי

הפכה בן לילה לחסרת פרוטה, אבל כולם סמכנו על תושייתה. מצד שני, עצם העובדה שהמכתב הובא בידי נזירה עורר את כל הכעסים הישנים וכל יחסי יהודים-גויים מחדש. אבא ובני המשפחה האחרים ניסו לטכס עצה לשלוח לה כסף, וכיצד לטפל בעניין שובה ארצה. היה לה בית גדול בצפת, אדמות בסביבות צפת וליד החולה. הדבר הפשוט ביותר היה שיותר לה לשוב לביתה והיא תמשיך לנהל את ענייניה וחייה כמקודם. אלא שמירל צריכה הייתה לחזור מלבנון שהיא באותו זמן ארץ אויב. לא היה לה כסף לנסוע לצרפת, למשל, ומשם לישראל.

בנוסף לזאת מירל לא הייתה אהודה בצפת, וזאת בלשון המעטה. וגם כל סיפור נישואיה לגוי שהיה לצנינים בעיני יהודי צפת. היא הרגיזה אותם בעצם נוכחותה. לא שייך שהתגייר, בשבילם היה מוקצה ולא מקובל וכך נשאר מבודדים ובאמת לא ניהלו אורח חיים יהודי מסורתי. את לבם של סבא וסבתא שלי זה שבר. הם סבלו מאוד מהפחיתות שחלה בכבודם עקב מעשיה של בתם ויחד עם זה בשבילם זו הייתה בתם הטובה שבעלה התגייר והם לא רצו לנדות אותה.

כעת, אחרי המלחמה, נוסף עוד אלמנט לשנאה. מירל ידעה יותר מדי. היא ידעה בדיוק מה שייך למי ואיזו אדמה שייכת למה. ערביי צפת ברחו ויהודייה חילקו ובזזו. אין בלבי עליהם, "הקם להרגך השכם להורגו" ועניין השלל לא עניין אותי, אבל הוא עניין מאוד את יהודי צפת והם לא רצו שהיא תחזור. אם כן הם פנו לממשל הצבאי, אינני יודעת מה אמרו להם, ידוע לנו שבקשו שלא יותר לה לחזור.

אבא הבין שאם אנחנו רוצים שמירל תחזור לביתה ותוכל לטפל ברכושה עליה לחזור דרך ירושלים. כלומר, לקבל אישור של תושב חוזר או השד יודע מה היה תקף אז. ברור היה לנו שאסור לה להסתנן לצפת, כפי שניסו אנשים שונים, אולי ערבים, לעשות. ברור היה לנו שאם תסתנן הרי שיהודי צפת ידאגו שהיא תוחזר ללבנון ותישאר שם.

אבא בשיתוף עם הדודים ישראל ושלמה פנו לעורך דין ועד שפנו כה וכה, מירל העקשנית כמובן שניסתה להסתנן, נתפסה על-ידי שוטרי הגבול והוחזרה אחר כבוד ללבנון. עתה נוסף לה גם התואר "מסתננת" וכל ניסיון להביאה בדרך חוקית הפך בלתי-אפשרי.

נשארה, כמובן, הבעיה הכלכלית. ברור היה שצריך לעזור לה. היא הייתה

שם עם בנותיה ובלי שום אמצעי מחיה. הבנו שהיא עובדת במאפיה וכי הנזירות הטובות עוזרות, מה שרק העלה את צערה של אמי. צריך היה להעביר דולרים, מי הכיר בכלל בלירה הישראלית שזה עתה רק באה לעולם. הדולר היה שווה אז הרבה יותר מן הלירה הישראלית ואנחנו פה הרווחנו לירות ישראליות. כשהפכת את אלה האחרונות לדולרים היה הסכום קטן פי כמה וזה היה סכום מביש. אני זוכרת ששלחו כסף פעם או פעמיים בידי אחת מאותן נזירות טובות, אבל היו אלה סכומים קטנים שגרמו כאב לב לכולם. כולם זכרו את טוב לבה ונדיבותה של מירל כשהיה לה וכעת מה אנו מחזירים?

אין בידי בדיוק ציון השנים והתברר לנו שמירל עובדת באחד מבתי החולים בביירות, גם זה בחסות הנזירות הטובות. מאחד המכתבים נודע לנו כי אחת הבנות, תינה, סיימה את לימודיה בהצטיינות וזכתה במילגת לימודי רפואה בארה"ב. בזמן לימודיה פגשה בצעיר אמריקאי והם נישאו. הלה היה ממדינת טקסס שאחד הסנטורים שלה היה לינדון ג'ונסון (לימים נשיא ארצות-הברית). תינה ובעלה הציפו את הסנטור שלהם במכתבים ובבקשות שיעזור לבנות משפחתה של תינה לקבל ויזת מהגר לארה"ב. כעבור הרבה מכתבים והפצרות נעתר הסנטור והדודה ושלוש בנותיה קבלו ויזה של מהגר לארה"ב.

התכתבות רגילה הייתה בלתי אפשרית כך שהידיעות שקבלנו היו קטועות וספורדיות. בשנות החמישים קבלנו מכתב מארה"ב. מירל וכל הבנות היגרו לבולטימור, שם למדה אולגה רפואה ונתקבלה לעבודה בבית-החולים היוקרתי "ג'והנס הופקינס". הדודה עצמה עבדה כאחות מעשית באחד מבתי החולים בבולטימור והיה לה מספיק כדי להתפרנס בצנעה.

קיץ 1961, משפחתנו הקטנה, כלומר יהודה, אנכי והילדים עמדנו לנסוע לארה"ב לפוסט דוקטורט של יהודה. התוכנית הייתה שנגיע באנייה לניו-יורק, ונשהה שבוע אצל הדוד יוסף שלי.

לקראת נסיעתנו חשבנו כמובן, את מי עוד אנחנו רוצים לפגוש בניו-יורק, התכתבנו אתם וקבלנו מספרי טלפון וזו הייתה תוספת התרגשות. בין המכותבים הייתה גם הדוקטור אולגה, בתה של הדודה מירל. עם בואנו טלפנו, וקבענו פגישה ליד אחד המוזאונים. יהודה היה בחור טוב לקח אתו את הילדים ועם בת-דוד אחרת, רבקה, נסעו לקוני איילנד ושחררו אותי לבקר במוזיאונים עם אולגה.

אולגה הגיעה מבולטימור וחכתה לי בכניסה למוזיאון, כפי שקבענו. הכרנו אחת את השנייה מיד. באתי מצוידת במתנות, לה ולדודה ולאחיותיה, עם ברכות מהורי ודבריה של אימא שהדהדו באזני כל הזמן "אם הן יהודיות התקשרי אתן, ואם הן גויות (וכאן חזרה על קללותיה ביידיש).

לי לא היה אכפת אם הן יהודיות או לא, הן בנות-דודה שלי ואם הן רוצות קשר אתי הרי שאשמח להיות בקשר אתן.

אולגה באה לניו-יורק באופן מיוחד כדי לפגוש אותי ולטייל אתי וכמובן שרצתה לפגוש את בעלי וילדי. לא היססתי ושתינו באנו לביתו של דוד יוסף וחטפתי עיקום אף רציני מן הדודה מרים, אבל צפצפתי עליה. כמובן שלא בררתי אצל אולגה במי ובמה היא מאמינה.

השנה היא קיץ 1961, שיחות חוץ אפילו ברחבי אמריקה יקרות מאוד והמילגה שלנו לא הפכה אותנו לעשירים. אולי דברתי עם הדודה מירל פעם אחת עד שנפגשנו ב-1963 לפני שחזרנו ארצה. בניו-יורק שוב התאכסנו אצל דוד יוסף, וירדנו לבולטימור לבקר את אולגה ואת הדודה מירל. אני חייבת לציין שכל זמן שהותי באמריקה תינה לא התקשרה אתי. זה כאב לי, אבל תמיד זכרתי את סיפור חייה העגום בצפת. לא כעסתי, פשוט הצטערתי והבנתי שבטלפון לא אוכל לתקן נתק של שנים. ויתרתי.

אולגה והדודה מירל קבלו אותנו בחמימות צפתית רגילה. הדודה אפתה ובשלה ממיטב המאכלים של צפת, שמחה להכיר את בעלי וילדי והבטיחה לבוא לבקר מהר ככל שתוכל. אולגה טרחה וקנתה מתנות רבות בעיקר לדודה מרים ולדוד שלמה אותם זכרה כ"דודים הקטנים" אך חביבים, אוהבים ואהובים מצפת. אותה עת הייתה כבר אולגה רופאה בכירה בבית-החולים המכובד שלה. הדודה מירל שמחה על כך מאוד אבל הצטערה שאולגה אינה נשואה וחיה יחידה. גם אנחנו חשבנו שחבל שבחורה נחמדה ומוצלחת כל כך חיה בגפה, אבל הביקור היה קצר מכדי שנוכל אפילו לדבר על כך הרבה. כל אימת שהדודה הזכירה את רווקותה ציינה אולגה שהיא אמנם פוגשת בחורים אבל כולם "נאכסים" (מגעילים, בערבית, לא נחמדים). חזרנו ארצה. אימא כבר לא הייתה בחיים כך שלא היה למי להגיש דין וחשבון מלא, ולהגיד שאינני יודעת כלל במי הן מאמינות. נתתי למרים ולשלמה את המתנות שנשלחו אליהם ביד רחבה ובאהבה רבה בתוספת ברכות ונשיקות ואיחולים טובים.

כעת היו בידי הכתובות של הדודה מירל וד"ר אולגה ויכולתי לכתוב להן בעצמי. שלחנו מכתבים וברכות שנה טובה מפעם לפעם. כמובן שהתכתבנו באנגלית.

כל אותן שנים המשיך שלמה והפציר מאוד באחותו מירל שתבוא ארצה, שיש לה אצל מי להיות, שכעת איננה מסתננת יותר ושבעזרת עורכי-דין טובים תוכל להחזיר לעצמה את רכושה. בקיץ 1967 נעתרה הדודה מירל להפצרותיהם של אחיה ואחותה הקטנים והחליטה לבוא ארצה. אלא שהיא באה בדיוק לפני מלחמת ששת הימים. היא באה בלוויית בתה הצעירה אליס שסיימה אז, גם היא, את למודי הרפואה. הן הספיקו לנסוע לצפת ולבקר במקומות שהיו חשובים למירל. אני הייתי עסוקה בהכנות לבר-מצווה של צבי, בנו מספר 2. נכנסנו לתקופת ימי הכוננות שלפני המלחמה. הדודה הייתה אורחת נכבדה והנה ארה"ב מבקשת מכל אזרחיה השוהים באזור לעזוב את הארץ ולחזור הביתה. הפעם, הדודה מירל נשמעה כילדה טובה ולא הספיקה לסדר דבר בעניין רכושה בארץ. "הדודה העשירה" שלי נאלצה לחזור לארה"ב בידיים ריקות. תודה לאל, בעזרת חריצותה ותושייתה הסתדרה במדינתה החדשה ואף היה לה בית משלה בבולטימור, וכל זה בזכות היותה מוכנה לעבוד הרבה וקשה. אליס דיברה על ליבה שלא נורא כי הכול רק כסך ולא כדאי להסתכן. "אימא, לא כדאי, אנחנו לא רוצות ירושה, אנחנו רוצות שתהיי בריאה, שלא תבכי ולא תצטערי. אנחנו אוהבות אותך, שילך הכול לעזאזל". בהזדמנויות אחרות גם אולגה חזרה על אותו פזמון: "כפרה, אל תבכי. אל תחשבי על הרכוש כלל".

ב-1968 יהודה ואני נסענו לארה"ב. הפעם לא נסענו עם שלושה ילדים קטנים והיה ברור שבעת שהותנו בניו-יורק אני אסע לבקר את הדודה מירל ואת אולגה. נסעתי באוטובוס. התענוג עלה \$20, נסיעה של שעתיים, בערך כמו ירושלים-חיפה, וקשה היה לי להירגע מיוקר הנסיעה בכלי רכב ציבורי בארה"ב, בעיקר לעומת זולותה בארץ. הגעתי. אולגה והדודה קבלו את פני. אליס הייתה בכינוס רופאים איפשהו ואמורה הייתה לחזור מתישהו, היה לי רושם שהיא לא תמהר לפגוש את בת-הדודה שבאה מרחקים וטרחה לנסוע מניו-יורק על מנת לראותה. אין מה לעשות. אבל, וכאן מגיע אבל משונה; לדודה ולבנותיה היו ידידים טובים, יוצאי לבנון. כמובן, הדודה בלתה הרבה מזמנה בלבנון, הבנות למדו בלבנון והבנתי שהן בעצם מרגישות את עצמן

יוצאות לבנון יותר מאשר בנות הארץ. שלא להזכיר בכלל את מוצאו של אביהן ושם משפחתן – בכדזריאן (ארמני, לכל הדעות). הסתבר, שהידידים הללו באים לבקר והתעוררה השאלה מה עושים אתי? הבנתי שיש בעיה בהצגת בת-דוד יהודייה וישראלית נוסף לכל הצרות. העלתה הצעה שאשאר בחצר מאחורי הבית וכך לא נפגש. אין צורך לפרט איך הרגשתי. עכשיו, עם הכתיבה, עולה במוחי המחשבה: האם "שילמו" לי על כל שנות היותן דחויות בידי אנשי צפת? הבנתי אותן ורציתי להסתלק מהר ככל האפשר. שמחתי שנסעתי לראותן, כך הרגשתי, אך באוטובוס הראשון נסעתי חזרה לניו-יורק. השנים נקפו והגיעה הידיעה הטובה שאולגה נישאה לאחד הרופאים אותו הכירה בבית-החולים בו עבדה. אולגה כבר התקרבה לגיל ארבעים וגם החתן לא היה צעיר ביותר. אינני זוכרת אם היה אלמן או גרוש, אב לנער בן 16 שבא איתו. שמחנו בשבילה מאוד מאוד. הבנו שגם מצבה החומרי השתפר מאוד ונזכרתי שעוד בזמן ביקורה בארץ חיפשה הדודה מירל שטיחים פרסיים ובסופו של דבר אף קנתה אחד בשביל אולגה ובדרך לא דרך הוא הגיע לארה"ב.

החיים אינם פשוטים כל כך. נודע לנו שבארה"ב אירעה טרגדיה נוראה – בעלה של אולגה התאבד. הרגשנו נורא. טלפנו, כתבנו, הבענו את השתתפותנו בצער אבל היינו רחוקים מהרבה בחינות והרגשנו אזלת יד וכאב לב.

בשנת 1978 נסענו לארה"ב לשבתון, הפעם ב-MIT. היינו משפחה קטנה – יהודה אנכי והדס שהייתה בת 7 (הבנים נשאו בארץ). נחתנו בבוסטון. הימים ימי החופש הגדול, הדס אינה צריכה עדיין ללכת לבית-הספר, וירדנו דרומה לבקר ידידים וכמובן את הדודה מירל ואולגה. טלפנו, קיבלנו הוראות כיצד להגיע והגענו לביתה של אולגה. דודה מירל הייתה אצלה וממש שמרה עליה. אחרי מותו הטרגי של בעלה, הייתה אולגה שרויה במצב רוח קשה ואנחנו רצינו לבוא ולחבק ולראות אם יש באפשרותנו לעזור משהו. הגענו לבית בן שתי קומות גדול ומרווח מאוד. הבית היה בית אמיד מאוד עם טחנת בנזין פרטית משלו ושטחי גן גדולים מסביב לו. מסיפוריה של הדודה אכן הייתה אולגה במצב קשה והיא חששה להשאירה לבדה. כל הסיפור היה קשה מאוד לעיכול וכמובן שלא שאלנו ולו גם בדל של שאלה. הדודה הראתה לי את כל הבית, פתחה בפני את כל הארונות, הצביעה על כל שורת המעילים של הבעל המנוח ואמרה "אדם שקונה כל כך הרבה בגדים, האם

הוא התכוון להתאבד? אפשר להאמין?" לא הבנתי את הקשר. שתקתי. הגיעה שעת צהריים, אולגה נשאה בבית-החולים והדודה מירל הייתה נבוכה ביותר, היא הסבירה לנו שיש בבית חדר הקפאה ושיש בו לפחות בן בקר שלם. היא אינה יודעת כיצד להפשיר ואיך מטפלים בכלל במקררים שם ובעיית ארוחת הצהריים נפתרה מיד על-ידי כך שהלכנו לאכול המבורגר במק-דונלד'ס לפי בקשתה של הדודה. מסתבר, שזו הייתה צורת בילוי חביבה עליה, שנאסרה על-ידי ד"ר אולגה (כולסטרול ובכלל, זה אוכל זבל). שמחנו לשמח אותה ולא אכפת היה לנו לצאת איתה להמבורגר. הדודה כמובן התעניינה במעשינו ומשמעה שאני עובדת באולפן ועיקר תלמידי הם עולים מרוסיה, הפטירה "את יודעת, רוחה, אני דוברת רוסית". "מניין לך רוסית?" שאלתי. "ובכן", השיבה הדודה, "בשנת 1917, כזכור, חלתה אמך ונזקקה לניתוח קשה והיא ובעלה נסעו לווינה בלויית סבתא חיה-מלכה. אני ומרים אחותי (שהייתה אז תינוקת) וסבא נסענו אחריהם ונתקענו בנמל של אודסה, כי פרצה המהפכה ברוסיה. סבא שמר על מרים התינוקת ואני יצאתי לחפש עבודה. שהינו שם שנתיים וחזרנו הביתה רק כששכנו הרוחות". כך אוחדה שוב משפחתו של סבא הרשל שוחט. לי חשובה תושייתה וחריצותה של מירל, אשת-חיל של ממש, שהאכילה את כולם. ופתאום, במסעדה קטנה, כשאנו נהנים מהמבורגר, כלאחר יד, מספרת הדודה "גם אני דוברת רוסית. הרוסים אנשים טובים". הדודה הרעיפה את כל אהבתה על בתנו הדס, הקרויה הדס-לאה על שם אחותה, אמי.

כסף לא היה בידי הדודה ואין לי מושג איך התנהלו ענייני הבית בינה לבין אולגה ואף לא הייתי סקרנית לדעת. נגעה ללבנו מאוד מחווה שלה – היא מאוד רצתה לקנות לילדה משהו ומחוסר ממון קנתה לה קשת אדומה לשיער, שלוותה בהמון התנצלויות על המתנה הצנועה. כמה שלא דברנו על לבה שזה בכלל לא חשוב, זה לא עזר. היא הרי באה מצפת ואיך זה לא תקבל את פנינו בתופים ובמתנות? היא גם מיד נזכרה שיש לה בביתה שלה טלוויזיה ממש חדשה ואם אנחנו עוד לא הספקנו לקנות טלוויזיה, אז בבקשה, עשו לי טובה, אתם חייבים לקחת אותה.

אולגה הגיעה מאוחר בערב, הייתה עייפה מאוד ונדברנו שנפגש למחרת ונשב יחד ונדבר.

בבוקר התעוררנו לקול צרחות נוראות. התחלנו מתרוצצים בבית הגדול לברר מה מקור הצרחות, והתברר שאולגה הייתה במקלחת ושם החליקה

מִידָה טבעת של בעלה המנוח ונשטפה עם זרם המים לפתח הביוב. מעט מעט הצליחה הדודה להרגיע אותה ולבקשה לרדת לארוחת בוקר אתנו. הדודה הסבירה שכבר הזמינה שרברב והוא יעזור במציאת הטבעת, ושתתנהג כבן אדם. היינו נבוכים מאוד (הדס הייתה ממש מבוהלת). נדברנו בינינו שאין בידינו לעזור וכי אנחנו רק תוספת בלתי רצויה ומוטב יהיה שנעזוב, וככל שנקדים – ייטב.

ירדנו לארוחת-הבוקר. אולגה ישבה בראש השולחן לבושה שחורים ועל צווארה צלב זהב גדול. איך אומרים בעגה של היום, גודלו "מכאן ועד להודעה חדשה", על כל החזה. ניחא. קיבלנו את ההתרסה והיה ברור לנו בתכלית שככל שנמהר לעזוב באמת יהיה יותר טוב. בנסיבות אחרות אולי הייתי חושבת להישאר ולנסות לדבר קצת. אבל, האחריות הראשונה שלי הייתה להדס וצריך היה להסתלק.

במשך הארוחה נוכחנו שלפנינו אולגה חדשה, אחרת. לא אותה בחורה נחמדה שהכרנו 15 שנה קודם לכן שרק רצתה לתת ולפנק. היא רק חשבה שכולם רוצים לקחת ממנה, כולם פירושו אחיותיה, בעיקר אחת מהן שלא הייתה מסודרת כלל. שיחתה הייתה מאוד לא נעימה ובחלקה התגלגלה אפילו לנושאים פוליטיים: "מה אתם הישראלים עושים בלבנון? למה אתם הורסים אותה? זו ארץ כל כך יפה".

בינתיים הגיע השרברב והצליח לחלץ את הטבעת לשמחת כולנו. מעניין היה לראות שאולגה בכל זאת שמחה לכל התקליטים שהבאתי לה מהארץ עם שירה ישראלית. גם זו לטובה חשבתי.

אולגה יצאה לעבודה ואנחנו התכוננו לעזוב. ישבנו עוד להרגיע קצת את הדודה מירל אשר בזקנתה צריכה הייתה לשמש משענת לבתה הבוגרת (דודה מירל הייתה אז בת 77). צר היה לנו עליה מאוד. "אתם רואים עם מה אני צריכה להתמודד? היא הולכת לישון עם הכלב, והתפרצויות היסטריה אינן חסרות". שוב – קצרה ידנו מאוד לעזור. לא רצינו להכין סנדוויצ'ים לדרך, נראינו בוודאי בזבזנים מאוד כשאמרנו, ש"לא נורא, נעצור לחטוף משהו בדרך". העמסנו את הטלוויזיה שהייתה של הדודה ולא של אולגה. בעמדה בחצר, שוב הייתה הדודה נבוכה, "אתם רואים, יש פה תחנת בנזין אבל אינני יכולה למלא לכם את המכל". הרגענו אותה כמיטב יכולתנו, שנמלא את המכל בדרך ושלא תרגיש רע. אולגה במצב קשה וכל הטרגדיה נוראה ואנו מבינים מאוד.

התמקמנו בבוסטון וכמובן טלפנו לבולטימור לדרוש בשלומן. התגובה הייתה "למה אתם מטלפנים? למה? זה יקר". המנטליות האמריקנית הזו שרכשו הייתה זרה לנו אבל גרמה לכך שבסופו של דבר חדלנו מטלפן, עד כמה שזה היה לא נעים. טלפנתי פעם מן הארץ ביום השנה למותו של בעלה, רציתי להגיד לאולגה שאני חושבת עליה, על חייה. ושוב נענית: "למה את מטלפנת?" לא הצלחתי ליצור קשר. היא רצתה למחוק את העבר ולהיפך ל"ממוצא לבנוני". שום דבר בינינו לא עבד.

פגשנו את הדודה מירל בפעם האחרונה ב-1990 כשהיא הייתה כבר בת 88 וישובה בכיסא גלגלים, בבית-אבות טוב בסנט לואיס, ארה"ב כמובן. הפעם, משל"ה שלנו כבר היה בפוסט דוקטורט ואנחנו באנו לבקרו. הדוד שלמה סיפר שבאותה עיר מתגוררת עם בתה הקטנה אליס. שלמה הזהיר אותי באומרו "אל תנסי להיפגש עם אליס, היא גדולה כמו בית ואיני חושב שתשמח לקראתך". בגלל כל היחסים העקומים לא התקשרתי עם אליס שכבר הייתה בינתיים אף היא לרופאה, נישאה ליהודי, לשם שינוי, הייתה אם לשני בנים וכבר גרושה. התקשרתי כמובן עם בית-האבות והלכתי לבקר את דודתי הזקנה. לקחתי אתי את עדו, נכדי בן ה-7.

מירל הייתה ישובה בכיסא גלגלים. שיערה שהיה אסוף בקוקו קטן מאחור, כמו תמיד היה מעט כסוף אך לא לבן. כפי הנראה סבלה הדודה מאוסטאו-ארטריטיס קשה, כל גופה ובמיוחד ידיה, היו עקומים ומעוקלים כסריגי עץ זקן. היא שמחה מאוד לקראתנו. אף פעם לא שמתי לב שעדו כהה-עור, (אחדים מילדי כהי-עור, דומים לסבא יעקב, אביו של יהודה שהיה כהה-עור). אבל פתאום אומרת הדודה מירל ביידיש: "מה, בנך התחתן עם תימנייה, למה הילד כהה כל כך?" השיחה התנהלה חלקה באנגלית חלקה ביידיש, לפי מצב-רוחה של הדודה. אינני יודעת למה אבל בכל הזדמנות ולו הקלושה ביותר קללה את צוות המוסד בהנאה רבה הן ביידיש הן בערבית, כשהיא מגחכת ואומרת "מה יש? הם ממילא לא מבינים". כשגמגמתי "דודה מירל, זה הטון שעושה את המוסיקה, את הרי מכירה את האמרה בצרפתית". היא גיחכה שוב ונראתה נהנית מאוד. היה לי הרושם שכל שהיה על לבה במשך הרבה שנים מצא פורקן ביידיש ובערבית, בבית-האבות שבסנט לואיס.

זמן לא רב אחר-כך נפטרה הדודה מירל בשיבה טובה.

המאורעות

המאורעות פרצו בארץ בשנת 1936 ז.א. אני ילדה בת חמש לערך. אבל כמה אירועים, מצחיקים יותר או פחות נשארו בזיכרוני.

קודם כל, מה פירוש המילה "מאורעות"? אם-כן, כבר אז פעלה, מה שאנחנו קוראים היום "מכבסת מילים", וכך נולדה המילה "מאורעות". הערבים החלו לפרוע ולהתפרע, גם נגד האנגלים וגם נגד היהודים. ראשי היישוב לא רצו לקרוא לילד בשמו ולהכריז על פרוץ פרעות (קרי: פוגרום) בארץ הקודש. כאן בארץ ישראל אלה תהיינה "מאורעות". ולמה דווקא אז פורצות המאורעות? אלה השנים אחרי עליית היטלר לשלטון, ויהודי אירופה מרגישים שהאדמה בווערת תחת רגליהם. מתחילה מה שאנחנו קראנו, "העלייה החמישית", שעיקרה אמנם עליית יהודים מפולין, מליטא ומארצות אירופה אחרות, אבל את הטון נותנים יהודי גרמניה, אלה שהבינו שבארצם התרבותית, ארצם של בטהובן וקנט (פילוסוף ידוע) נושבות רוחות חדשות בגרמניה ומוטב להסתלק, ויפה שעה אחת קודם. ולכן קיבלה עלייה זו את השם "עליית הייקים" (כפי שנקראו בפינו עולי גרמניה) ומספר היהודים בארצנו הקטנטונת הכפיל את עצמו, מ-174,000 ב-1931, ל-384,000 בסוף 1936. יהודים אלה באים, מקצתם בעזרת סרטיפיקטים, אבל הרבה באו בעזרת כסף, כנדרש ע" הבריטים (כל יהודי שהיו ברשותו אלף לירות, רשאי היה לעלות ארצה וזאת בנוסף למכסה שנקבעה על-ידי ממשלת המנדט הבריטי). לא רק שמספר היהודים הכפיל את עצמו, אלא מתחילים להיפתח בנקים, בתי קפה בסגנון אירופי, קפה אירופה בירושלים (בכיכר ציון, היכן שהיום בנק לאומי), קפה וינה (במקום פולגת), יש מוסיקה וריקודים בחלק מבתי הקפה. נפתחו חנויות מחנויות שונות. כל סגנון החיים השתנה. רחוב יפו בירושלים הפך להיות אלגנטי מאוד – חנויות יפות וחלונות ראויה. אין יותר עמידה על המקח – מעשה אותו ירשנו מן הסחר עם הערבים והטורקים, שדבק בכל יושבי הארץ והפך לנוהל מקובל. המחיר נהייה קבוע. התביישת לעמוד על המקח.

קשה היה להיות מהגר גם אז (אינני חושבת שיש הגירה קלה בשום תקופה ותוכלו לשמוע סיפורים מסיפורים שונים על קשייהם של יהודי גרמניה בבואם ארצה). אני זוכרת זמר שעמד בפתח קפה "אירופה", לבוש בסינר וכובע טבחים לבן, שר ממיטב הרפרטואר האופראי ומכר נקניקיות.

עד אז נמכר בעגלות קטנות הפלאפל, עכשיו קיבלנו משהו חדש. אבל הארץ שגשגה, החלה תקופה שנקראה בסלנג האנגלי של אז, תקופה של פרוספריטי (פריחה, שגשוג באנגלית).

צריך היה לבנות דירות לעולים החדשים, צריך היה להאכיל הרבה יותר פיות, והערבים מתחילים ב"שביתה הגדולה" בעת ובעונה אחת עם הרג יהודים ובריטים. הם דורשים מהבריטים להפסיק את העלייה היהודית ולאסור על מכירת קרקעות ליהודים. ואם שביתה – כי אז הפסיקו הפלאחים למכור את תוצרתם ליהודים, הפועלים הערבים הפסיקו לעבוד בבניין או בפרדסים שהיו בבעלות יהודית. אני זוכרת כילדה קטנה, שהיה יבוא של ביצים מסוריה, הקרבה גדולה והביצים הגיעו מהר לשווקים היהודים.

"השביתה הגדולה" פגעה בעיקר בערבים עצמם. הם לא עבדו ולא סחרו, והשביתה לא רק שלא פגעה במשק היהודי, אלא עזרה לפריחתו. הקיבוצים, המושבים והמושבות, כל הישובים החקלאים הגדילו את ייצור מוצרי הלול, הרפת והירקות. הייתה דרישה עצומה. בתל-אביב נבנה נמל חדש, שלא רק שימש תחליף לנמל יפו, אלא שוב, נתן עבודה לפועל היהודי. יהודים עבדו בחקלאות, בבניין, בכל עבודה אפשרית. (לא היה אז ביטוח לאומי, לא דמי אבטלה ולא השלמת הכנסה). עבדת והתפרנסת. אך כל השגשוג הזה היה מהול גם בעצב על מספר האבדות באותם שישה חודשים. מספר ההרוגים בכל רחבי הארץ הגיע ל-80 ונפצעו 340. אסור לנו לחשוב במושגים של היום, אלה היו אבדות מתוך 348,000 היהודים בארץ באותם ימים.

הייתי ילדה בת חמש, הלכתי כבר לביה"ס, ידעתי לקרוא והייתי קוראת לאבא את העיתון כי היה קצר-ראייה מאוד. רדיו עוד לא היה אז בארץ (תארו לעצמכם) ואזני הייתה כרויה, אפילו מאוד, לכל דיבורי ודיוני המבוגרים. ידעתי שיש בעיות, שיהודים נהרגים, שיש הרבה ויכוחים אם להגיב, ז.א. לצאת בפעולות נגד הערבים או לא. הוזהרתי שלא להרים שום דבר ברחוב, במיוחד לא סוכריות או עפרונות, היה חשש להרעלות. הוזהרתי לבל אדבר עם זרים. אסור. היה אי-שקט רב ברחוב, ובבית הרבה מן הדיונים והשיחות נערכו ביידיש, "כדי שהילדים לא יבינו". הילדים – ז.א. אני. ואם לא רצו שאבין, הרי שבוודאי ובוודאי ניסיתי בכל כוחי להבין. לא רק ההורים הזהירו, גם בבית-הספר חזרו והדגישו את כל שיש להימנע ממנו.

לא נעים. מה הבנתי שם אינני יודעת, אבל זכורות לי הכותרות הגדולות השחורות ומודעות האבל בעיתון. קרוב לוודאי שלא הבנתי את משמעות המוות לכל עומקה, אבל הבנתי מספיק שהאדם הזה איננו, שקרה דבר נורא. גם היה מסוכן לצאת לרחוב. פצצות הוטמנו בכל מיני מקומות. זכורה לי פצצה שהתפוצצה ליד תחנת "אגד" המרכזית. התחנה הייתה במרכז רחוב יפו ומן הרסיסים נהרג בעל הקיוסק במדרכה ממול. לא הכרתי את אדון סטביצקי שנהרג, שמו היה ידוע לי כי הם גרו ליד קרובים שלנו ולפעמים שיחקתי עם בנו של האדון סטביצקי, שהיה בן גילי. קראנו לו אברם קיקי. למה קיקי? כי קרובי היקר, כשהיה קטן יותר, לא יכול היה לבטא את השם סטביצקי, ובילדות נשאר אברם קיקי. מעתה כשעברנו ברחוב יפו ראיתי את הגברת קיקי, או את ביתה הבוגרת שהמשיכו לעבוד בקיוסק כדי לפרנס את המשפחה. הרושם הגדול ביותר שנותר בלבי היה מכונת הסודה המצולקת שנפגעה מן הרסיסים. זה היה בשבילי "הפצע" הפרטי שלי.

מאותם ימים זכור לי הירצחם והלוויתם של אותם חמישה פועלים שעל שמם קיבוץ "מעלה החמישה". הם נרצחו ע"י אנשי הכנופיות הערביות (כך קראו להם אז), והיישוב היה מזועזע כולו. נערכה להם הלוויה המונית שעברה גם ברחוב יפו, שם היה משרדו של אבא. אני עמדתי עם כולם על המרפסת וראיתי את חמש הגוויות עטופות בטליתות ועולות לכיוון מחנה יהודה. הכול עורר חרדה. ואעפ"י שבדרך כלל הסבירו לי משהו, הרי שהבנתי בעצמי שזה לא הזמן לשאול שאלות. אבל הייתי מבולבלת מאוד. זה לא היה עולמי הקודם.

שני אירועים קטנים זכורים לי מאותם ימים. כפי הנראה מימי המאורעות הראשונים. אנשים שנסעו מעיר לעיר, התארחו בבתיהם של ידידים או קרובים אותם ימים, הצטופפו וזהו. הארץ הייתה מלאה בעולים חדשים וקצת ותיקים יותר. הכול היה קטן יותר מאשר היום ואולי רק נדמה לי שהתיידדו יותר. אינני יודעת מאין הכירו הורי את משפחת קריסטל. אלה גרו בקצה שכונת מקור ברוך ומעבר למגרש ריק הייתה כבר שכונת שנלר, שמלבד בית-היתומים שנוהל בידי אירופאים, הרי מאחוריו היה שטח פתוח גדול ומפחיד, שם הסתובבו אנשי כנופיות. אפילו בקצה רחוב הטורים, שהיה "רחוב יהודי" והיום קופ"ח מאוחדת שוכנת בקצהו הנושק לרחוב יפו, היה

בית חורי. בית יפה שבימים כתקנם אהבנו לטייל ולראות את דגי הזהב ששטו בבריכה קטנה שהייתה להם בגינה. דברים כאלה לא נראו אז בסביבתי, בבתי יהודים. זה היה מאוד מיוחד, בלשון המעטה.

למשפחת קריסטל היו שני ילדים, בן בוגר, מנחם, שהיה "גדול" בעיני, ובת קטנה בשם נעמי, היא הייתה בת גילי ואף למדנו יחד בכיתה אלף. אהבתי לבקר אצלם, כי בכניסה לביתם הייתה מישורת גדולה ומרוצפת עליה יכולנו לשחק חמש אבנים.

כשפרצו המאורעות, הרי שביתם של הקריסטלים היה חשוף לכנופיות שמאחורי שנלר, והורי הטובים הזמינו אותם לבוא אלינו לזמן מה. אינני זוכרת מי ישן איפה ואיך הסתדרנו. זכור לי בבהירות שלקראת שבת רצתה הגברת קריסטל לעזור לאימא ולהכין את ה"געפילטע פיש". זו הייתה ממש מסורת קבועה בבתיים אשכנזים לאכול דג קרפ בכל מיני צורות ובעיקר – געפילטע (ממולא). ואל תחשבו שאלה היו סתם קציצות. איש לא חלם להכין לך דג טחון. צריך היה לנקות את הדג, לחתוך אותו לפרוסות בסכין מיוחדת, שיכלה לחתוך גם את העצם, וקראו לה מהיידיש "האק מְסָר" – היינו סכין חיתוך. אחר-כך יש לטחון, להמשיך להכות בעיסה בסכין, כדי לעדן אותה (מי חלם על מעבד מזון או משהו בדומה, זה עוד היה רחוק רחוק).

מימין לשמאל: יוסי, אימא לאה מחזיקה ברוחה, אבא לוי-יצחק

אבא לא היה אז בבית. כמו הרבה גברים אחרים יצא לשמירה. אבא שמר בשכונת ימין משה, שהייתה חשופה ליריות הערבים מעל חומות העיר העתיקה. אבא קיבל, כנראה, חופשה לאותה שבת, והגב' קריסטל הכינה את הדגים. אבל אוי שוד ושבר, הגב' קריסטל באה מפולין ושם, כידוע, מכינים את הדגים בתוספת כמה כפות גדושות סוכר, והתוצאה – הדגים קצת מתוקים. אבא שלנו היה כזכור צבר שגדל בצפת והיה רגיל לדגים מפולפלים יותר ובוודאי לא מתוקים. אבא לא היה מסוגל לאכול את הדגים, על אף כל חוקי הנימוס והכנסת אורחים. והזיסק פיש (הדגים המתוקים של גב' קריסטל) הפכו לאחת הבדיחות המשפחתיות הידועות.

בהזדמנות זו, כשסיפרתי לבעלי יהודה את סיפור ה"זיסע פיש", הוא הזכיר לי, שתמיד כשאבא שלי לא אהב את האוכל שהוגש לו, היה דוחה את הצלחת באומרו "אני לא רעב". מה שעשה על יהודה רושם, לא הייתה כל כך ההערה, התיאבון או אי-תיאבון, אלא תנועת היד והחלקת הצלחת ממנו. זה מה ש"דיבר" יותר מן הכול, הרחיקו את זה, את "זה" אני לא רוצה על ידי, וכל זה בעדינות כביכול, בתנועה קטנה של דחייה שאמרה הכול. המחזה הזה חזר ונשנה גם כשהגישו לאבא מרק שלא רתח. המרק בביתנו חייב היה להיות חם, ולא סתם חם, אלא חם כמו שאבא אוהב. ולא אחת היו ויכוחים, אולי האטריות לא היו מספיק חמות, אולי כך ואולי אחרת, לכולם זכורה אותה תנועת יד קטנה של דחיית הצלחת ממנו, וזהו. סיפור שני שאני זוכרת היה דבר מחלתי כשאבא לא היה בבית והיה עדיין בשמירה, בימין משה. ובכן חליתי בדלקת ריאות. החום היה גבוה, קיבלתי בוודאי אספירין כדי להורידו ואני זוכרת שכיבה במיטה שטופת-זעה. יש לזכור שאני כותבת עדיין על אמצע שנות השלושים, גילוי הפניצילין עדיין רחוק, אפילו הסולפה לא הייתה ידועה בעולם, (זו תרופה, שהיום בשנת 2004, אני חושבת כבר כמעט אינה בשימוש). אימא אובדת עצות, והרופאה אומרת "צריך להזמין את האב, אינני יודעת כמה זמן הילדה תחזיק כך". בסיפור, אינני יודעת מה עשתה אימא (טלפון היה רק בבית המרקחת, או במלון "באבד" שהיה סמוך לביתנו), אבל אני זוכרת את נשיקתו של אבא כשקיבל, כפי הנראה, חופשה כלשהי, וכראות עיניכם הבראתי.

שנות ה"מרד הערבי" נמשכו בין 1936-1939. היו גם הפסקות ב"מאורעות". למשל, כאשר ביקרה בארץ "ועידת פיל". לא, לא, אין זה בעל החיים, אלא לורד אנגלי, מכובד ביותר והוא נשלח ארצה בראש ועדה

מכובדת שמתפקידה לחקור את בעיית א"י ולנסח את המלצותיה בדבר פתרון ההתנגשויות בין יהודים וערבים. הוועדה גבתה עדויות והמליצה המלצות (מי שברצונו לקרוא ביתר פירוט את כל המעשה ההיסטורי, יפנה נא לספרו של סבא יהודה, "לידתה של מחתרת"). בזמן ביקור הוועדה הייתה הפסקה בפעילות התוקפנות הערבית ומשפחתנו הקטנה עברה דירה לשכונת מקור ברוך. בתחילת שהותנו שם היה שקט, אולם השקט התערער ושוב החלו יריות מכיוון שנלר. אבא וגם אחי יוסי, שכבר היה באותה עת בן 18, קיבלו נשק מן ההגנה, ויצאו עם עוד אנשים מן השכונה לשמור על הגגות או על מרפסות גבוהות. לעיתים אזורתי עוז והייתי עולה לבקר אותם, או מביאה להם איזה "דבר טוב" (כך קראנו אז לממתקים) או משהו אחר לאכול. אני זוכרת שכל ילדי מקור-ברוך, נדרנו שלא נפחד מן החושך ולא נפחד לצאת בלילה – הנדר נשאר אתי עד היום.

למדתי כבר בביה"ס אוולינה דה רוטשילד", או בי"ס "לנדאו", כפי שנקרא בקיצור ע"ש המנהלת המפורסמת שלו (היום יגידו, המנהלת המיתולוגית שלו). הכניסה לביה"ס הייתה במורד רחוב הנביאים, קרוב מאוד לשכונת מוסררה הערבית. לביה"ס היו שתי כניסות; האחת מסוגנת (שער ברזל מקושט ויפה) ברחוב שבטי ישראל בה נכנסו "המכובדים", והשנייה – שנועדה בעצם למכוניות שיכלו להיכנס לחצר ולהביא את כל האספקה הדרושה לביה"ס, ובעיקר למטבח שהכין ארוחת צהריים חמה לבנות שחפצו בכך ויכלו לשלם. שם היו סתם שתי דלתות גדולות, כמו בכניסה למחסן. אנחנו, התלמידות נכנסנו בכניסה זו, שנדע את מקומנו. אלא שאחד מחללי המאורעות הראשונים נרצח ממש ליד השער הזה, שער רחוב הנביאים. לא ידוע לי אם ההורים דרשו או המשטרה הציעה, מכל מקום, התחלנו נכנסות לביה"ס בשער "המכובדים". זה היה קצת רחוק ממוסררה, ליד אחת הכנסיות, ואכן לא היו שום תקלות בכניסה לביה"ס. אלא שהורינו החליטו שגם ההליכה ברגל משכונת מקור-ברוך ועד לביה"ס, עשויה להיות מסוכנת. חשבו ועשו. שכרו את שרותיו הטובים של "טכסי אייזנברך", שירות מוניות דתי כמובן. המונית באה לרחוב הטורים בשעה נקובה, אספה את הילדות והורידה אותן בשער ביה"ס ממש, בלי חשש לחשיפה או קרבה יתירה לשכונה ערבית. לא היינו רגילים אז לנסיעה במונית. לא המבוגרים ובוודאי

לא הילדים. זה היה יקר מדי. נסענו אז הרבה באוטובוס מספר 11, כשהכוונה היא לשתי רגלינו הטובות והבריאות (נא לחייך, זו בדיחה מן הימים ההם). אבל גם נסיעה של חמש בנות במונית, הייתה, כפי הנראה, יקרה מדי להורינו באותם זמנים. החליטו, איפה, שכל "ילדה גדולה" תושיב על ברכיה אחת מהקטנות והמחיר ייקטן, ובכלל כל הנסיעה לא נמשכה יותר מחמש דקות. התחילה השאלה מי יושבת על מי. אינני זוכרת את כל הסידור, זכור לי רק שאני, שהייתי עדיין קטנה בגיל, אצטרך לשבת על ברכיה של אביבה ר. ומה לעשות והייתי, כבר אז, ילדה גבוהה (דווקא לא שמנה, אבל גבוהה). הייתי נתקלת בכל בוקר בפרצופיה החמוצים של אביבה.

כנהוג בזמנים ההם, כעבור שנה עברנו דירה, הפעם לרחוב בן-יהודה. המאורעות הסתיימו ופרצה מלחמת העולם השנייה. לא אוכל לסיים, מבלי להזכיר את חטיפת אביה של רותי דובנו-שמואלי, איתה למדתי בגן. הערבים שחטפו אותו דרשו כסף רב עבור שחרורו. כמובן ש"שמעתי" על כך מן העיתון, ומקצת דיבורים בבית. היישוב כולו היה מזועזע, ונעשו כל מיני פעולות כדי לשחררו. לאחר משא ומתן ארוך ומייגע הוא שוחרר תמורת תשלום כופר. ברור שאת זה אני כבר יודעת מ"סיפורים" שלאחר מעשה. אחר-כך בבי"ס תיכון פגשתי את רותי עצמה, והיא סיפרה בפרוטרוט. היו אלה שנים של אימה, וכאן – מה שהרגישה ילדה קטנה בזמן ההוא. אותן שנים כבר החל לפעול רדיו בארץ, אבל לביתנו הגיע רדיו רק ב-1940 בערך, רדיו אותו קיבלה אימא שלי (סבתא לאה) כירושה מדוד דוד, הרוקח מצפת.

בית-הספר לבנות על-שם אוולינה דה רוטשילד

הייתי ילדה שובבה ופטפטנית. אימא ואבא ספרו שהתחלתי לדבר כבר בגיל שבעה חודשים. אבא היה קצר-ראייה מאוד ואני הייתי קוראת לו בכל יום את העיתון ועוזרת לו בהתכתבויותיו השונות, וכך למדתי לקרוא מוקדם. כזכור נשלחתי לגן כבר בגיל שנתיים ובגיל חמש הוחלט לשלוח אותי לבי"ס.

ביה"ס הישראלי לא נחשב משום מה טוב דיו בעיני הורי. הייתי שובבה, כבר אמרתי. טיכסו איפוא עצה והחליטו לשלוח אותי ל"בית-הספר לנדאו" שנקרא כך ע"ש המנהלת המיוחדת ששלטה בו ביד רמה. למעשה, שמו המלא של ביה"ס היה: "בית-הספר לבנות על-שם אוולינה דה רוטשילד". שם, חשבו הורי, אקבל חינוך בריטי, אתרגל למשמעת בריטית, ואי"ה יעשו ממני לידי מחונכת ובעלת נימוסים. שתי מעלות נוספות היו לביה"ס, היה זה בי"ס לבנות בלבד, פחות שובבות כביכול. ומשפחה שלמה של בנות-דוד של אבא, בנותיה של הדודה שיינדלה, סיימו את ביה"ס והיו פקידות למופת בממשלת המנדט הבריטי.

כל ה"שיינדלך" סיימו את ביה"ס בהצטיינות ואעפ"י שהיו גם נאות ולא רק משכילות ואף השתכרו יפה (ואולי דווקא בגלל כך) נותרו כולן בבתוליהן, כמו המנהלת המפורסמת שלהן. מעולם לא טרחתי לברר מי בדיוק הייתה אותה אוולינה, שעל שמה נקרא ביה"ס. אני יודעת שהייתה אחת מבנות רוטשילד האנגלים. הרוטשילדים הצרפתים הקימו את רשת בי"ס "אליאנס" בכל רחבי האימפריה הצרפתית ובארצות בהן הייתה השפעה צרפתית, ועשו בכך רבות, הן לחינוך ילדים יהודים והן להפצת השפה והתרבות הצרפתית בין עמי הלבנט והמגרב. בארץ היו מספר בתי-ספר "אליאנס" בהם שפת הלימוד הייתה צרפתית. כפי הנראה פנה מישהו אל הרוטשילדים האנגלים בבקשה שאף הם יעשו למען התרבות בקרב בני ישראל, והללו פתחו בשנת 1855 בי"ס לבנות בעיר העתיקה בארץ הקודש וקראוהו ע"ש אחת מבנותיהם.

בזמני, 1937, נוהל ביה"ס בידי הגב' אָנָה או אָני לנדאו, ביד רמה, במשמעת צבאית. נהגנו ללבוש תלבושת אחידה ונראינו כאילו יצאנו מאחד מביה"ס באנגליה. שפת הלימוד הייתה אנגלית אולם למדנו גם עברית והתפללנו יום ביום בשפת הקודש (שחרית וברכת המזון). מבחינות רבות היה

בית ספרנו דתי ממש כמו בתיה"ס של האגודה. הדבר התבטא גם בתלבושת - שרוולים ארוכים וכן גרביים ארוכים, גם בחורף וגם בקיץ הישראלי החם.

כשגדלתי קצת וחשבתי על ביה"ס, החלטתי בלבי שביה"ס נוסד בעצם כדי להכין פקידות טובות לאדמיניסטרציה הבריטית ששלטה אז בארץ. כי נוסף לכיתות תיכון רגילות שהיו בו והכינו לקראת ה-London Matriculation (בחינות הבגרות הנהוגות בלונדון, שהיו, אגב, קלות מאלה שהיו נהוגות בפלשתינה-א"י), הייתה גם כיתה מסחרית בה למדו להדפיס במכונת כתיבה בשתי השפות, קצרנות והשד יודע מה עוד צריכה פקידה טובה לדעת.

בבית עשו הרבה רוח מכך שהתקבלתי לביה"ס המיוחס. צריך היה לקנות לי תלבושת מיוחדת שכללה גם כובעים: ברט כחול לחורף וכובע קש לבן לקיץ, ובנוסף למעיל חורף כחול היה לנו גם בלייזר כחול. איזו ילדה בת גילי שמעה אז בכלל על בלייזר, למי היה דבר כזה?! את הבלייזר, את המעיל ואת הכובעים עיטר סמלה של משפחת רוטשילד – יד האוחזת חמש שבלים (האב המייסד וחמשת בניו).

מצבם הכלכלי של הורי לא היה כל כך טוב אבל עשו מאמץ וקנו הכול כיאה וכיאות, לא סתם כך בכל חנות אלא באלה שצוינו על-ידי ביה"ס. הכול כדי "שיהיה לילדה כל מה שהיא צריכה". אימא לא חסכה מאמץ ורקמה במכונת תפירה על כמה ממחטותיי ומפיות האוכל ושקיות האוכל וההתעמלות, את שמי, רחל ברנדויין, כתה א. הריקמה בחוט אדום בולט הייתה באמת יפה מאוד. מתי היו לי קודם דברים כאלה? ואם חלילה אאבד משהו, מיד ידעו של מי הוא. הכול היה נקי, מסודר יפה ורקום.

למכינה א' של ביה"ס לנדאו באו בנות בנות שבע. למעשה, היינו כיתה ב' של בי"ס עברי רגיל. היות ושפת הדיבור העיקרית הייתה אנגלית והחלו להשתמש בה כבר מן היום הראשון, חשוב ורצוי היה שנדע כבר קרוא וכתוב בעברית. לא שתי שפות בבת אחת.

שתי מורות היו לנו במכינה א': גברת ברוך וגב' גולדשטיין. גב' ברוך לימדה עברית ואילו גב' גולדשטיין הייתה מורתנו הראשונה לאנגלית. משום שבכיתות גבוהות יותר לימדה הגב' גולדשטיין תנ"ך, הרי היא הייתה זאת שלימדה אותנו כיצד ואיך להתפלל ולומר את ברכת המזון אחרי ארוחת

הצהריים אותה אכלנו בביה"ס. לא ציינתי כי כנהוג בביה"ס באנגליה, הרי שבבי"ס לנדאו היה נהוג יום לימודים ארוך עד השעה 2:45, דבר שהכביד מאוד על ההליכה לקולנוע ל"יומיות" שהתחילו בשעה 3:00.

גב' ברוך הייתה אישה גוצה, פעלתנית וזריזה, לבושה שחורים בדרך כלל. אני זוכרת שהיו לה שיניים גדולות, אך יותר מכל אפיינה אותה תסרוקתה. שיערה האפור היה משוך לאחור וקלוע לצמה קטנה ונחמדה שהתנוססה לתפארת בין שתי פיסות סרט שחור שנחו על ראשה מאחור והגיעו עד לאוזניה, והצמה הקטנה בתווך. מתוך רשעות של ילדות התחרינו בניחושים על מה מכסה הסרט, ולמה לה סרט בכלל, וכך התגלגל שמה בפינו והיה לא גברת ברוך אלא גב' פארך (מחלת עור שהייתה נפוצה אז). אוי לאותה בוש.

גב' ברוך כמעט ולא הסתכלה עלינו. היא חזרה על עיקרי הכתיבה והקריאה בעברית, תיקנה את הטעון ותיקון וחיזקה את הטעון חיזוק. הכול היה קל, הרי בעצם ידענו כבר לקרוא ולכתוב. היינו סקרניות, הכול היה כל-כך חדש שונה ויחד עם זה אחיד. כשגב' ברוך לא הייתה מרוצה ממי מאתנו הייתה גוערת "שבי, את לא בן-אדם" (נהוג היה לקום ולעמוד שעה שדיברת עם מורה או כשהמורה נכנסה לחדר הכיתה). גב' ברוך עמלה רבות על ההיגוי שלנו ברצותה שנבטא ח ו-ע כראוי, במבטא ספרדי, וכשלא הצלחנו שוב גערה ואמרה "לכי למקומך, את לא בן אדם".

מימי לא שמעתי נזיפה כזאת. בבית כבר הייתי הרבה דברים אפילו "פרא אדם" (במבטא יידי זה אפילו מצחיק), אבל "את לא בת-אדם"? אז מה אני? לא העזתי לשאול. למדתי מהר שבבית-ספרי החדש יושבים בשקט, משתדלים מאוד לא לפטפט ולא שואלים אם לא נשאלת תחילה. התרגלנו לגב' ברוך ולסרטיה השחורים. אמנם לא היינו בני-אדם, אך ההערה לא הייתה מלווה בעונשים או ברשעות. הביטוי הפך כמעט שם חיבה בפי הגברת ברוך.

גב' גולדשטיין הייתה יצור שונה לגמרי. אף היא לא הייתה גבוהה, אך לבושה היה לפי כל כללי האופנה, מאופרת ומגונדרת. שפתיה צבועות ותמיד הפיצה על כל סביבותיה ריח חזק של בושם. ביום הראשון ללימודים, אחרי שקראה את שמותינו ולימדה מילים ראשונות באנגלית, הרבתה לומר again, again. היא לא הוציאה מפיה מילה בעברית (מה שהיה טוב, בעצם) ורק חזרה: again, again. לא הבנתי את פשר המילה ונתקפתי

פחד, מה יהיה לכשיגיע תורי. למזלי, לפני שהגיעה אלי הגיע צלצול הפעמון והציל אותי. בהפסקה רצתי מהר לבת-דודתי עליזה, שכבר הייתה מן "הבנות הגדולות", והיא הסבירה לי את פשר המילה האנגלית – עוד פעם. אחרי הצלצול חזרנו לכיתות ויצאתי בשלום מן הגב' גולדשטיין. אבל זמן רב עוד פחדתי מן המילה again.

גב' גולדשטיין, שלימדה גם תנ"ך, הייתה הרבה יותר חסרת סבלנות ותוקפנית מגב' ברוך. גרוע מכך, היא לעגה לנו ואף דחפה ילדות שעמדו ליד הלוח ולא השביעו את רצונה. גערה הייתה בפיה "ניצוץ, פגע רע, מה יהיה בסופך?" הכול היה "ניצוץ פגע רע". היא אף הקפידה בעת קריאת סיפורי המקרא על הגייה נכונה של "ח" ו-"ע", ואף התהדרה שהיא יודעת לבטא "ק" ו"ט" כדרך הערבים ואף דרשה מאתנו שננסה. כמובן שהרבה מאתנו נכשלו בניסיונות ההגייה ונשארנו "ניצוץ" או "פגע רע" או שניהם גם יחד.

לא הבנתי מה זה פגע רע, שלצערי, שמעתי הרבה. (עוד לא היו אז פסיכולוגים שילמדו לפחות את הורינו לומר "היי ילדה טובה" במקום "אל תהיי ילדה רעה" או גרוע מכך, בפירוש: "את ילדה רעה") ובוודאי שלא הבנתי מה עניין ניצוץ לכאן. אך זו הייתה גב' גולדשטיין "ניצוץ, פגע רע".

שתי מורותינו היו Miss, כלומר רווקות. הבנו אפילו בחושינו, חושי ילדות קטנות, שהן עברו מזמן את נעוריהן ואת הגיל הרגיל לנישואין (גב' גולדשטיין אף לא הייתה מכוערת). גב' "את לא בן אדם" הייתה כבר בעלת שער שיבה, אך ה"ניצוץ" נראתה בערך כבת גילה של אמי, אז למה אינה נשואה?! ולמה אין לה ילדים?

עברו מספר שנים עלינו שתי כיתות והגב' לגולדשטיין הפכה לגב' גרינבוים. לנו לא היה אכפת מה יהיה שמה, אבל אולי כעת תהיה סבלנית ונחמדה יותר ואנחנו נהיה פחות "ניצוצות"?

לא חלף זמן רב והשמועה עברה שגב' גרינבוים התגרשה. ה"ניצוץ" התגרשה. מגיע לה! הרגשנו שמגיע לה על שהעליבה ופגעה ונהגה בנו בגסות.

ביום בהיר אחד נצטוונו (זה לא היה בי"ס בו מתבקשים) לקרוא לגב' גרינבוים גב' מועד. בשעה טובה, ה"ניצוץ" התחתנה בשנית ובשמה יש אפילו "ע" מוטעמת ומודגשת.

רוחה חברה בצופי בית-הספר לנדאו

אנחנו היום (שנת 2003) בהכנות למלחמה בעיראק, עם חששות כבדים "מה יהיה?" וכשכל עם ישראל מכין את ערכות המגן, זיכרוני קופץ לסוף שנת 1939, פרוץ מלחמת העולם השנייה, וביה"ס שלנו מכין מסכות גז לכל 400 הילדות הלומדות בו. תודה לאל לא היו אזעקות בירושלים ולא השתמשנו בהן. אבל זכור לי כיצד עמדנו שרשרת ילדות, זו אחר זו, וכל אחת מדדה מסכה. בדיקת המסכה נעשתה כך שיד הושמה ליד "אפה" של המסכה, ואם לא יכולת לנשום – סימן שהמסכה בסדר. הייתי בת שמונה כל כולי, והזיכרון שנשאר לי, מפחיד למדי. קודם כל איך נראינו במסכות, נוסף על-כך כשהושמה היד על "האף" ולא יכולתי לנשום, זה לא היה נעים, בלשון "אנדרסטייטמנט". לא נראה לי שאלבש מסכה אי פעם, אבל יש לציין את אמצעיו של ביה"ס שדאג למסכה לכל אחת מן הילדות, שלא לדבר על המורים ועל כל העובדים הנלווים.

אנו, התלמידות, נרתמנו כולנו למאמץ המלחמה הבריטי. כולנו נתבקשנו לחפש בבית שאריות צמר, לא חשוב צבע וגוון וסרגנו ריבועים 20 על 20 ס"מ. הסריגה הייתה "ימין" כולה. אח"כ נתפרו הריבועים והפכו לשמיכות שנשלחו לשימושן של הצבא הבריטי. סרגנו במרץ וברצון. כל פני המחברות שלנו שונו. עד היום אני כותבת על שורה ראשונה של כל עמוד בעל שורות. לפני המלחמה, השורה העליונה הייתה "מסגרת" לדף. כל פני השוליים

שונו. מה שיותר צפוף יותר טוב, נצרוך פחות נייר ונזדקק לפחות עצים הגדלים באינדונזיה הרחוקה. משום מה סריגת כובעי גרב אני זוכרת רק לקראת 1948.

אתם מתפעלים לפעמים מן המבטא הבריטי היפה של בנות לנדאו. אם כן, הוא לא בא לנו בקלות. הרבה תרגולת עברנו, והרבה לעג. אחד הדברים שצערנו אותי בשעתו ואני עדיין כועסת כשאני נזכרת בו היום – הלעג של המורות שלנו. אני יודעת, יש אסכולה שחושבת שזו דרך לעודד ללמוד. אני אינני חושבת כך. מילה טובה תעשה את המלאכה הרבה יותר טוב. אך לא נכנס כעת לוויכוח על שיטות חינוך.

אם כן, בראשית שעות כלשהו קמנו, עמדנו כשידינו משולבות לאחור, כך שחזנו חשוף ואפשר לנשום עמוק ואז נצטוונו לחזור אחרי המורה:

I FLY IN THE SKY
O NO DON'T GO
HOW NOW BROWN COW.

כמובן שעקבו אחרינו אם אנחנו פוסקות את השפתיים מספיק כדי לבטא "FLY", או מה מידת עיגול השפתיים שעה שאנחנו מבטאות "O" גדול ויפה, והערות לא חסרו. אנחנו חשבנו שצירופי המשפטים משעשעים למדי, ונהגנו לשחק בהם גם בהפסקות, ובלי לשים לב תרגלנו את מבטאנו היפה.

הייתה לנו גם מורה לזמרה בשם גב' לוי. מה לעשות השם לוי הוא שם נפוץ מאוד בין יהודים, וגם מזכירת בית-הספר הכול יכולה הייתה גב' לוי. איך מבדילים בין השתיים? וההבדלה חשובה ביותר. איפה האחת ואיפה השנייה. אם כן, מן השמיים דאגו לנו. מזכירת בית-הספר הנכבדה והאימתנית הייתה אישה נשואה, ונקראה, איפוא, Mrs. Levy ואילו המורה לזמרה נקראה Miss Levy, יחי ההבדל הקטן!

מיס לוי הייתה אישה גבוהה וצנומה בעלת שער לבן גזוז קצר. אינני יודעת אם ידעה עברית או לא, מכל מקום בכיתה דיברה רק אנגלית. היינו רק בראשית דרכנו באנגלית, אבל הסתדרנו איכשהו, הרבה בגלל חביבותה. היא הייתה הרבה יותר רכה מכל היתר.

איפה למדנו? לא בחדר הכיתה הרגיל שלנו. ליד החצר הגדולה היה אולם די גדול שנקרא ה-playroom בו כונסנו כשירד גשם ואי-אפשר היה לשחק

בחצר. מעולם לא נשארנו בכיתות בהפסקות, נחוץ היה לאוורר את הכיתות, ודווקא נהנינו משינוי המקום. בקצה חדר המשחקים הייתה דלת מתקפלת גדולה ומשזו נפתחה נתגלו שורות שורות של כסאות מסודרות האחת מאחורי רעותה, כמו באולם קולנוע. כל השורות כולן פנו אל לוח שחור גדול ולידו פסנתר עומד יפה וטוב. מה היה הרפרטואר שלנו? כמובן, שירי ילדים אנגלים. שירים המרוכזים באנתולוגיה הנקראת Mother Goose אנתולוגיה נחמדה ומגוונת ובה הרבה שירי-שטות, nonsense באנגלית טובה וכמקובל בהומור הבריטי. והרי לכם דוגמא :

Hey diddle diddle

The cat and the fiddle
 The cow jumped over the moon
 The little dog laughed to see such fun
 And the dish ran away with the spoon

מיס לוי הסבירה בעזרת תמונות את כל הפריטים כך שהבנו פחות או יותר מה אנחנו שרות. כל ההבלותה מאוד מצאה חן בעינינו, על כל המוזרויות שבה. בעיקר מצא חן בעינינו לשיר דידל-דידל, מעולם לא שרנו כך בגני הילדים שלנו. היינו גם מלאות התפעלות מן הפרה הקופצת מעל הירח ואיפה נשמע על צלחת בורחת? אנחנו שרנו בגן הילדים הישראלי "עוגה עוגה" וכמובן שאיש לא טרח להסביר לנו מה זה נחוגה. לפי מיטב זכרוני אני שרתי "במעגל נעוגה" (בעצם זה לא רע כל-כך). גם כששרתי עוגה עוגה חשבתי על עוגה ממשית ולא על עיגול. למדנו הרבה שירים לכבוד החגים העבריים ולימדנו את כל בני הבית לשיר אתנו. רדיו עברי עוד לא היה אז בארץ וההורים ובמיוחד אימא, שהיה לה גם קול יפה, למדה את כל השירים בשמחה רבה. שרנו גם הרבה שירים פטריוטיים שהיו מאוד חשובים אז כמו:

אכלו ילדים לחם תוצרת
 צמחה החיטה על שפת הכינרת
 עמלו אנשי דגניה בזיעת אפיים
 שם חום השמש גדול שבעתיים ...

אבל "דידל-דידל" שהצחיק ושמח מאוד, לא היה שם בשום פנים, הוא בא מתרבות אחרת ושימח אותנו מאוד.

מיס לוי לימדה אותנו לשיר סולמות, לימדה בנאמנות את כל הצלילים, היא הכניסה אותנו לעולם קסום חדש, שפה חדשה, המוסיקה. אהבתי לשיר ועוד יותר אהבתי מוסיקה. אהבתי להקשיב. הגב' לוי הצנומה הייתה זו שסיפרה להורים שאני ילדה מוסיקלית. ההורים כפי הנראה לא הופתעו כלל. שרתי הרבה בבית, אהבתי ויכולתי לשיר את כל המנגינות שניגן יוסי אחי בכינור, והעיקר – לא זייפתי.

עלינו כיתה או שתיים. מיס לוי יצאה לפנסיה ותחתיה באה Mrs. Aharonson. זו דווקא ידעה עברית, אך שעור המוסיקה התנהל כולו באנגלית. התחלנו בשירת סולמות כשהגברת אומרת: Do, here is your do, ומן הדו הזה המשכנו וסלסלנו דו רה מי פה סול לה סי דו, וחזרה: דו סי לה סול פה מי רה דו. כשהגב' אהרונסון עוברת מסולם לסולם. מה לעשות ולא כל הבנות נחנו בשמיעה טובה או שפשוט זייפו. הגב' האזינה בקפידה, לחצה על ה'דו' עוד פעם ועוד פעם ואנחנו המשכנו עד שעלה בידה להבחין מי היא זו המזייפת, וזו ננזפה באמירה: Miss Gittes, you are flat!! מיס גיטס המסכנה הייתה ליקה חברתי הטובה שהייתה זייפנית. היא שרה תמיד 'על יד' ותמיד ננזפה. המילה Flat אינה רק חלק, זה גם זיוף מוסיקלי.

לא זה היה העיקר בשיעוריה של הגב' אהרונסון. כשאני חושבת על כך היום, המוזרות הגדולה הייתה בתוכן השירים אותם למדנו, כולם על טוהרת האנגלית, כמובן. בעצם הייתה זו העתקה של כיתה לזמרה באנגליה שהועברה לישראל. היו שירים נחמדים על תרנגולות ותרנגולים, או עבים הרצים בשמיים ומתנגשים ומעצמת ההתנגשות הרי הם בוכים ויורד גשם וכשמפציע מביניהם 'אבא שמש' הריהו מנחמם ומקנח את דמעותיהם בעזרת פיות צבעוניות היוצרות קשת בענן. אבל, היו גם שירים אחרים שהיו כל כך רחוקים ממציאות חיינו הישראלית וימחישו היטב עד כמה היה ביה"ס נטע זר.

מילא שרנו על ביקתה בעלת גג קש בכפר אליו התנגנה מנגינת השיר, אותה ביקתה שעמדה ליד טחנת הקמח (איפה, בשכונת מונטיפיורי? גם את זו האחרונה לא הכירו הרבה מהבנות, היא לא הייתה בטווח השכונה שלהן וילדות בנות 9-10 לא הסתובבו כך סתם בשכונות מרוחקות). או

שירים מסובכים יותר משירי גן הילדים האנגלי. השיא היה בשיר צייד והרי
תחילתו לפניכם. כל כולי בת 10 ואני יוצאת על הבוקר לצייד

Sing hey sing ho for a hunting morn
O'er hill or vale where glinted the corn
O'er hedges and ditches we lightly sway
Then gallop and gallop away.

....

It's yo-tally-ho coming in at the death,
Sing hey, sing ho, sing hey sing ho,
Sing hey for a hunting morn.

אני מצטערת שאינני זוכרת את כל השורות באמצע ובוודאי היו שם כלבים
גם כן. תצטרכו להסתפק ב'פרגמנט' המוסיקלי הזה. המוסיקה חמודה
ונותנת את העליות והירידות של דהרה על סוסים. למותר לציין שעד אז לא
ראינו סוס ציד בכלל, אולי בקולנוע ואולי גם זה לא. כל השגתנו הסוסית
הייתה – סוסי העגלות המסכנים ששימשו אז להובלות.

הגב' ג'ני שמרצלר, מורתי לנגינה בכינור

הגברת ג'ני שמרצלר הגיעה ארצה אי-אז בשנות השלושים, כשעוד הרבה יהודים נמלטו מאירופה ובעיקר מגרמניה.

לפי מיטב זכרוני התחלתי לנגן בכינור בהיותי בת 10. לפני אחי יוסי ניגן כבר הרבה שנים בכינור וניגן יפה. אולי, באמת, הוא היה ראשית חינוכי המוסיקלי. הוא ניגן ואני ישבתי והקשבתי, ידעתי אח"כ גם לשיר מה שהוא ניגן, ועם השנים ידעתי לחוות דעה מה אני אוהבת ומה לא. אף פעם לא ניסיתי אפילו לקחת את הקשת או את הכינור ולצרצר משהו. משאת נפשי הייתה פסנתר. מאוד מאוד רציתי לנגן בפסנתר. אינני רוצה להתחיל ולתת לעצמי ציונים, אם היה זה אגו גדול, לשבת ליד כלי גדול ולעשות רושם על עצמי ועל הסובבים אותי, אולי גם הקלות, שבה רק לוחצים על אחד הקלידים והרי לך צליל. אולי הכול יחד, אינני יודעת.

אצל שכנינו, עוד בבית קטן (שם בעל הבית הערבי) במחנה יהודה, היה פסנתר, ואני הייתי מתגנבת ככל שרק הרשו לי ושיחקתי את הגברת הפסנתרנית. בשנות השלושים, שנות ילדותי, רוב הילדים ניגנו. היו גם רבות כאלה שלא היה פסנתר בביתם והם הלכו אל המורה מדי יום כדי לחזור ולשנן את השיעור. אינני יודעת מדוע הורי לא חשבו שזה פתרון טוב לחוסר פסנתר. היה ברור שאין מספיק כסף כדי לקנות לי פסנתר, וזו הייתה בקשה חוזרת שלי תמורת גניבת האפיקומן. אני משערת שכאשר מלאו לי 7, שנה טובה להתחיל לנגן בכלי כלשהו, הציעו לי לנגן בכינור. קניית כינור קטן לא הייתה בעיה כספית כל-כך גדולה כרכישת פסנתר, אבל אני סירבתי עד שהגעתי לגיל 10 בערך.

כל בני משפחתנו אהבו מוסיקה ושרו יפה. אימא שמעה הרבה אופרות בתקופת היותם בווינה וידעה לשיר אריות מאריות שונות, ואני אהבתי לשמוע אותה שרה. גם אבא זמזם לפעמים נעימות שונות, אבל הוא אהב לשיר פרקי חזנות. גם את אלה שמעתי וזמזמתי ועד היום אני חובבת חזנות, בהבדל גדול שהיום אני מבינה את כל המילים ויודעת מהן התפילות. הכרתי יפה את שמו של יוס'לה רוזנבלט ועוד חזנים מחזני הדור. חשוב לציין שהיה בביתנו פטיפון. היו לנו מעט תקליטים של חזנות וגם שני תקליטים של מוסיקה קלאסית – הפתיחה לעטלף של יוהן שטראוס ובלט מצרי של לולי. למה דווקא אלה היו השאריות שהגיעו מווינה לירושלים, לאלוהים

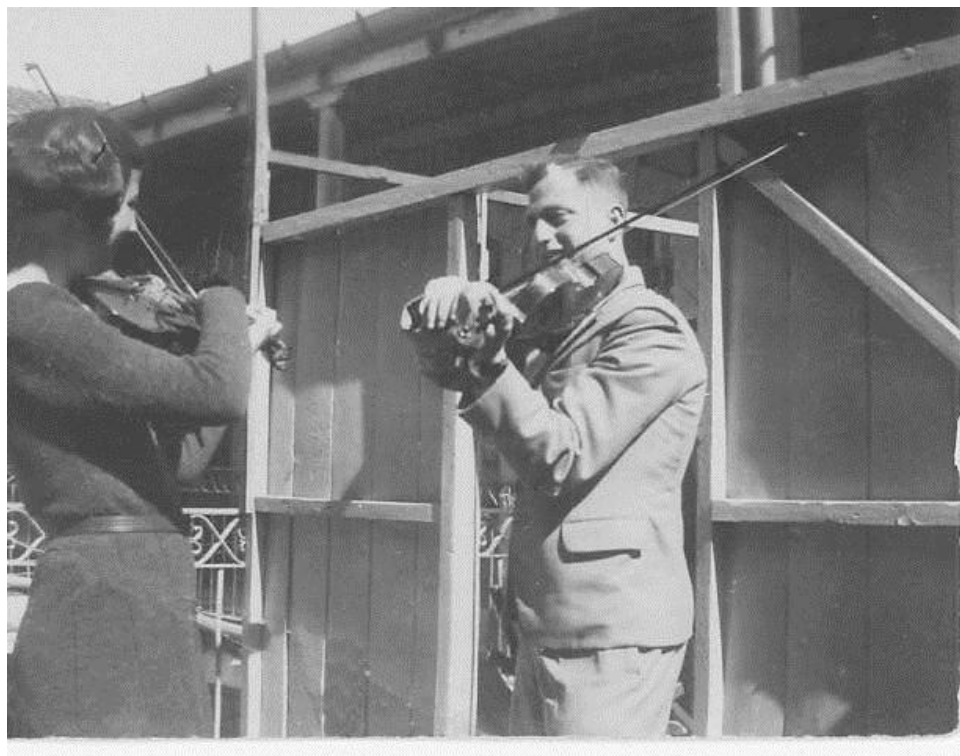
פתרונים. יוסי היה מביא הרבה פעמים תקליטים מתקליטים שונים ואני הקשבתי בשקיקה רבה.

בסביבות גיל עשר נכנעתי, והתחלתי לנגן בכינור. לא ניגנתי בחשק רב, נפשי לא הייתה נתונה לכינור, היא עדיין הייתה נתונה לפסנתר, אבל הפנמתי סוף-סוף שזה אינו אפשרי. בהחלט הייתי מהילדים שהיו צריכים להזכיר להם לנגן, הרבה פעמים הדהדה השאלה: "ניגנת כבר היום?"

גברת שמרצלר הייתה כנרית טובה מאוד, היא ניגנה גם בתזמורת רשות השידור ולימדה את ילדי ירושלים שרצו לנגן בכינור. כאמור הייתה זו עדיין תקופה שרוב ההורים ממוצא אירופי חשבו שצריך לתת לילדים גם חינוך מוסיקלי, כפי שהיה מקובל באירופה. כל מה שבא מאירופה היה ראוי לחיקוי. אני חושבת שגרמניה הייתה סמל לתרבות, לחינוך ולהתנהגות טובה. העולים מגרמניה הסתכלו עלינו כעל "אסייתים". הייתה הערצה גדולה לתרבות הגרמנית עד המלחמה. היטלר בלב את כל היוצרות ואני חושבת שחלק מן הבלבול הזה קיים עד היום.

גברת שמרצלר לא הייתה נשואה. היא חייתה עם אמה, אישה נעימה בעלת שער לבן כשלג שלא ידעה מילה עברית, אך לא היה לנו הרבה מגע אתה. הן גרו במעלה רחוב בן-יהודה והיום הפכה דירתם למסעדה "בני דגים".

גב' שמרצלר ידעה גם לנגן בפסנתר ובוויולה, והייתה מלווה אותנו בשעת הצורך, דבר שעורר התפעלות רבה בקרבנו. אח"כ התברר לנו שלא אחת נגנה ברביעיות בהן היה צורך בתפקיד ויולה והיא מילאה אותו בכבוד. אני, הילדה, תמיד חשבתי בלבי "איך היא לא מתבלבלת". מאוד כיבדתי אותה, אבל זה לא המריץ אותי לעבוד יותר. אני חושבת שהיא העריכה יותר את אחי יוסי. הוא כבר הגיע להישגים יפים והשקיע הרבה יותר ממני בנגינה. איך שלא יהיה, היו ימים בהם הגיע המצב לכך שההורים לא יכלו לשלם עבור שעורי הנגינה של שנינו. אינני יודעת מה דובר בין הגב' שמרצלר לאבא, אך היא סירבה שנפסיק לנגן. כל שידוע לי – במקום תשלום בכסף אימא סרגה לה חליפה ומפות שנקראו בגרמנית "קונסט שטריקריי", עבודה מיוחדת ויפה. סריגה זו דרשה ידע רב, נסרגה לפי דפים בעלי דוגמא מסובכת וב-12 מסרגות.

יוסי ורוחה מנגנים בכינור

לעתים הייתה הגב' שמרצלר גוערת בי על מה שהצריך גערה ונזיפה. חסרו לה ביטויים בעברית, כי הרי הייתה מה שהיינו קוראים היום "עולה חדשה". לעתים גדולה הייתה מחיצה בינינו לבינם, אם מחוסר ידיעת השפה (לא היו אולפנים כמו היום) ואם מהבדלי תרבות ומנטליות. ואם אין ביטויים בעברית אז משתמשים במה שהיו רגילים אליו. לא פעם הייתה כועסת ואומרת: "דונרֶוֹטר נוך מַאל" שהוא מין "לכל הרוחות" גרמני. מכל מקום הטון הספיק לי להסביר את המוסיקה וכי באמת אני ילדה מרגיזה. אך לעתים קראה לי פשוט "שפ'ס קופ" שפרושו "ראש כבש", כלומר, מטומטמת ככבש. היום כשאני כותבת על השמות השונים בהם נקראתי הרי שהשם הזה נראה לי כל כך מתאים. הגב' שמרצלר היקרה לא ידעה שרחל או רחלה היא בעצם כבש וכמה התאים לקרוא לי "ראש כבש".

בית-הספר התיכון שליד האוניברסיטה

בסתיו 1944 החליט ביה"ס, שנקרא בשם מלא "בית-הספר התיכון שליד האוניברסיטה" (לא פחות ולא יותר), להוסיף כיתה מקבילה לבית ספרו הנכבד. עד אז, בעשר שנות קיומו של ביה"ס, למדו בו ילדי שכונת בית-הכרם, שהמשיכו את לימודיהם מבית-הספר היסודי שהיה בשכונה. לא היו שם ילדי עשירים, אלא ילדי מורים וסופרים. ראוי גם לציין, שזה ביה"ס שהתחיל עם מה שקוראים 'חטיבת הביניים', כלומר, קיבל לבין כתליו תלמידים שעלו לכיתה ז' בבי"ס יסודי רגיל, ובמקום להמשיך בבית ספרו ולגמור את כיתה ח', כפי שהיה נהוג – עבר לתיכון, נכנס לכיתה א' ולמד בביה"ס שש שנים. גם זה נראה אז מיוחד במינו, ומה שהוא מיוחד הריהו גם מיוחד, וזהו.

אם כן, בסתיו 1944 החליטו לפתוח כיתה מקבילה לכיתה ג' (חמישית בתיכון רגיל). על דלת הכיתה היה כתוב כיתה ג', ואילו אנחנו נהגנו לומר שאנחנו לומדים בחמישית.

התקבלנו לביה"ס ילדים מכל ביה"ס בעיר. באה קבוצה של בנים מביה"ס "תחכימוני", במקור ברוך; הייתה קבוצה של בנות (עם בן אחד) שבאו מבית-הספר "בית-חינוך", מזרם העובדים, שהשתייכו כולם לתנועת "מחנות העולים" (עוד לא הייתה "התנועה המאוחדת") והיינו גם ארבע בנות שבאו מביה"ס אווולינה דה רוטשילד, או בשפת הרחוב "בית-ספר מיס לנדאו" ע"ש המנהלת האנגלייה שלו. בקיצור, היינו ילדים פרולטרים, מוכשרים (עברנו בחינות פסיכוכניות, ורק ב"תיכון ליד האוניברסיטה" עשו אז בחינות כאלה, ובאנו עם תעודות יפות על הישגינו בלימודים) ומאוד גאים על בית ספרנו החדש. ההנהלה חשבה שטוב יהיה לערבב את התלמידים החדשים עם התלמידים הוותיקים, וכך ליצור שתי כיתות של ישן וחדש, ועל ידי כך להקל על החדשים שירגישו מיד חלק מן המוסד החדש. אבל 'הוותיקים' סרבו לקבל אותנו. אינני זוכרת אפילו מה אמרו או במה תרצו והיות והיה זה ביה"ס שבו היה לתלמידים הרבה מה לומר, נסוגה ההנהלה מהחלטתה והעבירה רק מעט תלמידים מכיתה לכיתה. נשארנו המקבילה החדשה וכך התגבשנו. לבד מחברותי שבאו אתי מאוולינה מצאתי בכיתה, לשמחתי, נערה בשם עליזה מזרחי שלמדה אתי בגן הילדים והפכנו חברות טובות מיד עם תחילת הלימודים.

בבית-הספר התיכון נפתח לפני עולם חדש – בין אם זה היה בשעורי ביולוגיה, בהם למדנו על חוקי התורשה של גרגור מנדל ובעיות מין, דבר שנחשב אז "מתקדם" מאוד. ובין אם קראנו את קפקא בחוג לספרות. מי קרא בשנת 1944 את קפקא בביה"ס? נערכו לנו חוגים נהדרים למוסיקה, לספרות, לדרמה ולמלאכות. זה לא היה מקובל אז כלל וכלל, בוודאי לא בבי"ס תיכון.

היו לנו מורים טובים שאהבנו את שיעוריהם: ד"ר יום-טוב הלמן, מורנו לתנ"ך (איוב, משלי וקהלת). כל ספרות החוכמה השאירה עלינו רושם חזק. ד"ר הלמן ובלוריתו הלבנה היה עוזב את הכיתה כשכולנו מסתכלים אחריו בפיות פעורים ובדממה גמורה. איפה תמצאו היום תלמיד החוזר הביתה בהתלהבות ורץ לספר לילדי השכונה את שיעור התנ"ך של אותו יום? ואף אם לעגנו לדיבורו המאנפף של ד"ר מהלמן ולחוטמו האדום כ"מאדים" (שמו של שיר שנכתב בידי אבן גבירול ואותו היה עלינו ללמוד), הרי כשלמדנו את "הכוזרי" שלטנו בו להפליא והיינו מוכנים לבחירות הבגרות ככוזרי בכבודו. עוד לפני כן, בכיתה החמישית, למדנו לא להתחכם עם הד"ר מהלמן, שלא הרים את קולו אף פעם. קבלנו את מרותו בלי חוכמות – אלה, החוכמות, עלו לנו ביוקר. למשל: "ובכן רחל" אנפף הד"ר מהלמן "הריני שומע שהלכת לטייל בבית-הכרם, במקום להשתתף בשיעור תנ"ך". "אבל מורי", ניסיתי למחות להשחיל מילה. "את צודקת רחל, בית-הכרם באמת שכונה נחמדה, שלחי נא את הוריך לבית הכרם, ובדרכם ייכנסו נא גם אלי". עיני חושכות, אני מנסה לגמגם משהו, לומר משהו להגנתי, אך הד"ר מהלמן בשלו: "מה, לא יפה היא בית-הכרם? לא כדאי לטייל פה?" נו – מה אגיד לו ומה זה יעזור לי, אין ברירה אצטרך לשלוח את ההורים למנהל ולקבל מנה.

או מורנו לאנגלית ד"ר בלומנטל, שחיפש תמיד דרכים לדובבנו באנגלית, שפה שלא הייתה מספיק שגורה על פינו, על כן היה מביא תדיר נושאים ומגרים: "סקס לפני הנישואין – האם רק הבחורה היא הנותנת ביחסים בין השניים?" לא אשכח את אופן דבורו הדובי במבטא ייקי כבד, "צ'ילדרן, צ'ילדרן, מה יותר חשוב אם ישרפו את הכותל המערבי או את המונה ליזה?" רק אחרי שנים הבנתי שהוא מעמיד לפנינו ערך לאומי מול ערך כללי וכמובן שזה היה מגרה וכל אחד רצה להביע את דעתו על נושאים מסעירים אלה, והכול באנגלית רצוצה או מתקבלת על הדעת – אבל העיקר, לדבר.

לעתים נראה לי שגם אם יעירוני באמצע הלילה, אוכל לחזור ולענות על רוב השאלות הקשורות ב'מקבת' של שייקספיר. "האם הייתה לידי מקבת המכשפה הרביעית?" "מה הצבע השולט במחזה ואילו השלכות לו על הבנת המחזה?" ועוד עשרות שאלות. עד היום (ואני נשואה כבר 58 שנים) מהדהד קולו באזני "צ'ילדרן, חושבני שיכולתי להינשא לקומוניסטית, אך עם אישה האוהבת אור ורוד ליד המיטה?" ובאותו הקשר שוב ד"ר הלמן האומר: "קינדרלך, החיים קצרים מדי, אל תריבו על מי ישטוף עוד צלחת או על צבע העניבה"

איזו זכות גדולה הייתה לנו שהצייר מר מרדכי ארדון היה מורנו לאומנות ואף התוודה בפנינו שבשעתו רצה להיות שחקן. הוא הסביר לנו שכשרמברנדט רצה לצייר את בת-שבע, את מי יבחר כמודל אם לא את אשת ראש העיר יושבת בארמונה. למדנו אתו רק שנה, פעם בשבוע, אבל קבלנו טעם ומתווה לעוד הרבה יצירות וציירים.

רוחה ועליזה גורי, תלמידות התיכון, מבלות חופשה בתל-אביב

היינו כיתה הומנית וכמה פחדנו מבחינות הבגרות במתמטיקה שנערכו לנו אז בששית. אך בפיקוחו של מחנכנו אז, ד"ר שפירא, ואף על פי שהיינו בעיניו "תופעה מטומטמת" (בנות הומניות מה לעשות?), אהבנו כשקרא

לנו כך – כי עקב שיירים של מבטא רוסי בדיבורו הרי הגערה נשמעה כ"אתן צופעה מצומצמת" והחיוך המתיק קצת את הגערה. מטומטמות או לא, היינו מוכנות לבחינה במתמטיקה 5:5.

ויורשה לי כאן וידוי אישי קטן. מיד עם בואנו לביה"ס בכיתה החמישית לימד אותנו הד"ר שפירא גם פיסיקה. מה עשה ארכימדס באמבטיה, וכל המשקל הסגולי הזה לא נקלט בראשי. זו נשארה לי צלקת לכל ימי. הציון 5 היחידי שקבלתי אי-פעם בתעודה, איזו בושה (אני ענווה מאוד), וקלקל לי את החופש שבו הייתי צריכה ללמוד להסתדר איכשהו עם ארכימדס ומשקלו.

מה לעשות, ובאמת שורת המורים הטובים שהיו לי (וזה רק בתיכון) הייתה ארוכה, אך לא יתכן שלא אזכיר את הד"ר אורמיאן שלמדנו לא לשקר, לגשת אליו בשקט לפני השיעור ולומר: "מורי לא הכנתי את השיעור, אבל אכין אותו לפעם הבאה". ידענו שסומכים עלינו והרגשנו מחויבים. שלא לדבר על כך ששעוריו היו מעניינים להפליא שאי אפשר ללמוד היסטוריה בלי לדעת איפה הפלופונסוס ומי נלחם במי.

הייתה גם מועצת תלמידים שדנה בעניינים חשובים ולא רק ההנהלה קבעה מה ייעשה. הייתה לתלמידים זכות אמירה בעניינים שנגעו להם.

במיוחד שמורה פינה חמה בליבי אל כל מורי הנזכרים עקב יחסם אלי בתקופת הסזון. בכיתה השביעית הצטרפתי לאצ"ל וכמובן השתדלתי לשמור את הדבר בסוד ככל האפשר, אבל באותם ימים סוערים, מי ישב בבית? או שהיית ב"הגנה" או שהיית במקום אחר. העובדה שלא הצטרפתי להגנה, בצירוף דעותיי הלאומיות, הביאו למסקנה שאני חברת האצ"ל. חברי לכיתה הציקו לי מי פחות ומי יותר, ואין בלבי עליהם היום דבר. מהם שעשו זאת בתום לב ואחרים מכוונות טהורות פחות. אחרים אף ניגשו אלי כעבור שנים והתנצלו. אולי רק כדי להדגים, וכדי שיבינו ילדינו ש"אהבת ישראל" לא תמיד שררה בינינו וביישובנו הקטן, תמיד ידעו לשנוא לצערי. אחרי תלייתם של אבשלום חביב וחבריו פורצי כלא עכו, ציירה אחת מבנות הכיתה על הלוח עמוד תלייה קטן וכתבה: "רחל חברתנו במהרה כן יהי רצון". למזלי,

לא ראיתי את הקריקטורה או את המשפט הכתוב – היו אלה זמנים בהם הרביתי להעדר, גם משום ההצקות וגם משום שהיו דברים אחרים לעשותם. אבל סופר לי שהד"ר בלומנטל, שהיה אז מחנכנו והיה רחוק מאוד מאהדת

הפורשים, גער בהם קשות. אך בעיקר זכור לי ד"ר מהלמן שלימד עלינו זכות מסוימת באומרו: "אלה ילדים טועים, וחבל. מאידך הקומוניסטים, אלה שונאי ישראל באמת". ד"ר מהלמן שהיה חבר ב"ליגה לא תרצח" (ארגון שהיה רחוק מאוד מאהדת הפורשים), היה שואל אותי מפעם לפעם אם יש לי הספרים הנחוצים לבחינות בספרות. וכי איך יהיו לי אם יש בספריה רק עותק אחד מ"לאן" של פיירברג או "הצופה לבית ישראל". חברי הטובים דואגים ל"תור" ואותי משאירים אחרונה. בשקט, קבלתי את ספרו של הד"ר מהלמן עצמו, מספרייתו הענקית הידועה.

עוד היום זכור לי ד"ר שפירא מושיט לי את ידו כשחזרתי לביה"ס צרודה לעייפה בשלושים בנובמבר 1947, אחרי לילה ללא שינה ויום של שיכרון עם ההכרזה על הקמת המדינה באו"ם. הוא לחץ את ידי באומרו "נו, רחל, זכינו למדינה".

יחזקאל עזרא

בין הילדים שמצאנו בכיתה היה ילד עצוב, בעל עיניים עצובות ויפות, ספק נכה ספק מוגבל מבחינה גופנית. משהו היה לא בסדר ברגליו, הוא נעל נעליים גבוהות מיוחדות. אפשר היה להיווכח מיד שהוא ילד נבון, אבל שעה שדיבר עשה תנועות מגוחכות בידי, וכילדים שייצרו רע, היינו מחקים אותו מאחורי גבו וצוחקים לו (לא לועגים, אבל צוחקים). הוא אף פעם לא שיחק בשעורי ההתעמלות, לא בכדור-סל ולא בכדורעף ולא בשום כדור, אלא נשאר יושב בכיתה. עליזה ואני אהבנו לדבר אתו, נוכחנו שהוא בהחלט נער נבון, והתייחסנו אליו כמו אל עוד אדם בכיתה.

ילדים בני 14 דאז, מי הביא ארוחת עשר, למי היה זמן וחשק לדברים כאלה. לפעמים, אימא רצה אחרי והצליחה לתת בידי תפוח או תפוז. יחזקאל נהג להביא תמיד טוסט מלחם שחור (כן, לא לבן). אל הטוסט נלוותה תדיר ביצה 'חמינדו', דהיינו – ביצה קשה חומה. גם זה היה בשבילי חידוש מרעיש וטעים (וזה העיקר). לא הכרתי חמין של ספרדים, העדות היו כפי הנראה פחות מעורבות. אמי הכינה לעיתים רחוקות צ'ולנט. אבל זה היה רק בחורף כאשר היה ממש קר, והיא טענה שזה 'אוכל כבד' ולא נחוץ. אהבנו מאוד פשטידה של אטריות – קיגל, ואימא הכינה קיגלים נהדרים של אטריות. מפולפלים, כמובן, ולא חלילה מתוקים, כמו של הפולנים. נשוב נא ליחזקאל; בהפסקת האוכל היינו עליזה ואני מתייצבות בפני יחזקאל ומציעות

לו כל מיני עסקות חליפין ממה שהיה בידינו. אני זוכרת שהוא דווקא נתן לנו ברצון, אמנם התמקח כראוי מה שווה כנגד מה, אבל נתן, ושמח על ידידותנו.

שנת 1945 הביאה עמה את סיום מלחמת העולם השנייה ואת הלם השואה במלוא עצמתו – אי-אפשר היה לומר יותר "לא ידענו". היינו נערים ערים ותוססים מאוד והיינו מאוד מעורבים בחיי היישוב. תנועות הנוער תפסו מקום חשוב בחיינו. עליזה הייתה בצופים ואילו אני לא השתייכתי לשום תנועה והיססתי לאן להצטרף. בית אבא היה בית רביזיוניסטי, והרגשתי אולי בתת-הכרה שלא ירשו לי להצטרף למחנות העולים, אף-על-פי שלייקה, חברה טובה שבאה אתי מאוולינה הלכה לשם, והייתי בולעת בצמא את סיפוריה והרפתקאותיה והאהבות והזוגות. לייקה השתייכה, משום מה, לשכבה יותר בוגרת ושם כבר היו אהבות וזוגות ושמחה וששון. היינו עסוקים בעניינים שברומו של עולם. קבלנו שעורי חג"ם (חנוך גופני מיוחד) שהכין אותנו להצטרפות ל"הגנה". למדנו להשתמש במקל, ואז זה לא נראה מצחיק. הקיצור – ראשנו היה נתון לעניינים אחרים. ואינני זוכרת את יחזקאל בתוך כל המישמש הזה. הוא היה שם, אבל ברקע, הקשר שלנו נמשך אח"כ בתנאים אחרים.

במשך שנות לימודינו התברר לנו שיחזקאל, חברנו, יתום מאב. את אמו לא ראינו בבית-הספר אף פעם. לפעמים, אחרי הלימודים הייתה אישה שחרחורת ונחמדה מחכה ליחזקאל ליד ביה"ס ללכת אתנו הביתה. התברר שזו דודתו מלכה, אחות אמו. ידענו שיחזקאל מתגורר בשכונת קריית-משה ושבעצם הוא גדל בבית סבו וסבתו מצד אמו, האדון והגברת מני (משפחה ידועה וותיקה מחברון, אחת המשפחות היפות והמכובדות בארץ). ידענו שאמו גרה בדירה הסמוכה, אבל הוא אינו גדל בביתה. אולי זה נראה לנו מוזר, אבל לא נתנו דעתנו על כך. אני, שכזכור באתי מבת-ספר לנדאו, זכרתי שהיה לנו מורה לערבית בשם "מר מני", ואכן זה היה סבו של יחזקאל. מר מני היה איש שקט מאוד ולעתים רחוקות דיבר. את הסבתא ראינו אולי חצי פעם ולא התענינו בה כלל.

בספטמבר 1947 מצאנו את עצמנו בכיתה השמינית, ז.א. התקרבונו לסיום לימודינו. אי-אפשר היה ללמוד בבית-הכרם, כי הדרך לא הייתה בטוחה, עברנו איפוא ללמוד בעיר, בבניין הנמצא בפינת רחוב יפו ורחוב יואל סלומון. שם היה בשעתו הקונסרבטוריון למוסיקה ואפשר היה ללמוד שם.

ראשנו היה בכל מקום חוץ מן הלימודים. רוב חברי הכיתה היו ב"הגנה" ואני בעוונותיי הייתי באצ"ל, ושם בילינו את רוב זמננו. בעצם כבר התחילה המלחמה, אבל עוד לא גלויה ומוכרזת. הרבה מאתנו השתמטו מלמודים ואני "התפלחתי" כל אימת שרק יכולתי. לא שמנו לב שיחזקאל כמעט ואינו מבקר את מוסדנו, לא שמנו לב שעוד חבורה של נערים לא לומדת כסדר, אבל מורינו הטובים שמו לב.

יום אחד נכנס לכיתה המחנך מר בלומנטל ושאל מי יודע היכן יחזקאל גר ולמי יחסים טובים עם יחזקאל, ואולי אותו מישהו מוכן להלוות אליו ויחד ללכת אל יחזקאל, כי חבל אם הלה לא ייגש לבחינות כדי לסיים את חוק לימודיו כראוי. אחרי שאלתו של מחנכנו מר בלומנטל, הופנו כל העיניים אלי (עליזה כבר לא הייתה אתנו). מחבריו, הבנים, לא היה אותו יום אף אחד בכיתה (את כולם מצאתי אחר כך בביתו כשהם יושבים בנחת בפיג'מות). אמרתי למר בלומנטל שאהיה מוכנה ללכת אתו לברר מדוע יחזקאל אינו בא לביה"ס.

רצתי לשם עוד באותו יום כדי "להזהיר" את יחזקאל מבואו של המחנך. להפתעתי מצאתי שם, כאמור, חבורה של בטלנים בפיג'מות, איש לא התכוון לסיים את הלימודים. אני זוכרת את יחזקאל בפיג'מה כשבפיו תשובה ניצחת: "אבי המנוח השאיר לי די כסף שאוכל לחיות ממנו כל חיי, ואין לי שום צורך בבחינות הבגרות האלה, אני אוכל להסתדר גם בלעדיהן". נדהמתי, ספורים כאלה לא שמעתי קודם לכן. מי חשב אז על כסף, ועוד "כסף שיספיק לי לכול החיים". גערתי בו באמרי: "לא חשוב מה יש לך ומה אין, למדת שתיים עשרה שנים, ואינך תלמיד גרוע חלילה. התלבש ובוא וסיים את הלימודים". למחרת הלכתי לביתו של יחזקאל, הפעם עם מר בלומנטל, אשר כמעט ותפסו באוזניו, וכך בא יחזקאל לבית-הספר ועשה את בחינות הבגרות. איזה ציונים קבל איני יודעת עד עצם היום הזה, אבל שמחתי מאוד שבא וסיים וקבל תעודה.

מיד אחרי קבלת התנ"כים שלנו, גויסנו כולנו. מי ליחידתו ב"הגנה", ואילו אני המשכתי בבסיסים של האצ"ל. הייתי קשרית אלחוט והייתה עבודה רבה של קשר עם תל-אביב, כי כל הדרכים נותקו. איני יודעת מה עשה יחזקאל, קרוב לוודאי שישב בביתו וקרא ספרים, הוא לא גויס בגלל היותו נכה ולא היה מעורב בדבר. נפגשנו שנית בסוף 1948, כאשר למדתי בסמינר למורים. היה צורך גדול במורים, ומי שנרשם לסמינר שוחרר משירות צבאי.

יחזקאל סיפר שהוא נוסע ללונדון, שם מחכה לו ירושת אביו, אותה ירושה שבזכותה אמרה לו אמו "שלא יצטרך לעבוד אפילו יום אחד בחייו". הוא נסע והשתקע בלונדון. הוא לא הטריד אותי ולכן לא שאלתי עליו ועל מעשיו. אותם ימים היינו, או לפחות אני הייתי שוביניסטית מאוד ופסלתי את כל "היורדים". וכך נותק הקשר בין יחזקאל לביני עד שנת 1988 לערך.

שמענו מפעם לפעם על חברים שנפגשים אתו בלונדון ושיש לו שם בית. שאביו המנוח היה עשיר והותיר לו ירושה גדולה. שבאמת, יחזקאל אינו עובד ומבלה את ימיו בקריאת ספרים, והשד יודע מה עוד. כמו כן התברר לכולנו שיחזקאל הומוסקסואל, חדשה עליה התלחשו עוד בכיתה השמינית בביה"ס, חדשה שבזמנו לא עשתה עלי שום רושם. אני, כאמור, לא רציתי לדעת ממנו. כן כשיר לצבא, לא כשיר לצבא, הרגשתי אז שמקומו של כל ישראלי בארץ, שכל אחד ואחד דרוש ונחוץ, ושאם הוא עזב אותנו, שילך לו לשלום. בקיצור שכחתי אותו.

עם תום הסמינר נשאתי (צעירה מאוד, במושגים של ימינו, ממש נורא). יהודה בעלי למד כימיה באוניברסיטה העברית, ואני למדתי היסטוריה וספרות אנגלית, שני מקצועות שהיו חביבים מאוד עלי. יהודה עשה דוקטורט בביוכימיה, אני סיימתי ב.א. בהיסטוריה ואנגלית, ועברתי בכלל לחינוך מבוגרים.

בשנת 1987 בלינו שבתון מקוצר בלונדון ואני הסתובבתי לי בעצמי במוזיאונים ובסביבות לונדון.

לאחר שובנו ארצה, פגשתי את יחזקאל בביתה של אחת מחברות הכיתה. פתחנו בשיחה וספרתי לו שחדשים ספורים לפני כן ביליתי בלונדון ואף סיפרתי לו היכן התגוררנו. "אם כך", אמר יחזקאל, "הרי שגרת מרחק תחנה אחת בתחתית מהתחנה שלי, ובערך מרחק של 20 דקות הליכה ברגל" והוסיף "חבל שלא התקשרת אתי, הייתי שמח לבקרך, או להזמין לביתי".

בשנת 1987, כבר התקרבותי לגיל 60 והשוביניזם הגדול שבתוכי נרגע. "יחיה לו כל אחד את חייו כרצונו, אינני מוכיחה בשער ואינני אחראית לגורל כל היהודים. הייתי שמחה אילו כל הצברים שגדלו אתי ואשר הכרתי היו חוזרים ארצה. אבל לא כך סובב העולם, ועלי לקבלם כמות שהם". מכל מקום יחזקאל ואני התפייסנו. הזמנתיו לביתי, הצגתיו בפני בני משפחתי.

אם זכור לי היטב הרי שאמו של יחזקאל עוד הייתה בין החיים והוא היה בא לבקרה. יחד אתו חזרתי להתראות עם עוד כמה מבני כתתי לשעבר

שעם השנים לא היה לי אתם שום קשר. "שלום" ברחוב ותו לא. ידענו שזה נהיה פרופסור למוסיקולוגיה, ואילו אלו "רק" מורות, ואלו נסעו לארצות העולם ולא שבו. מי מהם עשה חייל ומי מהם לא.

לאט לאט נצטיירה לי תמונה שלמה מחייו של יחזקאל. מצד אמו הריהו נצר למשפחת מני המכובדת והוותיקה במשפחות הספרדיות אשר מקורן בחברון. כפי הנראה היו אמו ואחיותיה יפהפיות, אבל אביהן שהיה מורה לערבית היה רחוק מעושר, וכאשר התדפקו על דלתותיו גברים עשירים מארצות ניכר ובקשו את יד בנותיו הסכים כמובן, וחשב שעשה טוב. אביו של יחזקאל היה ממשפחת עזרא. משפחה עיראקית שכמה מצאצאיה נסעו להודו ועשו הון גדול. אביו בא ארצה לחפש לו נערה יפה, זו אף ילדה לו בן, אך לצער כולם נולד הבן נכה. הנישואים עלו על שרטון והאדון עזרא התגרש מאשתו וחזר ללונדון, ואילו היא חזרה לבית הוריה לגדל את בנה הקטן (איני יודעת בדיוק בן כמה היה) ולקוות שמזלה יאיר לה פנים ותינשא בשנית. לפתע נודע לי שבכיתתנו היו ארבעה או חמישה נערים שהיו הומוסקסואלים, ואני – בוודאי שלא ידעתי ולא שמתי אל לב. אחד היה דו-

מיני, נשא אישה והקים משפחה. השני אף הוליד ילד, התגרש מיד וגידלו בעצמו, והיום הינו סבא גא לנכד. יחזקאל נדד לונדונה, ועוד אחד נעלם בארה"ב ואינו רוצה קשר עם איש. התברר לי גם שנכותו של יחזקאל הייתה רצינית, וכי אמו הגנה עליו הגנת יתר. היא הביאה אותו לביה"ס (ילד בגיל 6) בעגלת ילדים. הבנות נהגו לטייל אתו כמו עם תינוק. אמו לא הרשתה לו להשתתף בשעורי התעמלות, וכל "הגנת היתר" הזו לא הייתה לטובתו. יחד עם זאת הכניסה תמיד לראשו "אתה לא תצטרך לעבוד יום בחייך, יש לך מספיק כסף". עד היום כשנוח לו הריהו מאשימה בכך שבאמת לא עבד יום אחד בחייו.

איני יודעת בן כמה היה יחזקאל כאשר אמו התחתנה בשנית ואף נולדו לה שני ילדים. משום מה יחזקאל המשיך לגור בבית סבו וסבתו ולא עבר להתגורר עם אמו. כשהיינו בביה"ס אפילו לא ידעתי את כל זה בברור (ידעתי שהוא יתום שאמו נישאה בשנית) וזה לא עניין אותנו.

עם הגיעו לגיל 21 נסע בלוויית אמו ללונדון, כדי להסדיר את עניני ירושתו ונשאר שם. אחד הדברים שעשה שם עבר טיפול כלשהו להיטיב את מצב רגליו ואף קבל טפול שכמעט ופתר אותו לחלוטין מן התנועות המוזרות שעשה בידי וואשר שמו אותו לצחוק.

יחזקאל הזמין אותי לבלות בביתו בלונדון, ובנובמבר 1995 אזרתי עוז הרמתי את השפופרת והזמנתי את עצמי. התשובה הייתה קצת מהוססת בתחילה, אבל אחרי כמה רגעי היסוס אמר: "בואי חביבה".

ידעתי שהוא עשיר, אבל לא ידעתי עד כמה, וזה גם לא ענין אותי. מטבעי אני אוהבת לשלם בעד עצמי. ואם אין לי, אז לא הולכים, וחסל. נוכחתי שאני מביאה משב רוח רענן וכמעט והייתי אומרת שאני "מחייה" את יחזקאל בבואי. כי אני הייתי לוקחת אותו לתיאטרון ולקונצרטים, והוא נלווה אלי בביקורי בפרקים השונים וחווינו הרפתקאות בלי סוף, לשמחת לבו הרבה של יחזקאל. היות והיה רווק אהב לבשל לעצמו. ואחד הכיפים שלנו היה כששנינו התעטפנו בסינרים גדולים ונכנסנו למטבח. אפינו בורקס, בשלנו ביצים קשות, הכנו סלט כהלכתו, ונהנינו מארוחה "ישראלית ספרדית" כמו שצריך. אולי גם הבאתי אתי ליחזקאל את ילדותו, או לפחות קטעים אהובים ממנה כאשר הכנו דג וערכנו סעודת שבת עם נרות וקידוש כיאות. תמיד היו לי הצעות לשינויים ולשיפורים בדירתו. הוא אהב לאגור ולשמור כל מיני שמאטעס, ואני כמובן הצעתי לזרוק. לסדר את הפטיפון בחדר זה ולא באחר, ולבטל את כל חוטי החשמל שנשרכו על פני שלושה חדרים שלא לצורך. בקיצור, עוררתי אותו לחיים.

לפעמים רבנו על אורח חיון, ואז אמרו לי חבריו הלונדונים (אותם הציג לי בביקורי השני) שאין דבר חביב עליו ממריבה טובה. בעיקר ניסיתי וחזרתי וניסיתי לשדלו שיבוא אלינו ארצה בחורף. תמיד אמרתי בצחוק "יחזקאל, האם אני איזה תחליף אימא בשבילך?" לא הפריע לי שבשלתי, וכשהוא אפילו העז לבקש אותי שאגהץ בשבילו. צחקתי ואמרתי "אתה צריך לא רק אימא, אתה צריך גם עוזרת", ולא גהצתי.

בספטמבר התחתנה הדס בת זקוני (המיז'ינקה שלנו). יחזקאל נתן לי להבין שישמח לבוא וכי לכבוד גדול יהיה לו אם נזמינו. הדס אמנם הכירה אותו מביקוריו הרבים בארץ, אבל היססתי. יחזקאל אמר כי כמתנת חתונה הוא ייתן לזוג הצעיר את מפתח דירתו בפאריס ל"שבוע דבש". בתי, שהיא פרקטית מאוד, בקשה: "אימא, תזמיני אותו". הוא בא והתארח, והזוג הצעיר אכן נסע לפאריס.

רחוב יעב"ץ

סמטת וּוְלָרוֹ, סמטת בנק עם, סמטת בְּהָרִי ולבסוף רחוב יעבץ, אלה שלל השמות בהם הכרתי את הסמטה הקטנה בה גרנו מאז היותי בת עשר (בשנת 1941) ועד לנשואי בשנת 1949, שמונה וחצי שנים בסך הכול. כל חיינו בארץ הם חיים אינטנסיביים מאוד ואין בהם רגע דל. אבל ברצוני לתאר קצת את הסמטה ויושביה.

כפי הנראה נקראה הסמטה "סמטת ולרו" כי היו בה בתים אותם בנתה משפחת וּוְלָרוֹ, שהייתה אחת המשפחות הספרדיות העשירות, הוותיקות והמיוחסות בהן נתברכה ירושלים. אח"כ נבנה בקצה הסמטה בנק "קופת עם" המכובד, והסמטה נקראה על שמו. בינתיים נבלע הבנק הזה בתוך בנק אחר. לאחר מכן פתח אדון בְּהָרִי חנות לממכר פיצוחים שהייתה פופולרית מאוד ומכאן השם "סמטת בהרי". עם קום המדינה קבל הרחוב סוף סוף שם כראוי, ע"ש הסנטור היהודי-אמריקני, הסנטור יעבץ, ואף נתלה בו שלט משני צדיו, שלט בשלוש השפות הרשמיות, עברית אנגלית וערבית. השם מצא חן בעיני מאוד, כי במשפחת אמי מצוי היה הכינוי יעב"ץ, על שם כמה מסביה ששמותיהם היו יעקב וצבי והיו שם כמה וכמה יעקב בן צבי, ובקיצור יעב"ץ. אם כן הרי זה שם ממשפחתנו ושמחנו לנו להתהדר בו.

קצהו האחד של הרחוב צ'יק פונה לרחוב יפו ואילו קצהו השני פונה לרחוב בן-הלל, אליו מוליך גרם בן 12 מדרגות. מכונית אינה יכולה לעבור שם. מעט מעט גילו הבנים במיוחד, שבזמן העוצר שנהגו הבריטים להטיל על ירושלים, אין המשטרה הבריטית שמה לב לסמטה והחלו משחקים בסמטה כדור-רגל. אבל השמחה לא ארכה כי בערב בהיר אחד הופיע משוריין בקצה הסמטה, כשהוא בעצם עומד ברחוב יפו ורק קנה מקלע הברן התקוע בחרטומו פונה לסמטה, וכל הנוער התפזר מהר ככל האפשר. מאז בכל פעם שהוכרז עוצר בירושלים הופיע המשוריין בקצה הסמטה והמשחקים כמובן פסקו ולא התחדשו.

זו אולי הזדמנות טובה למנות את תושבי הסמטה אותו זמן. מצד שמאל התנוסס בנק "קופת עם". מתחת לבניין היה אולם גדול ששימש מועדון לחיילים היהודים שהיו בעיר בזמן מלחמת העולם השנייה. לימים, לאחר שאבא הצטרף לאצ"ל, מצא מישהו פסל מחרסינה של גנדי אותו נתנו

במתנה לאבא ומאז דבק בו הכינוי "גנדי". הפסל של גנדי ליווה אותנו כמה וכמה שנים, אבל בסופו של דבר נפל ונשבר ללא תקנה ולא נשאר לו זכר מלבד כינויו של אבא.

מול הבנק בכניסה לסמטה היה מלון "תל-אביב". למלון היה "שם טוב", ומפאת גילי לא הבנתי בדיוק מה ולמה, אבל תמיד מיהרתי לעבור על פני הכניסה לחצר המלון, והרבה פעמים עמדו שם גברים וכוונו לעברנו תנועות לא יפות. בנוסף לא תמיד היה רוכסנם סגור, ופשוט ברחנו.

ליד המלון עמד מגרש ריק, איני יודעת למי היה שייך. שנים עמד ריק עד שנחפר, נסגר בגדר מצד רחוב המלך ג'ורג' ועמד בשימומו זמן רב. היום עומד שם בית הפעמון שנבנה הרבה שנים אחרי שכבר לא גרתי שם. המגרש הריק אפשר לנו בשנות מלחמת העולם השנייה לשמוע את שירתם של החיילים הבריטים ששירתו אותנו זמן בארץ. הם בילו בקפה ריץ, שהכניסה אליו הייתה מרחוב המלך ג'ורג'. צריך היה לרדת לבית-הקפה במדרגות, ואולם בית-הקפה והמרפסת שלו פנו לאותו בור ריק שהיה בסמטה. מדי ערב בערב היינו שומעים איזו תזמורת מנגנת, ואולי היו אלה רק תקליטים, אך בעיקר שמענו את החיילים שרים. החצר הייתה מכוסה בעצים ולא יכולנו לראות את הנעשה בפנים. אני לא הסתקרנתי יותר מדי. בכלל אותם ימים התרחקנו מבתי הקפה שאירחו בריטים בירושלים. גם להם לא היה שם טוב. היו שם בחורות מפוקפקות ונשמעו לחשושים על זונות. אינני יודעת אם הבנו בדיוק את משמעות המילה, אבל אחרי שלמדנו על רחב הזונה בספר "יהושע", שהיה מקור השכלה חשוב, הבנו שאלו נשים שמוכרות את גופן.

יש לי רושם שברחוב היהודי בדרך כלל חיבבו את החיילים האוסטרלים שהגיעו לארץ-ישראל בזמן מלחמת-העולם השנייה. הם היו חביבים ונהגו לבזבז את כספם ביד רחבה, בין בקיוסקים השונים, בבתי הקפה, בשירתם ברחוב שעה שהיו שיכורים, אבל אינני זוכרת מחזות של חיילים מתגוללים שיכורים ברחוב. אני חושבת שעוד היום אוכל לשיר כמה מן השירים והריקודים שהיו מקובלים בשנות ה-40 של המאה שעברה (משונה לי מאוד לכתוב כך, הרי זו המאה שלי והיא כבר "שעברה"?).

מול הבור הריק עמד אחד מבתי שלומיוף. היו שם כמה בתים שנקראו "בית שלומיוף" ובאחד מהם גרנו אנחנו. משפחת שלומיוף הייתה משפחה בוכרית שישבה בירושלים ולה רכוש לא קטן במרכז העיר. הבתים לא היו

חדשים, הם נבנו כנראה בסוף המאה ה-19, איכשהו היה בחלק מהם המטבח בתוך הבית. כל המטבח התבטא בכך שהיה בו כיור ומים זורמים. לא היו ארונות מטבח ולא שום שולחן. במטבח שלנו הוספנו שולחן יציב, עליו היה מונח שיש גדול ועליו עמדו פתיליות הבישול, גדולות וקטנות. לא היה עוד גז במטבחי הארץ. עוגותיה הטובות של אימא נאפו בסיר פלא שעמד על הפתילייה הגדולה. השירותים בבתיים אלה היו בחוץ. בביתנו שלנו הוכנסה כבר האמבטיה לתוך הבית, אבל בית-השימוש נשאר בחצר הקטנה שהייתה לפני הדירה בחוץ.

אנו גרנו בקומה שנייה. בכניסה לבית הייתה חצר גדולה למדי מרוצפת אבן. האבנים היו מסודרות כך שיכולנו אפילו לשחק ב"ארץ" או "קלאס", כפי שנקרא גם כן. היה זה משחק בו יכלו להשתתף הרבה ילדים, כל אחד בתורו. צריך היה לעמוד בקדמת "הארץ" ולזרוק אבן למשבצת הראשונה ואחריה לשנייה וכו'. אם קלעת והאבן שזרקת נחה לה יפה בתוך המשבצת קפצת על רגל אחת במשבצות המצוירות וחזרה. לאמיתו של דבר, אינני זוכרת היום כיצד נגמר המשחק.

בלב החצר עמד עץ שיטה גדול שבלבו חור גדול, שלא הפריע לאיש. העץ היה מקום נחמד לדרורים. אינני זוכרת קני צפרים, אבל זוכרת גם זוכרת את ציוציהם הנחמדים מאוד מדי בוקר.

בצדו הימני של החצר, בקומת הקרקע, שכן "דפוס ליכנהיים". מר ליכנהיים היה איש שחרחר נעים הליכות שהדפיס מה שהדפיס, בין היתר עיתונים בגרמנית. בזמן מלחמת-העולם השנייה הייתה התנגדות רבה להדפסת עיתון בגרמנית ובאחד הימים הונחה שם פצצה. הגב' ליכנהיים שהגיעה לדפוס לפעמים, הייתה אישה תמירה (גבוהה מבעלה, שמתה לב) בעלת פנים נעימים ועיניים כחולות, בעוד ששערותיה היו חומות. לא פגשנו אז בארץ הרבה אנשים בעלי עיניים כחולות שלא היו בלונדינים. המקובל היה עיניים כהות או מעט בהירות ושער חום או שחור, ומעט בלונדינים עם עיניים מכל גווני הכחול או הירקרק. תמיד שמתי לב לפניה של הגברת ליכנהיים. העברית שלהם לא הייתה רהוטה, אבל אֶתוּ בהחלט אפשר היה לדבר. הוא היה נמרץ ופעיל. בוודאי היו שם פועלים כלשהם. כשנכנסת לחצר יכולת לשמוע לפעמים את שקשוק מכונות הדפוס. הדבר לא הפריע. הבניין היה בניין ישן בעל קירות עבים ולא שמענו הרבה.

מקרה אחד זכור לי. כבר ניגנתי בכינור קטעים קצרים שונים, ז.א. קצת

מוסיקה קלה ולא צרצורים של מתחילה. יום אחד ניגנתי נעימה שיוחסה להיידן, והנה האדון ליכנהיים עולה לביתנו בסערה, פונה לאבא וטוען שלא יתכן שאנגן נעימה זו. תחילה לא הבנתי על מה הוויכוח. מעט מעט התברר לי שבאמת הייתה זו איזו נעימה ישנה אותה אימצו הנאצים כשעלו לשלטון ושרו בה את המנונם "דויטשלנד, דויטשלנד איבר אלס" (גרמניה גרמניה מעל הכל). התנצלנו, הסברנו למר ליכנהיים שלא היה לנו מושג מה אני מנגנת וחדלתי כמובן מלנגנו.

ברצוני לציין כי בחצר היה בור מים. לא התעמקתי אז לשם מה בור, מי משתמש במי הבור. ראיתי את המרזבים שהוליכו את מי הגשמים שהצטברו על הגג לתוך בור, אבל זו הייתה פינה חשוכה וצדדית. פעם בנו בורות, כך חשבתי, כי ירושלים הייתה ידועה בהפסקות באספקת המים. עד היום תוכל להכיר ירושלמי ותיק, שהוא רץ לסגור ברז מטפטף. בהכנות לקראת מלחמת העצמאות מולאו כל הבורות במים וזה היה אחד המקורות החשובים לאספקת מים בזמן המצור שהיה על ירושלים. ליד כל בור עמד חייל מן המשמר האזרחי וחילק רבע הפח מים לנפש ליום. לא הייתה לנו כל פרוטקציה, לא קיבלנו יותר מאזרחים אחרים שהגיעו מכל קצות הסמטה. שמחנו בחלקנו שאיננו צריכים לסחוב את הפח למקום רחוק. יש לזכור גם שירושלים הייתה נתונה אז להפגזות רבות. לא מעטים היו החללים בין אלה שהלכו לעמוד בתור למים או ללחם.

אנחנו גרנו בקומה השנייה ובסמוך לנו גרה משפחת מזרחי. הם היו ממוצא פרסי, ועם השנים החליטו להחליף את שמם לירדני, שבוודאי נראה להם יותר מכובד. כל עניין העדות לא נראה לי עוד מילדות. היו לי חברות ספרדיות שמאוד אהבתי ולא הבנתי למה אימא חוששת מן החברות הזו. רק אחרי הרבה שנים הבנתי שבצפת הייתה שכונה ספרדית ושכונה אשכנזית. הן אמנם היו סמוכות אחת לשנייה, אבל האוכלוסיות שמרו כל אחת על מנהגיה ושפתה. האשכנזים דיברו יידיש, הספרדים דיברו ספניולית (ניב של ספרדית) ודי משעשע שכולם דיברו ערבית, שפת השכנים בחלק הערבי של צפת. יש גם אשכנזים שמדברים ספניולית או ספרדים שמגממים יידיש, אבל אלה אינם רבים.

רק הרבה שנים אח"כ למדתי שבזמן היציאה מהעיר העתיקה נבנו

בירושלים המערבית שתי שכונות סמוכות, האחת אשכנזית ואילו רעותה הייתה מאוכלסת בספרדים. האחת נקראה "ימין משה" (ע"ש משה מונטיפיורי) ואילו שכנתה הסמוכה "משכנות שאננים". היום שתיהן שינו את צביוןן לגמרי ותושביהן החדשים עשירים הרבה יותר מאלה שגרו בהן בזמן היציאה מן החומות.

גם ליד שוק מחנה יהודה ישנן שתי שכונות סמוכות, האחת "אהל משה" ואילו שכנתה "מזכרת משה", שתיהן, כמובן, ע"ש משה מונטיפיורי, האחת אשכנזית ואילו רעותה ספרדית. בילדותי לא ידעתי גם שיש תפילה בנוסח אשכנז ותפילה בנוסח ספרד. בוודאי ובוודאי לא ידעתי שיש מנהגי שחיטה שונים. רק הרבה מאוחר יותר שמתי לב שיש לא מעט משפחות ספרדיות ששם משפחתן "אשכנזי" ולעומתן לא מעט משפחות אשכנזיות ששם משפחתן "פרנקל" (פרנק – כלומר באו מפרנקיה, או פרנקוניה היא צרפת, שהרבה פעמים הייתה מסופחת לספרד). יש להוסיף, שאחד הדברים הבולטים ביותר בין שתי עדות אלה, היה המבטא בשעת הדיבור או בשעת התפילה. היהודים התימנים והספרדים בטאו בצורה גרונית את האותיות ח, ו-ע. יש גם שהדגישו ק ו-ט, אבל הרבה פחות. מזמנו של אליעזר בן-יהודה וחידוש הדיבור היומיומי בעברית, הרי שבן-יהודה העדיף את המבטא הספרדי, ושער שהוא קרוב יותר למבטא 'הנכון' שהיה פעם, בימים רחוקים בהם דיברו עברית יומיום. האות ת, בין אם הייתה דגושה ובין אם לא בוטאה ת, כפי שאנו מבטאים אותה היום. האשכנזים ביטאו את ה-ת הרפויה כ-ס, וכל הנגינה בשעת דיבור או תפילה הייתה שונה. בן-יהודה ביקש להקפיד על ביטוי גרוני של ח ו-ע, שאז לא יבלבלו מתי לכתוב ח ומתי כ, מתי ע ומתי א. אלא שהביטוי הגרוני היה קשה על העולים מאירופה, ולצערנו רק הספרדים נשארו עם ביטוי גרוני של אותיות אלה וגם הם מנסים לפעמים לטשטשו כדי שלא יוכר עליהם מיד שהם ספרדים. היו עליות וירידות ביחס לספרדים אשר באו מארצות ערביות ולא למדו הרבה ממקצועות התרבות באירופה ונחשבו לפחות משכילים, דבר הגורם עד היום הרבה צער ועגמת נפש ורק מרבה מחלוקת. כולנו יהודים.

בחצר בית שלומיוף הסמוך לבתינו היה בית-כנסת ספרדי שאת כל שיריו וניגוניו הייתי שומעת מדי שבת, ועד היום אני יכולה לשיר את כל מנגינות התפילה הספרדיות, חלק עם המלים וחלק בלי. ליד בית-הכנסת היו מספר דירות ובחצר הקטנה הסתובבו בה תרנגולות מתרנגולות שונות.

בין ביתנו לבניין בית-הכנסת היה מגרש ריק בו הייתה "חברת אחים". זו הייתה חברה שעסקה בעיקר בזיפות ובעבודות חצץ. לא אחת היו ריחות הזפת הרותחת ואבק החול והחצץ מפריעים, אבל אינני זוכרת תלונות. יש לזכור שזו הייתה סמטה קטנה מאחורי רחוב בן-יהודה שהיה אחד הרחובות המרכזיים של ירושלים ובו חנויות מפוארות. אולם ההולך ברחוב בן-יהודה לא ראה ולא שמע את הנעשה בסמטה הסמוכה. מול ביתנו התנוסס בית מודרני גדול ויפה בן 4 קומות "בית בוכמן". אדון בוכמן היה סוחר בעל אמצעים שהייתה לו חנות לבגדי גברים בחלק היפה של רחוב יפו. הדירות בבית בוכמן היו מודרניות יותר. הן היו בנות 3 חדרים ברובן, ובכולן היו כל חדרי השירות בתוך הדירה. בקומה השנייה היה מלון "רייכמן". המלון כלל שתי דירות, היה זה מהמלונות הקטנים שעוד אפשר היה למצוא רבים כמותו בכל הארץ באותם ימים. למיטב זיכרוני הייתה משפחת רייכמן משפחה יוצאת פולין. המלון היה שקט, דייריו המתחלפים לא הפריעו לאיש ואיני זוכרת שום תלונות. מעל מלון רייכמן גרה משפחת בוכמן בכבודה ובעצמה. המשפחה מנתה ארבע נפשות, הגברת האדון ושני בניהם. מר בוכמן היה יהודי בעל גוף, לבוש תמיד בחליפת שלושה חלקים, כמקובל אז, אפילו בימי הקיץ. הבד ממנו הייתה החליפה הקיצית עשויה היה דק יותר, אבל לבוש הגון כלל גם וסט, חזייה בעברית, וגם עניבה או "דג מלוח" כפי שנקראה העניבה בצחוק. עדיין לא באו הימים שאנשים התלבשו יותר לפי מה שמתאים לאקלים המקום. הלבוש היה אירופאי.

באצ"ל

גיוס מתנדבים חדשים לארגון פעל באופן הבא: חברי ארגון שונים חשבו היטב מי מחבריהם יכול היה להיות מועמד לגיוס לארגון, מי ידוע להם כאוהד, מי נשמע כאוהד, מי לפי דעתם יוכל להיות נתון לשכנוע ואז "הקרינו" אותו זאת אומרת מסרו למפקדם הישיר את שמו ואת כתובתו, או את מקום עבודתו. אותו מפקד העביר את השם החדש לוועדת הקבלה שפעלה באזור. מפקד ועדת הקבלה בדק את השם אף הוא (שמא לא כדאי לפי מיטב ידיעתו לגשת לאדם "המוקרן") וכאשר מצא שהעניין כדאי, נשלח אל האדם "המוקרן" חבר או חברת ארגון שידברו איתו על פעולות הארגון, על החשיבות שבהצטרפות, בדקו אגב כך את רצינותו של המעמד, וכשהשיחות הוכתרו בהצלחה, הוזמן המעמד לוועדת קבלה. אין צריך לומר שגם בכך היה סיכון לא מועט, כי חשפנו את עצמנו בפני כל מיני אנשים, שאף פעם לא היינו בטוחות לגמרי שאכן ישמרו את מוצא פיהם ולא יצביעו עלינו בפני מישהו "הנה, זאתי באה לגייס אותי לאצ"ל".

אני גויסתי ב-1946 אחרי פיצוץ "המלך דוד". "הקרינה" אותי (מסרה את שמי) חברתי ללימודים בביה"ס היסודי, ציפורה לוי (כינויה היה "זמריה"). פנה אלי בחור נחמד בשם צבי עובדיה, שעבד במפלגה הרביזיוניסטית ונהרג אחר-כך בפעולת "השובך" (ניסיון לפוצץ את מפקדת חיל האוויר הבריטי, 5 בדצמבר 1946).

האיש אליו פנו הוזהר תמיד, בכל לשון של אזהרה, כי פגישות אלה תשארנה בינו לבין הפונה.

המפקדת הראשונה שלי הייתה "זאבה" (מינה יליף). אך היא הוחלפה מהר מאחר שנאסרה. אחריה בא "נחשון" הוא משלה' אטינגר. ניסו אז לבנות קבוצת בנות הלומדות בבי"ס תיכון. משום גובהי, הייתי תמיד מספר 1 ואחרי הייתה אסתר בנזימן ("סמדר"). אני זוכרת עוד את מרים דננברג ואת "חרותה" היפה, שכחתי את שמה האמיתי. הייתה גם "אופירה", מרגלית ליכטמן, המתגוררת היום אי שם בארה"ב.

באותו זמן, בטירונות, הועסקתי גם בתפקידי קישור. זאת אומרת הייתי המקשרת של נחשון, לקחתי והבאתי דואר מן תחנות הדואר החשאיים של האצ"ל בהם השאירו לו פתקים והודעות. עזרתי לנחשון גם בוועדת קבלה. העזרה התבטאה בעיקר בפענוח שפת סתרים וגם ביציאה אל המתנדבים

החדשים והבאתם בפני הוועדה. כלומר שמירה, וכשהיה צורך, כיסוי עיניהם של המעמדים, שלא יראו את המפקד אתו הם מדברים.

פענוח קודים הפך לפעמים לעבודה מייגעת אך גם "משעשעת". לפרקים, הן מתוך עייפות והן מתוך שיגרת העבודה, התקבלה מילה או שם שלא ידעת איך לקוראו. שם של אדם אינו מילה בת משמעות במשפט, ולך דע את כל שמותיהם של אחינו בני ישראל.

הרבה פעמים ישב נחשון ועבד באחד החדרים בבית הורי, או בפניה בחדרי, בסידור הרשימות והניירות. יום אחד ראיתי שהוא לוקח פתק, הופך בו והופך לפניו אינן מרוצות, אולי כך ואולי כך, ואז קרא לי: נורית (זה היה כינוי בארגון) הסתכלי, איזה מין שם מוזר זה – אַפְשָׁטִין, אַפְשָׁטִין, שמעת פעם שם כזה? גם אני הרהרתי רגע לפני שפרצתי בצחוק באמרי: הרי זה אַפְשָׁטִין. אבל שעה שיושבים ומפענחים חבילה של שמות זה באמת מבלבל. יש לזכור שאותם ימים הכול נכתב בכתיב חסר ולא כבימינו שהכתיב המלא אכן עוזר. אפשטין הפך לסיסמא בינינו והרבה צחקנו עליה. כי עוד הרבה אַפְשָׁטִינים נכוננו לנו בהמשך הזמן.

נחשון ניסה להסתיר את שמות המועמדים או המתגייסים החדשים מיתר הצוות – ובצדק, מתוך המחשבה שמה שאיני יודעת אינו יכול להזיק לי. הרי נשבענו לסודיות וידענו שקיימת אפשרות שנתפס ונחקר. ואז – ככל שנדע פחות, בריא יותר. איני יכולה למסור מה שאינני יודעת.

אחר-כך התחיל מפעל "המשלוחים". נהגנו לשלוח את הכרוזים של אותו שבוע כשהם בתוך מעטפה ומבוילים לכל אנשי הממשל הבריטים וכן לכל מיני אח"מים ביישוב. בילינו בעבודה זו שעות רבות – לקפל, להכניס למעטפה להדביק, אוי להדביק! – הרגשנו שכל הרוק ניתן למען המולדת. חלק מהכרוזים נשלחו במעטפות רשמיות של הממשלה שאנשינו "השיגו", ואת אלה לא צריך היה לבייל, כלומר, הדבקה אחת נחסכה מאתנו, אבל זה היה רק חלק קטן.

הרבה מהחברות נשלחו גם להדביק כרוזים. עלי "שמרו" ולא איפשרו לי להדביק כרוזים, כי בינתיים גויסו גם אימא ואבא וכל הבית היה מגויס והפך למקום מפגש למפקדים ממפקדים שונים, והיה מלא בחומר הסברה ולעתים אף בכלים קטנים (כינוי לאקדחים). המקום היה נוח במיוחד כי היה במרכז העיר וממש בקרבת תחנת "אגד" המרכזית. טיפשי היה שהבית "יפול" אם אתפס, חלילה, בהדבקת כרוזים.

רק פעם אחת נעתרו להפצרותי והרשו לסמדר ולי להיות "שומרות" על מדביקים בשכונות בית-הכרם. עם תום ההדבקה התברר לנו שאין לנו מספיק כסף כדי לחזור העירה באוטובוס מבית-הכרם, והתחלנו הולכות ברגל. היה בזה סיכון גדול, כי בדרך פיטרלו משוריינים בריטים שהיו עשויים לעצור אותנו ולבדוק בכלינו, ובתיקה של סמדר היה שעה קלה קודם לכן הדבק, שבחלקו בוודאי נשפך מכל הטלטולים. וזה אכן קרה. משוריין עצר על-ידינו, נדרשנו להראות תעודות זהות ולספר מה אנו עושות שם, רוטינה רגילה. אחד החיילים פשפש גם בכליה של סמדר, אך נתנו לנו להמשיך ללכת, כשלבנו דופק נמרצות. סמדר אף אמרה אחר-כך "אני לא מבינה איך הוא לא נדבק לתחתית התיק שלי". היינו ברות מזל, שתינו שלטנו יפה באנגלית ובכך עשינו רושם טוב על הבריטים.

בחופש הגדול, נהגנו לנסוע עם "הדואר" לתל-אביב. כל מה שהיה למפקדה למסור לסניפים וחזרה, הועבר בדרך כלל על ידי בלדרים. הרבה פעמים נשלחו כך סכומי כסף גדולים ושונים, והאחריות לנשיאת "הדואר" הייתה רבה וחשובה. היה זה קיץ 1947, בחרתי לי את יום רביעי וזה היה היום בו העברתי אני את הדואר מירושלים לתל-אביב וחזרה. יצאתי מירושלים באוטובוס אגד. נערה תמימה הנוסעת מירושלים לתל-אביב ליום כיף על שפת הים. במקום מותנה הייתי נפגשת עם "ירדנה" (היא רחל ימיני), הקשרית של המטה, מסרתי לה את החבילה שלי והלכתי לים. קניתי באחד הקיוסקים לחמנייה קלועה עם נקניק (שלא נכנס לביתנו כי "זה לא בריא") ושחיתי בים להנאתי. בשעה 2 חזרתי אל ירדנה לקבל את הדואר חזרה לירושלים. פגשתי שם פעם אחת את האחים פיִּשְׁצֶנֶר (שייקה זמיר ואחיו יונה "הז'לוב") והייתי מתפוצצת מחוסר הקונספירציה של השפלה. סירבתי לענות על שאלותיהם, והם עשו אותי לצחוק, ירושלמית שכמותי.

הייתה זו בשבילי נקמה מתוקה כששייקה נחת בבית הורי כ"גולה" טרי ופגש פתאום עוד רחל גבוהה – דומה משהו לחברתו רחל לויטה מרמת גן (שעם קום המדינה הפכה להיות גב' זמיר) והוא היה מבולבל לגמרי. גם הכינוי המחתרתי שלנו היה זהה – נורית.

בין הזמנים, הוחלף נחשון במפקדת "תחיה" (עדינה חי) אותה אהבנו מאוד, עד שהוחלפה בסוכות 1947, וקבלנו מפקד חדש בשם "נמרוד" (יהודה לפידות – מפקדי עד היום). מועד ההכרעה באו"ם הלך והתקרב וביחידות התחילו כבר בהסברים על דרכו של הארגון אחרי ה-29 בנובמבר

1947. (מה יהיה בירושלים, למשל – כבר אז רווחו שמועות שירושלים תהיה עיר בינלאומית, ולכך לא הסכים הארגון).

משום שליטתי הטובה באנגלית הפכתי קשרית לעיתונאים הזרים שהיו צמאים לכל פרור של אינפורמציה או בדל ידיעה ועוד יותר לפגישה עם אחד המפקדים. בוודאי ובוודאי שכולם רצו את "הסקופ" להיפגש עם "המפקד" (מנחם בגין).

הייתי נערה גבוהה בת 16. שאלתי מאחת מדודותיי גרבי ניילון, נעלים גבוהות-עקב, עגילים ושפתון. לבשתי את "הפורים" שלי בפניה בחדר המדרגות של אותו עיתונאי, וכך נפגשת אתו. נראיתי מבוגרת מכפי גילי ועם התחפושת בוודאי שנראיתי מבוגרת יותר, שלא יחשבו ששלחו לו איזו ילדה, חלילה. הייתי צריכה להיות מאוד זהירה בדברי, כי ידעתי שאסור לי להביע את דעתי שלי, אלא רק מה שנמסר לי. השתדלתי מאוד למלא אחר הדברים, אך זה לא היה קל. אחד העיתונאים "הקבועים" שלי היה מר הפנר, הוא היה אז נציגם של שני עיתונים אמריקאים. הוא היה יהודי ואף טען שהיה בית"רי בנעוריו. הוא ממש "נדנד" ברצונו ובזכויותיו לפגוש את "המפקד". באחת הפגישות כבד אותי ביין ורצה שאשתכר קצת ואספר מה שרצה לדעת ואילו עלי נאסר לספר. בפעם אחרת אף הושיט ידיים ומאז בקשתי מרענן (מפקד מחוז ירושלים) בביישנות רבה ללכת רק עם לווי. נמרוד מפקדי נשלח אתי – אני זוכרת שהוא הרצה בפניו הרצאה מפורטת ומנומקת על תכניות הארגון, ואחר-כך התנצל ואסר על הפנר לפרסם מילה מכל ההרצאה לפני שיקבל אישור לכך (התנאי לקשרים עם עיתונאים היה שכל כתבה הנובעת מראיון שהעיתונאי מקבל, עליו למוסרה לעיון של הארגון והוא רשאי לפרסם רק לאחר קבלת אישור מיוחד). אכן הפנר מסר לי עותק מהכתבה שהכין, אולם למרבה הצער לא הורשה לפרסמה.

צורת הרצאת הדברים של נמרוד ותוכנם השאירו עלי רושם רב. באחד הערבים התקיימה פגישה של יחידתי בשדה הריק ליד שכונת סנהדרייה ומפקדנו נמרוד קיים שיחה על המצב. היה זה ליל ירח בהיר, וריח הסתיו עלה מן האדמה. בעוד אנו משיחים באווירה פסטורלית, הופיע לפתע בקצה השדה משוריין בריטי נושא זרקור חזק בצריח. נמרוד פקד עלינו להשתטח על הארץ, כדי שלא להיתפס בקרני הזרקור שסובב במרחבי השדה. אולם ללא התראה מוקדמת, קמתי וצעדתי לעומק השדה. היה כמובן חשש שהבריטים יגלוני ובעקבותיי – את כל הקבוצה. במקרה

שניתפס, יהיה לנמרוד קשה מאוד להסביר לבריטים את מעשיו בשדה יחד עם עשר בנות. למזלנו הרב, לא שמו הבריטים לבם למתרחש וכעבור דקות מספר עזבו את המקום. השתררה דממה, וחזרתי אל הקבוצה. עם תום הפעולה הבנות התפזרו מלבדי. אני התנצלתי על מעשי ומעניין לציין שמפקדי לא נזף בי אלא ביקש שאסביר לו מה קרה. סיפרתי לו כי לא שלטתי במעשי משום שלא הצלחתי להשתחרר מן ההלם שתקף אותי בהיודע לי שחברתי הטובה "סמדר" (אסתר בניזימן) נלקחה באותו בוקר מבית-הספר על-ידי המשטרה והושמה במעצר. נמרוד ליווה אותי לביתי כדי להרגיעני. התנהגותו ריגשה אותי מאוד.

"סמדר" שוחררה מהמעצר כעבור מספר ימים, אולם הוטל עליה "מעצר בית" שפירושו שעליה להישאר בביתה משקיעת החמה ועד הזריחה. הרביתי לבקר את סמדר ולעיתים אף נשארתי ללון בביתה. גם נמרוד נהג לבקר את סמדר ופגישותינו הלכו ותכפו. בפגישות אלו הוסרה הרישמיות שבין מפקד ופיקודיו והחלה מתפתחת בינינו ידידות. מצאתי בנמרוד אדם חכם, סמכותי ונעים הליכות. בנוסף לכול אלה היו לו עיניים יפות. ידידותנו הפכה לרומן של ממש בתקופת הקרבות הקשים שידעה ירושלים הנצורה. כשנמרוד היה יוצא לקרב, דאגתי לשלומי וחיכיתי בכיליון עיניים לשובו בשלום.

בחודש נובמבר 1947 הועבר לירושלים משדר רדיו והשידור הראשון של "קול ציון הלוחמת" תוכנן לערב של יום ראשון, אחרי החלטת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947. השידורים היו אמורים להתקיים פעמיים בשבוע, בערבי יום ראשון ורביעי. שם התחנה היה "קול ציון הלוחמת". אחרי האות "קול ציון הלוחמת", קול ציון המשתחררת, תחנת השידור של הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל", בא גוף השידור.

ברצוני לספר על הרפתקה קטנה בערב השידור הראשון. ערב מרגש מאוד עת שידרנו מביתה של הגב' דוסט או גב' "דובק" כפי שקראנו לה, עקב עיסוק המשפחה בסיגריות. כאמור, השידור הראשון התקיים בערב יום ראשון אחרי שבמוצאי השבת בחצות לילה ישבנו אבא ואני עם חלק גדול מבית ישראל וחכינו להצבעה הגורלית באו"ם. לאחר שהיושב-ראש האוסטרלי גמר למנות את הקולות, ירדנו אבא ואני נרגשים מאוד לרחוב. רחוב יפו היה חשוך למדי. מעט אורות בקעו מכאן ומשם ואנו התחלנו צועקים "יהודים קומו, יש לנו מדינה". בעודנו ברחוב יפו לפני הפנייה לרחוב

המלך ג'ורג', נעצר לידנו בחריקה רבתי משוריין בריטי מאיים (הם תמיד נראו כטנקים מאיימים). נבהלנו, חשבנו שרוצים לעצרנו. אבל להפתעתנו ירדו השוטרים הבריטים מן המשוריין, לחצו את ידינו ואמרו בעברית "מזל טוב", ולא רק זאת אלא שהציעו לנו לעלות על המשוריין ולנסוע אתם לבניין הסוכנות היהודית. לאט לאט התמלא הרחוב אנשים ועוד משוריינים, וכך הגענו במצב רוח מרומם לשמוע את דבריה של גולדה מאיר וליצור מעגלים מעגלים של רוקדים ושמחים. לפתע נזכר אבא שזה הזמן להניף את הדגל העברי ושלחני הביתה להביא את הדגל הגדול והיפה שתפרה אימא בשנת 1937 לכבוד הכתרת המלך ג'ורג' השישי (אי שם היה גם דגל בריטי גדול ויפה, אותו תפרה אימא לרגלי אותו מאורע). נהג המשוריין הבריטי היה סבלני וחיכה לי, וכך נמצאנו נוסעים כשהדגל הכחול לבן פרוש לאורך משוריין בריטי. עלינו ממשוריין אחד לשני, כשהדגל תמיד אתנו.

עם בוקר, בלי שישנתי אפילו דקה אחת, הלכתי לקחת את הילקוט והתכוננתי ללכת לביה"ס, כמו ילדה טובה. בביה"ס פגשתי בחברי משה פרנס, שאף הוא היה חבר הארגון, כשהוא רכוב על אופנוע מכובד ומאחוריו שמואל מצא. משה הזמין אותי להצטרף אליהם לנסיעה לתל-אביב. התלבטתי. בינתיים יצא מחדר המורים הד"ר שפירא, אחד ממנהלינו (בהנהלה היו שלושה). לא חשבתיו לאוהד, אך גם שונא לא היה, עובדה, איש מאתנו חברי הארגון לא גורש מביה"ס. שפירא ניגש אלי, לחץ את ידי בהתרגשות באמרו "נו, רחל, עשינו את זה".

אין ספק שלא הייתי במצב רוח ללמוד, גם אם היינו בשמינית, כיתת הסיום, ונעניתי להזמנתו של משה – הייתי "סנדוויץ" בין שני הבחורים שהבטיחו לי שלא אפול (וטוב שאמי לא ראתה אותי כך). שרנו בקולי קולות כל הדרך וכמובן שכאשר שבנו לירושלים בערב, חזרתי צרודה כמשור חורק. ידעתי שעלי לשדר וזרזתי את הבחורים לחזור. הגעתי ממש חצי שעה לפני השידור. לא ידעתי שגרמתי למהומה ול"חיפושים". היה זה השידור הראשון מירושלים – והקריינית איננה. האבידה נמצאה בזמן, אבל עם קול חורק ולפעמים לוחש בלבד. גב' דוסט הטובה מיהרה להכין חלב עם דבש וגוגל מוגל (פוי – כל כך מתוק, אבל שתיתי, מתוק או לא) והשידור עבר בהצלחה, אלא שלצערי היה זה השידור האחרון שלי.

רציתי מאוד להיות הקריינית הירושלמית ושמחתי מאוד כאשר התפקיד אכן ניתן לי. אבל – האלוהים הטוב חנן אותי בקול צלול צעיר ונערותי, שהיה

קל מאוד לזיהוי. נמסר לי שלא רק חברי לכיתה, שקדמו את פני בביה"ס בלעג: "קול ציון הלוחמת" או "קול ציון המשתחררת", אלא אפילו פרופ' ריבלין (אביהם של נשיא המדינה רובי ריבלין, ואתי ("סמדר") חברתי הטובה), נכנס לחדר, האזין רגע ואמר "זו לא רוחה?" – "הרי זו רוחה". פרופ' ריבלין היה איש נפלא, הפרוטוטיפ של הפרופסור המפוזר, והיה ברור לכולנו שאם אפילו הוא הכיר את קולי הרי שאסור לי להמשיך ולשדר, מתוך הידיעה הברורה שיעקבו אחרי בערבי ראשון ורביעי וכך יתפסו את מקומו של המשדר. ואכן הפסקתי ובנות אחרות המשיכו במקומי.

ב-9 באפריל 1948, יום ההתקפה על "דיר יאסין", היה יום סיום הלימודים בשבילי. כל בתי הספר ברחבי הארץ הקדימו את סיום שנת הלימודים וכל תלמידי השמיניות והשביעיות יצאו ליחידותיהם, באשר הם. נסעתי לבית-הכרם לשמוע את מורי משלחים אותנו בהצלחה, וקבלתי את התנ"ך שלי. הייתי לבושה בחולצה תימנית רקומה יפה, ועם רדתי מן האוטובוס ברחוב שטראוס (שם הייתה התחנה של מספר 12) תפסה אותי רינה (הרטה גרינבלד שהייתה אחות במקצועה ואחראית על יחידת העזרה ראשונה) ושלחה אותי להחליף בגדים והופ ל"החלמה" לטפל בפצועים. ה"החלמה" היית אז בית החולים הראשון של האצ"ל ברחוב ברטנורא 2. אף על פי שהאנגלים עוד היו בארץ ובוודאי בירושלים, התחלנו כבר לצאת מן המחותרת. בין הפצועים היו בן ציון כהן ("גיורא"), יוסף אבני וכן עמוס קינן (איש לח"י) שהיה מחלל בחליל ומשעשע בבדיחותיו. ידע ממשי לא היה לי, אבל יכולתי לסדר מיטה, להגיש אוכל וכן להגיש סיר ולקחתו ולעזור ככל שיכולתי הדלה הגיעה. עם גבור הקרבות "צמח" גם בית החולים וגב' ריבלין ונטה ברגמן נהלו אותו לאחר שהועבר לבית אגיון, הלא הוא הבית בו שוכן ראש הממשלה דהיום, ברחוב בלפור.

לימים סיפרו לי חברותי כי תפקידם בהגנה היה לעקוב אחרי חשודים בהשתייכות לאצ"ל ושאני הייתי אחת החשודות. המסמך הבא, המצוי בארכיון ההגנה, הוא דוגמא למעקבים הללו:

13.4.48 (רם)

הנידון: מרפאת אצ"ל

בפינת הרחוב רד"ק וברטנורא, בבית יוסף וינברג, נראו בשבועיים האחרונים ריכוזי אנשי אצ"ל...

לאחר ההתקפה על דיר-יאסין, הובאו לבית זה פצועי האצ"ל. בבית זה בקומה השנייה גר רופא למחלות פנימיות בשם ד"ר מ. איצקוביץ – יש לשער שהמרפאה בדירתו.

ביום 11.4.48 נראו בשעות אחצ"ה נכנסים לבניין לאון פרחי ורות שניאורסון. היא לבשה חלוק לבן.

ביום 12.4.48 נראתה במקום רחל ברנדויין כשהיא לובשת חלוק לבן. על הגזוזטרה של הדירה ישבו מספר אנשי אצ"ל, כולם לבושים פיג'מות מאותו צבע (כחול עם פסים).

החיילת רוחה ובידה יונת השלום

בית הורי

בדרך כלל מספרים על אבא, על "גנדי" (יצחק ברנדויין), כי הוא באמת היה ראש משפחה אותוריטרי, ואימא הייתה רחוקה מאוד מן האישה המשוחררת הפמיניסטית. אני חושבת שאסור למעט בחלקה של גב' "גנדי" או "אימא גנדי" כפי שנקראה בפי הבחורים.

עצם פתיחת הבית בפני אנשי הארגון, מפקדיו "פליטיו" ופצועיו, הייתה הפעילות של אימא לא פחות משל אבא. היא הייתה זאת שדאגה לכל הסידורים, לאוכל, למצעים, לכביסה, לפצועים. וכאשר הבית היה מלא בחומר תעמולה ולפעמים גם בנשק – הרי שאימא הסתכנה לא פחות מאבא. זכור לי חיפוש בזמן "העוצר הגדול" (היה זה לאחר פיצוץ מלון המלך דוד). החיילים הגיעו לביתנו בזמן ה"שלאף שטונדה" של אימא, ומשהסברתי לחייל באנגלית רהוטה שאימא ישנה, בקש סליחה ולא נכנס לחדר. הספקנו אמנם להעביר מעט מן החומר לחדר המדרגות – אבל לא היה סיפק בידנו להעביר הכול, ועדיין היו המון כרוזים בחדרה של אימא. לא היה צורך לדעת לקרוא עברית, די היה לראות את סמל הארגון, כדי להבין מהם כל העיתונים בחדר. לעתים, בשעת שיחה או ויכוח, אני טוענת שהיינו ברי מזל שהיו כאן בריטים. איני מנסה להגן עליהם, היטב מאוד אני יודעת שחוקריהם ושוטריהם, חלק גדול מהם היו סדיסטים שעינו את חברינו עינויים קשים. קובעי המדיניות שבלונדון בוודאי ובוודאי שלא היו "בעדנו". אולם החייל הפשוט היה בו לא פעם החינוך הטוב שקיבל בבית, וכששמע אנגלית רהוטה, בקש סליחה והלך, למזלנו הרב.

בראש ובראשונה היה הבית מקום מפגש, בעיקר למפקדים. ההורים ואני גויסנו לארגון בערך באותו זמן, ומהיותי טירונית לא ידעתי מיהו מי. הכרתי אנשים בכינוייהם או לפעמים בכינויים שאנו אנשי הבית הדבקנו להם, כמו: "הגבוה" ("רענן" או "יעקב" הלוא הוא מרדכי קאופמן-רענן שהיה מפקד המחוז), "היפהפה" (למרדכי ארציאלי המעפּעף בעיני התכלת היפות שלו). לעתים היו מסתירים אותי במטבח כדי שלא אראה את הנכנסים והבאים החשובים. מעט מעט הוקלו התנאים והכרתי את "עמיצור" (אחד החשובים, חבר המפקדה הארצית) ואת "מייק" (שמואל אמיתי, מזכיר מחוז ירושלים). פעמים נערכו מסיבות קטנות בביתנו, לרגל אירועים מאירועים שונים, ואז נהנינו כולנו מיפי קולו של עמיצור שלימד את כולנו לשיר את "חנה בת יעקב

מתלפיות". את הכיבוד הכינה כמובן אימא, שהייתה טבחית מעולה ואף אופה מצוינת והריחות ממטבחה היו תמיד מגרים. כ"ידישע מאמע" אמיתית אהבה להאכיל והייתה פונה אל כולם "תטעם, תטעם, אתה מוכרח לטעום, זה יצא עכשיו מהתנור".

שני סיפורים בולטים בזיכרוני. משהל'ה אטינגר, "נחשון" מפקדי, הרבה לשהות בביתנו. הוא היה צמחוני ותיק (אולי מלידה), אבל ריח ה"געפילטע פיש" של אימא גרה אותו מאוד. הריח היה דומה לריחם של "הדגים הכאילו" שהכינה אמו מירקות, והוא לא עמד בפתוי וטעם. אחר-כך המסכן הזה הקיא את כל בני מעיו. עם כל השתתפותנו בצערו, כמובן שצחקנו צחוק רב.

המקרה השני היה כבר בעיצומו של המצור על ירושלים. המפקדים רצו לחגוג למפקד הוותיק אליאל דרור (פריימן, חבר מפקדת המחוז) את יום הולדתו, ובקשו מאימא שתכין משהו. ירושלים הייתה סגורה, נצורה ומופגזת. "מחסניה" של אימא אף הם התרוקנו. היה לה הרבה סבון כביסה "שמן" עוד ממה שהכינה לקראת מלחמת העולם השנייה. אבל סבון אי אפשר לאכול. לא היה לאן ללכת ואל מי לפנות. המילה לא, לא הייתה מקובלת על אימא. "הרי מוכרח להיות משהו מיוחד באיזה מקום". אחרי שסרקה פעם נוספת את ארגז המזונות שהכינה למלחמת העולם השנייה ונוכחה פעם נוספת שאכן נותר רק סבון, החליטה שצריך לטפס ולעלות שוב על הבוידעם, שם חייב להיות משהו. ואכן, שם אירע לאימא נס פח המלפפונים הכבושים. אותם ימים, בראשית הקיץ, עם הופעת המלפפונים הקטנים היפים, קנו כמה קילוגרמים מלפפונים, קנו פחי שמן מאורכים ריקים, כבשו את המלפפונים והזמינו רתך שיבוא "ויסגור" את הפחים. מלפפונים אלה עמדו לשמש את המשפחה כל החורף. כך עשו בהרבה בתים מדי קיץ. הפח אותו גילתה אימא נדחף לפינה חשוכה בבוידעם ונשכח – האחרים ניזללו כבר מזמן.

השמחה הייתה גדולה, וכל החבורה נהנתה מלחם ומלפפונים כבושים – כאילו היו מעדנים. לצערי איני זוכרת כבר אם היה בקבוק משקה לשתות לחיי בעל השמחה. לחם ומלפפונים, הכול יחסי, העיקר שחגגו יומולדת לפריימן ואימא הצילה את המצב.

תחנתם הראשונה של הרבה מן הפליטים שהגיעו מן השפלה לירושלים הייתה בביתנו. אימא דאגה לכל אחד לחדר, למיטה ולמזון עד שיסתדר וכמובן שנהנה כל זמן שהותו מן ה"תטעם, תטעם".

בלית ברירה הגיעו גם פצועים לביתנו. אני כותבת בלית ברירה, כי הבית היה במרכז העיר, בכל זאת בסימטא, כך שלא בלט יתר על המידה, וחשוב היה לשמרו לפגישות. פצועים, דרכם שהם משאירים עקבות (תחבושות מוכתמות, סדינים ומגבות מעוררים חשד) שמוטב היה שלא יראו והבית "ייפול" חלילה.

שניים מן הפצועים זכורים לי היטב, והאחד אפילו נותח במיטתי. אחרי פעולת "השובך" שנכשלה לצערנו, עקב פיצוץ אחד המוקשים לפני הזמן, נהרג עובדיה יצחק שגייס אותי לארגון, ונפצע ז"ק (משה ברוינר) באזניו. לראשונה שכב בביתנו, ומשהוטב לו הועבר לחדר בשכונת נחלת שבעה ואני המשכתי להביא לו אוכל, עד שנמצא סידור אחר.

הפצוע השני היה "אלימלך" (יהושע גורודנצ'יק) שהובהל לביתנו שותת דם כאשר נפצע ברחוב המלך ג'ורג', במקום קרוב לביתנו. אלימלך נפצע בישבנו – אותו פלג גוף שופע בשר, לנוחיות ישיבתנו, ומלא כלי דם. למזלו, לא נפגעו אבריו הפנימיים, אבל צריך היה לנתח ולהרחיק את הקליע שהתיישב בישבנו. אלימלך הושכב במיטתי, והזמינו את הד"ר קוק, מבחירי המנתחים בירושלים, שהיה אחד משלנו. ד"ר קוק קבע שיש לנתח את אלימלך כדי להוציא את הקליע מגופו, ומאחר והיה מסוכן להעבירו לבית-החולים, הוחלט לנתחו במקום, כמובן ללא הרדמה ובלי גינונים. צעקותיו של המסכן זעזעו את כל הסימטא הקטנה בה גרנו (רחוב יעבץ היום) וכולנו התפללנו שהשכנים לא ישאלו ולא יספרו. לאחר שהכול עבר בהצלחה, צריך היה להעלים את כל עקבות הניתוח המאולתר. אימא ארזה לי כמה חבילות יפות של בגדים וסדינים רוויים בדם, ועם "נמרוד" שנלווה אלי, מיהרנו לשוק מחנה יהודה ופיזרנו אותם בפחי האשפה שם. כאשר החלים קצת, הועבר אלימלך למקום מחסה אחר. כעבור חדשים מספר, בהתקפת הלגיון הערבי על בית הספר לשוטרים בשכונת שייח' ג'ראח, נפצע אלימלך שנית, גם הפעם בישבנו. מאז החלטנו שיש לו ישבן מגנטי, המושך אליו את הקליעים. גם בורחים מבתי הכלא או בתי המעצר השונים מצאו מקלט ראשון בביתנו. שוב, מפני שהיה מקום מבטחים, וקרוב גם לבתי המעצר של משטרת מחנה יהודה ומשטרת מגרש הרוסים, וכן היה קרוב גם לבית הסוהר המרכזי שהיה במגרש הרוסים. בביתנו אפשר היה לתת להם מקום למנוחה, להפגת פחד הבריחה. אצלנו יכלו להחליף את בגדיהם ו"להתחפש" כדי שיוכלו להמשיך בטוחים יותר בדרכם לשפלה, קרי: תל-

אביב, שהייתה הרבה יותר יהודית ויותר בטוחה. הסיפור הראשון הקשור באימא, הוא סיפור בריחתו של "קבצן" (אליעזר סודיט, שנקרא "קבצן", כי באחת מפעולות הרכש, אסף את כל מטבעות המיל שהבריקו מאוד והוא חשבון, בטעות, למטבעות זהב). היה זה יום ששי אחה"צ. אימא זה עתה יצאה מן "האמבט לכבוד שבת" (מנהג ירושלמי דאז כשעוד לא היו בוילרים חשמליים, או מים חמים זורמים בבתים, וחימום המים לאמבט היה "מבצע" חד שבועי לכבוד שבת). נקייה ועייפה מכל העבודות והבישולים שכבה לנוח, והנה שמעה דפיקות בדלת. משפתחה אותה נדהמה לראות מולה שוטר ששאל, לא פחות ולא יותר, אם הוא יכול לדבר עם יעקב, הלא הוא מפקד המחוז. משראה סמני שאלה על פניה של אימא, שאל אם הוא אכן בבית ברנדויין. אימא אישרה שהוא אכן בבית ברנדויין, אבל שאין פה שום יעקב. השוטר רצה מאוד להיכנס לתוך הבית, לשבת ולחכות, "הוא בטוח שקבע כאן פגישה עם יעקב" ונשאר עומד על עמדו בפתח.

אימא לא איבדה את עשתונותיה והסבירה לו שבוודאי לא קבע פגישה בביתה עם אדם שהיא איננה מכירה כלל. היא המשיכה וטענה שבוודאי טעה בכתובת בעוד ליבה דופק בחוזקה והיא אובדת עצות, איך להפטר מן השוטר הזה. הסירוב הצליח – והשוטר הלך. אבל פחדיה של אימא לא נמוגו והייתה להם סיבה טובה. אימא ידעה שיעקב אכן עומד לבוא, והנה מחפשת אחריו המשטרה, והבית אף הוא חלילה נתגלה. "איך מודיעים ליעקב שלא ייכנס לחצר. ואוי מה יהיה?" היה כבר טלפון בביתנו, אך לא היה לאימא צל של מושג היכן תוכל להשיג את יעקב, למי לטלפן? אלא שלפתע הופיעה לביקור תמים בהחלט "זמריה" חברתי (צפורה לוי). אימא לא איבדה רגע, תפסה אותה באומרה: "צפורה, רדי למטה ועמדי שם וכשיבוא "הגבוה" (יעקב - מפקד המחוז) הזהירי אותו ואמרי לו שהמשטרה הייתה פה והיא מחפשת אחריו, שידע, שיסתלק". צפורה עשתה כמבוקש, ויעקב לא רק שלא הסתלק אלא פרץ לבית בהתרגשות רבה והחל חוקר את אימא: "מי היה, מה מראהו" והעיקר "למה נתת לו ללכת? זה בחור שלנו שזה עתה ברח מבית-הסוהר המרכזי אשר במגרש הרוסים, ואת שלחת אותו חזרה לרחוב, בוודאי כבר מחפשים אחריו, איך שלחת אותו?" מבטה המוכיח של אימא גרם לו שמיד הוסיף: "אוי ואבוי, סליחה, אנחנו בכלל שכחנו להודיע לכם" (דבר שקרה לא פעם, בגלל השמירה על הסודיות והפחד, המוצדק,

מפני "דליפות") ובעודו מתנצל ברח ורץ מהר לחפש את קבצן בכתובת השנייה שאמורה הייתה להיות בידו.

קבצן יצא מבית הסוהר מחופש כשוטר ובידו שתי כתובות במרכז העיר, האחת של ביתנו, והשנייה ביתה של רינה גרינוואלד, ושם אכן נמצא אחר-כך כשהוא נרגש מאוד בגלל הטיול המיותר ברחובות ירושלים הריקים לפני בוא השבת והוא זה עתה ברח מבית-הסוהר. אבל "סוף טוב, הכול טוב". הוסיפו לקבצן שפם, צבעו את שערו לבלונד וכעבור מספר ימים יצא את ירושלים בדרכו לתל-אביב.

קבצן זכר להורים את בריחתו וכאשר חזר לירושלים בזמן ההפוגה הראשונה (ביוני 1948), ביקש מאימא ואבא להיות שושביניו בחתונתו שהתקיימה בירושלים בעיצומם של הקרבות ושימחה מאוד את כל הגדוד. לא רק מלחמה הייתה, גם תקווה לעתיד.

הסיפור השני קשור לבריחה מבית-הסוהר המרכזי שבמגרש הרוסים ב-20 בפברואר 1948 בו השתתפו 12 אסירים, שמונה אנשי לח"י וארבעה אנשי אצ"ל. הם חפרו מנהרה מאחד החדרים למערכת ביוב עירונית ישנה, ובשעה 4 אחה"צ יצאו החוצה דרך ה"מיינהול", בחצר מגרש הרוסים. הבורחים נפגשו עם חברים שחיכו להם והלבישום בגדי פועלים של המחלקה לעבודות ציבוריות, כך שהעובדה שאנשים צצים פתאום מתוך האדמה ומטפלים בפתחי הביוב נראתה נורמלית בהחלט. החברים סילקו את הבורחים במהירות מהמקום. הבורחים הגיעו לביתנו, ו"חולקו" לבתים שונים. בנימין נס ומנדל מלצקי נשארו בביתנו. אני שמחתי מאוד להסתלק אותו לילה מן הבית וללון אצל סמדר חברתי הטובה שהייתה נתונה במעצר-בית ולא יכלה לצאת מן הבית בערבים.

מנדל ובנימין נס המסכנים מצאו את עצמם שוב, בתוך ערמות של לבנים, רעפים והריסות שהועפו בפיצוץ הנורא של רחוב בן יהודה ב-22 בפברואר 1948, פיצוץ שבוצע בידי בריטים שונאי ישראל וגרם לאסון כבד בירושלים הפגועה. תודה לאל, איש מבני ביתנו או מהשוהים בו לא נפגע. "יותר מזל משכל" כמאמר הפתגם היידי. אבא היה בשירותים שעה שהחלון שליד מיטתו הועף לתוך הקיר שם אמור היה להיות ראשו, וכך ניצל. כל היתר מצאו את עצמם מזעזעים ונדהמים בין ההריסות, אך לא פגועים ממש.

הבורחים שחשבו שכבר גמרו לחפור, חזרו לעבודה במשנה מרץ ועזרו לנקות את הבית. לא כל הגג הועף, ואפשר היה להצטופף מיד בחדרים שלא נפגעו. אני, כמובן, התעופפתי לחברתי השונות "להתכונן לבחינות הבגרות". הבית אף הוא חזר לתפקד כמקודם, כמקום פגישות, אלא שאותו חורף היה קר מאוד, וישבו אצלנו במעילים ובכפפות.

לוי יצחק ברנדויין

לאה ברנדויין

בית שלומיוף ברחוב יעב"ץ מספר 5

נישואין

עם קום המדינה האצ"ל התפרק ולוחמיו הצטרפו לצה"ל. בירושלים האצ"ל המשיך להתקיים כדי להילחם בכל שלטון זר שעלול היה לקום בעיר, ולהביא לצירופה של ירושלים למדינת ישראל (כזכור, על פי החלטת האו"ם אמור היה לקום בירושלים שלטון בין-לאומי בחסות האו"ם). בעקבות הקרבות הקשים שהתחוללו בירושלים, חולקה העיר לשניים: העיר המערבית הייתה בשליטת היהודים, בעוד שבחלק המזרחי שלטו הערבים. התברר כי במצב החדש שנוצר הוסר החשש לבינאום ירושלים וקיום האצ"ל בעיר הפך למיותר. בספטמבר 1948 פורק האצ"ל בירושלים ולוחמיו הצטרפו לחטיבה הירושלמית של צה"ל.

"נמרוד", שחזר להיות יהודה לפידות, שהה ברמת-גן בזמן פירוק הגדוד הירושלמי ועל-כן התייצב בלשכת הגיוס בתל-אביב. בעקבות פציעתו באחד מהקרבות בהם השתתף, נפסל לשירות צבאי וחזר להתגורר עם משפחתו ברמת-גן.

אני נשארתי בירושלים והתחלתי את לימודי בסימינר למורים בבית-הכרם. הפרידה הייתה קשה. אומנם ערכנו ביקורים הדדיים, פעם בירושלים ופעם ברמת-גן וגם הרבינו להתכתב, אולם הגעגועים היו רבים.

עברה שנה, ונרשמנו שנינו ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים שהאוניברסיטה היחידה בארץ. באותם ימים לא היה מקובל שזוג צעיר יגור יחד ללא נישואין, וכדי לא לצער את הורינו, החלטנו להינשא. לא היינו בודדים בהחלטתנו. מתברר כי רבים מחברינו באצ"ל נישאו באותה תקופה. הייתה זו כנראה ריאקציה למתח הרב בו נמצאנו בתקופת המחתרת.

מועד החתונה נקבע ל-כ"ג בחשוון תש"ט, 15 בנובמבר 1949. טקס הנישואין היה רב משתתפים ונערך במלון "תל-אביב" (לימים מלון "רון"), בכיכר ציון בירושלים. האורחים שריגשו אותנו יותר מכל היו חברי התזמורת של בית-הספר לעיוורים, אשר נהגו להנעים את זמננו בבסיס "עץ-חיים" בימים הקשים של המצור על ירושלים. קהל האורחים ליווה את נגינתם בשירה ובריקודי עם.

ימים מספר לאחר היותנו איש ואישה, היינו לסטודנטים באוניברסיטה העברית בירושלים; אני למדה בפקולטה למדעי הרוח ויהודה בעלי למד בפקולטה למדעי הטבע. וכך החל פרק חדש בחיינו.

רוחה מובלת לחופה על-ידי אמה (משמאל עם הנר) וחמותה (מימין)

החלטנו למצוא דירה בשכירות. שנינו צעירים מאוד זה, אך יצאנו לחיים ואין בידינו שום חסכונות, אבל הרבה רצון להסתדר ולהתחיל בחיים משותפים היה.

באחד הימים צלצל אלינו "עידו" (יחיאל אוהב-עמי) ידידנו, שהיה בזמנו השליש של גדוד האצ"ל בקטמון. יחיאל עבד אותם ימים במשרדי "האפוטרופוס לנכסי נפקדים" (לימים "עמידר"). היו אלה נכסי הערבים שברחו בזמן מלחמת העצמאות והשאירו שכונות ריקות בסביבות ירושלים. במקרה שלנו מדובר בקטמון. יחיאל סיפר כי בבניין בקטמון בן שלוש הקומות בו היה "בסיס הנוער", הפכה הקומה הראשונה למועדון של בית"ר. אלא שמכול התכניות להקמת מועדון בית"ר לא יצא דבר. הקומה שעמדה ריקה והצטבר חוב גדול של שכר דירה לרכוש הנטוש. בית"ר ותנועת החרות, שאך זה קמה, לא הו מוכנים לשלם את החוב ויחיאל הציע שזוגות יוצאי הארגון שחיפשו דירה ישלמו את החוב ויכנסו לדירה. את שכונת קטמון הכרנו עוד מהתקופה בה היו בשכונה בסיסי האצ"ל.

בקרנו בווילות הריקות והתפעלנו מעושרן ומיופיין. השיש הלבן והצבעוני ועוד כל מיני נסים ונפלאות כמו קירות עגולים יפים ומרפסות סגורות משובצות בכל גרמי השמים. סגנון ובתים עליהם לא חלמנו כלל ולא ראינו אפילו בבתים היפים של עשירי רחביה. לחלקה הצפוני של השכונה הועברו מפוני העיר העתיקה וידענו במעורפל שהדירות חולקו במין מפתח של שתי נפשות לחדר וכך יצא שהרבה דירות חולקו בין שתיים או שלוש משפחות והמטבח והשירותים היו משותפים. הבנו שזה מה שצפוי גם לנו, ושנצטרך להשתדל להסתדר עם השכנים.

הדירה המדוברת הייתה בת 8 חדרים והיו לה שתי כניסות, האחת מחדר המדרגות ולה דלת רגילה, והשנייה – כניסה נפרדת ישירות מן החצר ולה דלת עץ גדולה ומפוארת. מן הכניסה הנפרדת נכנסו להול קטן ומשם להול גדול ומנו ארבע יציאות: האחת לסלון גדול ומרווח, השנייה לחדר אוכל גדול, השלישית לחדר קטן שהיה לו גם קישור לסלון, וכן יציאה לפרוזדור ארוך שהוביל לחדרי שינה, למטבח גדול ומרווח (עם ארונות מן הרצפה ועד התקרה ושיש לבן ויפה על הארונות התחתונים) ולחדר אמבטיה גדול שכלל גם שירותים וארונות קיר (אותו הגדרתי אז כ"אולם ריקודים"). מן הפרוזדור הארוך הייתה גם יציאה לחדר המדרגות.

ראשונים נכנסו לדירה משפחת קירשטיין. מרים ושמואל קורשטיין ושלושת ילדיהם הקטנים אכלסו שלושה חדרים בחלק האחורי של הדירה, ששימשו במקור כחדרי שינה, והכניסה אליהם הייתה מחדר המדרגות.

אנו התמקמנו בחלק הייצוגי של הדירה, שכלל את הכניסה הנפרדת. את חדר האוכל הפכנו לחדר שינה, החדר הקטן שימש לחדר עבודה. המטבח וחדר האמבטיה היו משותפים.

לימים החלטנו שהגיע הזמן לפרק את השותפות. בכוחות משותפים בנינו מטבח ושירותים נוספים וכן קיר שחצץ בינינו לבין משפחת קירשטיין. הכניסה מחדר המדרגות הפכה בלעדית עבור משפחת קירשטיין, בעוד הכניסה לדירתנו הייתה מהדלת היפה שפנתה לחצר.

אמי הייתה האומללה היחידה ממגורנו החדש. "לאן את הולכת בתי? לאיזה סופעולם?" (עֶקוּוֹעֶלְט ביידיש). "למה רחוק כל כך? אם תרצי לבוא אלי או אני אליך נהייה חייבות להשתמש באוטובוס". בכותבי שורות אלה אני מתאפקת הרבה שלא לפרוץ בצחוק. היום השכונה נחשבת "מרכז

העיר". מה זה הליכה של חצי שעה כדי להגיע "למשולש" (יפו, בן-יהודה, המלך ג'ורג')? אבל אז?!!

צריך היה לרהט את הדירה, והכול לפי מה שהוקצב לנו בתוספת מתנותיהם של דוד אברהם ודוד יעקב, דודיו האמידים של יהודה שנתנו מתנות ביד נדיבה. ההורים הם שקבעו, תוך התייעצות איתנו. קנינו שולחן שעטנז לחדר המגורים – הוא היה גבוה מדי מכדי להיות שולחן סלוני, ומאידך לא היה בדיוק שולחן אוכל, אבל אפשר היה להאריך אותו על-ידי הגדלה. וכך שימש השולחן במקום שני שולחנות. זה היה לא לכאן ולא לכאן, אבל "זה מה שהיה".

רהיט נוסף במטבח היה מקרר שנקרא "ארגז קרח". היה זה ארון לא גדול שבחלקו העליון היה תא בו שמו קרח. מתחתיו היה תא גדול בו אכסנו את המזון, ולמטה הייתה מגירה שלתוכה התנקזו המים שהגיעו מהקרח שנמס. בשכונה הייתה עוברת משאית ועליה בלוקים של קרח. בתור לקניית הקרח עמדו נשים (הגברים יצאו לעבודה) ויהודה בעלי היה הגבר היחידי. בכל פעם שראו אותו הסתודדו הנשים ושאלו "מה יש לה לאישה הזאת שאינה עומדת בתור כמו כולנו?" במשך השבוע הסתפקנו ברבע בלוק קרח וביום שישי קנינו חצי בלוק. התוצאה הייתה שבכל שבת בבוקר המים במגירה עלו על גדותם וגרמו לשיטפון המטבח.

בחדר-המגורים היה קיר עגול, והכי יפה אם תהיה שם ספה עגולה ולפניה שולחן עגול. איפה מוצאים ספה עגולה? מי ראה בכלל ספה עגולה. (לאמיתו של דבר, ספה חצי עגולה, לא מעגל סגור חלילה, אבל התרגלנו לקרוא לה הספה העגולה, בניגוד לספות ישרות אחרות). אולי היו אי-אלה בתים יהודים בעלי קיר עגול, אי-שם ברחביה או ברוממה. אבל מעולם לא היינו בתוכם, לא ראינו את ריהוטם ובכלל, לא הייתה לנו הבנה גדולה ברהיטים. ראשנו עוד היה, מקצתו, במלחמה שזה עתה נסתיימה, ובלימודים לקראתם שנינו התכוננו בשמחה רבה. עליית מדרגה, הולכים לאוניברסיטה.

גם בעניין הספה העגולה היה סבא ברנדויין בעל התושייה. הוא נזכר שראה במשרדי "תנועת החרות", באחת הפינות, ספה עגולה שאכן הובאה מקטמון. ניגשנו לסניף התנועה, שהיה אז בבית "טליתא קומי" (בית שהיה שייך לאחד המסדרים הנוצרים ולכן נקרא ע"ש נס שחולל ישו באומרו לנערה שספק נרדמה ספק מתה, שלוש פעמים "טליתא קומי" והיא אכן התעוררה).

הבניין היה ברחוב המלך ג'ורג' ואינו קיים עוד, במקומו עומד בניין רב-הקומות וברחבה ולפניו קיימת אנדרטה קטנה לזכר בית "טליתא קומי".

אם כן, פנינו לסניף התנועה וביקשנו לקנות את הספה, שהייתה ירוקה ומרופטת. ניתן היה לראות 'שהיה לה עבר', אבל ברור היה שנצטרך לרפד אותה מחדש. הספה נקנתה ב-17 לירות, ורופדה ב-20 ל"י, עובדה שבשעתו שיעשעה אותי למדי. די שמחו להיפטר ממנה במשרדי תנועת החרות ואנחנו שמחנו מאוד לרוכשה. הריפוד הראשוני היה מקטיפה ירוקה. תקציב לריפוד מקטיפה לא היה לנו, ושמחנו לרפדה בבד ירוק מסוג אחר, אותו רכשנו אצל הרפד מר טמפלהוף.

משהתחלנו לחפש רהיטים, הצצנו בכל חלונות הראווה של החנויות היפות שהיו ברחוב שלומציון המלכה שמהן נותרה, לפי דעתי, רק החנות "נוחיות". חמדתי מנורה עומדת שעמדה בחלון חנות "נוחיות" וכן רדיו, וכי איך אחיה בלי מוסיקה? אלה היו שתי משאלותיי הגדולות. מנורה עומדת ורדיו. הזמנו את יתר הרהיטים הדרושים אצל נגר ברחוב אגריפס: ארון בגדים, 2 כורסות, מזנון ועוד שני כסאות קטנים חסרי משענת. יהודה היה ונשאר איש צנוע ומעשי, לא אכפת היה לו לא צבע ולא צורה, חשוב היה לו שיהיה נוח, וכדרך העולם הוא זה שדאג לאיזון התקציב שהיה בידינו.

אמי הטובה רצתה שיהיה לביתה היחידה יפה עד כמה שאפשר, נתנה לנו את ירושת הדוד דוד מצפת, שטיח פרסי ישן שהיה בצבע אוכר חם, והוסיף לחדר הרבה. נלווה אליו עוד שטיח בוכרי קטן, אותו פרשנו בהול, שמנו עליו שולחן נחושת ערבי. קנינו שלושה כסאות קש נמוכים וההול היה מסודר. באותו הול סידרנו גם עמודי ברזל עם אצטבאות פשוטות, עליהם סידרנו את מעט הספרים שהיו לנו עד אז וביניהם שתי מערכות של "כל כתבי הרצל" ו"כל כתבי ז'בוטינסקי" שרכשנו כל אחד לחוד, עוד טרם נשואינו.

רחובנו נקרא אז "הרחוב הראשי". הרחוב היה צר אולם למרות זאת נסה בו אוטובוס מספר 15 ששירת את השכונה, וזאת משום שלאיש מדיירי הרחוב לא הייתה אז מכונית פרטית ואפילו אופנועים לא היו. גם אופניים לא נראו הרבה, כי ירושלים כידוע 'הרים סביב לה' וקשה לנסוע בעליות.

אנו גרנו בבית מספר 122, כי זה היה מספר הבלוק או החלקה או משהו אדמיניסטרטיבי אחר. לאט לאט, עם הזמן, ניתנו לרחובות שמות עבריים אחרים: "הרחוב הראשי" הפך להיות רחוב "הפורצים" ומספר הבית 27.

חדר הסלון

היינו שני סטודנטים שהתחילו את לימודיהם שלושה ימים אחרי החתונה. התחלנו מביטים על סביבותינו היכן יש מכולת, איפה חנות הירקות הקרובה. כל אלה כבר היו בשכונה. בחיפושנו העלינו שיש מכולת נחמדה בשם "ברגר את גנזל" שהייתה ברחוב "כובשי קטמון" מול וילה זנברי היפהפייה. בוילה הייתה מרפסת ובתקרתה התנוססו כקישוט הירח והכוכבים שאפשר היה להאיר אותם באור חשמל בלילה. בכלל היה זה בית מן האגדות שבחדר-האורחים שלו היה בר משקאות שכולו שיש מצבעים שונים. קרתנים שכמונו לא ראו נפלאות כאלה מעולם. וילה זנברי נמסרה לידי "הדסה" שפתחה שם "טיפת חלב" ששרתה את ילדינו בנאמנות רבה. משפחות ברגר את גנזל, שהיו במקור יוצאות הונגריה, השתדלו מאוד שהחנות תהיה

נקייה ומודרנית ברמת הימים ההם. אבל חשוב מכל, היה בחנות טלפון ותמורת סכום קבוע אפשר היה לצלצל בעיר לאן שלבך חפץ. לי היה הטלפון חשוב מאוד כי בבית-הורי היה כבר טלפון, ואילו אנחנו נאלצנו לחכות עוד שנים רבות עד שאפשר היה לקבל טלפון-משותף עם שכן. טלפון רק למשפחה אחת, או-הו צריך היה להיות באמת מישהו חשוב או מישהו שיש לו הרבה, אבל הרבה פרוטקציה.

בכל קטמון לא היה ביוב שחיבר בין הבתים. לכל בית היה בור ספיגה משלו ומפעם לפעם צריך היה לרוקן את הבורות. מכונית ביוב של העירייה הייתה מגיעה עם פועלים שזה היה מקצועם והרעש והריח היו משהו-משהו. אחת הפעולות הראשונות של העירייה היהודית שהשכונות החדשות צורפו אליה הייתה ייבוש בורות הספיגה וחיבור הבתים לביוב מרכזי.

אנשי העיר העתיקה באו מצורת מגורים לגמרי שונה אל עולם חדש שלא היו רגילים בו. קודם גרו ב"חצרות", כפי שנבנו אחר-כך גם שכונות מספר גם בעיר החדשה. בתי החצר היו בריבוע שבמרכזו בור המים והדירות השונות והקטנות היו את הריבוע..

בקטמון חסל סדר "חצרות", ומשפחות משפחות צופפו בדירות הערבים הגדולות והמרווחות. יש לציין כי כל דירה גדולה נחלקה לשתיים או שלוש דירות קטנות. האנשים היו מבוהלים עדיין מן המלחמה הקשה שהתחוללה בעיר העתיקה והרבה מן הגברים אך זה עתה חזרו מן השבי. לראשונה שמחו מאוד להצטופף וליהנות זה מקרבתו של זה, בין אם היו אלה הורים וילדים, אחים, גיסים וכל מיני בני משפחה אחרים. הם לא היו רגילים אחרת. בחצר ביתנו היה מבנה שבמקור אמור היה לשמש כמוסך למכונית. יום אחד מבלי כל הודעה מוקדמת, שמענו רעשים מכיוון הגרג', כפי שנקרא בפי הכול אותו מבנה שבחצר, ולפנינו התייצבה משפחת עולים מעיראק, משפחת נחום. המשפחה כללה זוג הורים וארבעה ילדים, שתי בנות ושני בנים. הם באו ממעברת פרדס-חנה. נמאס להם לשבת במעברה באפס מעשה, נקטו יזמה, קמו ועברו לעיר הגדולה והתנחלו בגרג' בשכונתנו. הם כבר פטפטו קצת עברית, בעיקר אם המשפחה שענתה לשם לולו והילדים. אבי המשפחה היה שתקן וגם אחרי שנים הבין את מה שדובר אליו אך המעיט מאוד בדיבור, כך שאיני יודעת כמה עברית ידע. ברור היה שהוא יודע מספיק לצרכיו. בביתו דיבר ערבית.

אכן, הצפיפות בגרג' הייתה גדולה. נס שהייתה חצר וכי החורף בישראל

קצר ולא קשה. יש לזכור שהיו אלה שנות העלייה ההמונית, שנות המעברות שבחלקן היו מבני פח ובחלקן הורכבו מאהלים, ולעומתם היה הגרג' בנוי אבן, היה יציב, והרוחות לא שרקו בין כתליו.

לפי בגדיהם יכולנו לראות שגם הם הבגדים ראו זמנים טובים יותר. לא הבנתי בדיוק במה עבד הבעל בעיראק, אבל למדנו שבין עיסוקיו הייתה גם הלואה בריבית, ולולו תמיד ביכתה את עיסוקיו אלה באומרה: "בגלל זה באו עלינו כל הצרות". לי לא היה אז הרבה זמן לדבר איתה ואת עיקר הדיבורים ניהלה אמי הטובה שידעה גם קצת ערבית. סבתא לאה (אמי) עזרה להם בענייני המים, הרי לא היו מים בגרג' ואי אפשר בלי מים. לולו קנתה דוד, העמידה אותו על שרפרף בפינת החדר ומים לקחו אצלי במטבח או אצל מרים קירשטיין שכנתנו. לימים, סידרנו מרים ואני ברז מים מחוץ לבית, כך שלולו וילדיה יכלו לקחת מים כל אימת שרצו ולא היו תלויים בטוב ליבו של איש. אף אחד גם לא העלה בדעתו לדרוש מהם תשלום כלשהו עבור המים. מזל נוסף היה לנו שלולו הייתה אישה נקייה. החצר לא הייתה מלוכלכת, להיפך, ומיד עם בואם בנו לעצמם מבנה בית-שימוש קטן שהיה על אחד מפתחי הביוב ליד הגרג' ואיש לא הרגיש בו.

בעייתם העיקרית הייתה בעיית הפרנסה. מר נחום (אינני יודעת את שמו הפרטי, בינינו קראנו לו 'בעלה של לולו') היה חסר מקצוע. הוא ארגן לעצמו עגלת תינוק עליה שם מיני מתיקה שקנה היכן שקנה וישב עם מרכולתו בפינת הרחובות הל"ה ומשמר העם. מה מכר וכמה לא ידענו. הם בוודאי הביאו איתם מעט כסף, לא שאלנו ולא ידענו בדיוק מה מצבם. אבל ידענו שאין שם. ידענו שלולו פנתה למחלקה לעזרה סוציאלית שהייתה בקרבת מקום, והשתדלנו לעזור באוכל. אימא הטובה שלי הוציאה אליהם מפעם לפעם כל מיני מאכלים שבישלה כשהיא לוחשת: "איך אני יכולה לאכול שעה שאני יודעת שבחוץ רעבים".

אחר-כך הייתה עוד דרך לעזור. היו אלה ימי הצנע, ומוצרי הצריכה הבסיסיים חולקו תמורת תלושים או כפי שנקראו בפי כל "נקודות". אנחנו צרכנו מעט סוכר, אבא ברנדויין כבר היה חולה סוכרת, אפינו עוגה אחת לשבת ולא היינו משפחה האוכלת פודינגים ולפתנים. פירות, במידה שאפשר היה להשיג היו ועודם היום הקינוח המועדף. היינו מחליפים עם לולו סוכר תמורת שמן. אני חושבת שהרבה מן המזרחיים אוהבים את התה שלהם כשהוא מתוק מאוד.

נוסף לעזרה החומרית, לימדתי את הילדות עברית ועזרתי להן בהכנת שעורי הבית שלהן. הן היו ילדות נחמדות ונבונות וברגע שהשתלטו על העברית לא נזקקו לעזרה רבה. הבנים הקטנים יותר הלכו לגן וכשהגיעו לביה"ס לא נזקקו לשום עזרה.

פאוזיה, כך נקראה הבת הגדולה שאחר-כך הוחלף שמה ברחל, הייתה שחרחורת צחקנית וחביבה וקיבלה את החיים כמות שהם, ואילו מזל אחותה הצעירה ממנה, הייתה ילדה יפה בעלת עור בצבע הזית ועיניים ספק ירוקות ספק זהובות. מזל הייתה רצינית ושקטה, מבטה היה עצוב תדיר והיה בה משהו מרדני. היא עזרה בבית, נשאה את דליי המים, ועזרה לאחיה הקטנים אך תמיד כשראיתי אותה הייתה עושה מה שהייתה עושה כאילו כפאה השד. אבל היא למדה יפה.

לולו ידעה לתפור היטב. מכונת תפירה כמובן שלא הביאה אתה מעיראק ומרים הייתה זו שמצאה לה עבודה כתופרת במתפרה של ויצ"ו. אינני זוכרת כמה זמן עבדה שם, נחת לא שבעה שם. אם משום שהייתה תחרות בין העובדות או מכל סיבה אחרת הוותיקות יותר הציקו לה וקראו לה 'עיראקית' והיא חשה נעלבת ולא נשארה שם הרבה זמן. מאידך, כשבנה דוד היה משחק בחצר ומתפלש בחול נהגה לולו לומר: "דוד, כך יפה, אתה מתגלגל בחול כמו תימני שחור". ואני הייתי זו שהערתי "אה, לא ידעתי שיש דרוג כזה, ההונגריות הפתיות קראו לך עיראקית ואת קוראת לו תימני שחור ומה הלאה?"

לעתים בקשה אותי לולו שאלך אתה לעזרה סוציאלית. המחלקה הייתה קרובה מאוד לביתנו ושם התברר לי שהעובדת למדה בבית-ספרים כמה שנים לפני, היא מאוד השתדלה לעזור למשפחת נחום. היה ברור שאין מה להציע לבעל אבל היא סידרה לולו עבודה במטבח בית-החולים "משגב לדרך", בית יולדות קטן, עשרים מיטות, שהיה בפינת הרחוב. לולו הייתה אחראית על הכנת והגשת ארוחת-הערב ליולדות. היא הייתה מרוצה ואימא ואני שמחנו בשמחתה.

לימים, ילדה אשתו של מנהל עמידר בירושלים בן במזל-טוב, בבי"ח "משגב לדרך". מי אמר שצריך פרוטקציה, די אם יש מכרים במקומות הנכונים. לא זכור לי מי דיבר עם האדון המנהל, איך שלא יהיה לולו קיבלה דירה של ממש באחד הקטמונים. ברוב תבונתה וברוב טקט אמרה: "אני בכלל לא רוצה ללכת, לא רוצה לעבור, איפה יהיו לי שכנים כאלה?"

הם עברו, כמובן, בכל זאת. הם באו בשנת 1950 עם ארבעה ילדים ועברו לקטמונים ב-1957 עם חמישה. זהבה הקטנה והחמודה נולדה כשלולו גרה בחצר ביתנו. לא מרים ולא אני, לא רבנו עם לולו ולו גם פעם אחת.

לולו באה לבקר לפעמים. מפעם לפעם ניגשתי לבית-החולים לדרוש בשלומה ובשלום הילדים. הילדים גדלו ואני יודעת שדוד הוא מנהל מחלקת הרישוי בירושלים, ובכל פעם שמי ממשפחת לפידות הגיע לשם, הרי שהוא נשאל איזה לפידות הוא וש"ימסור דרישת שלום לרחל" במלעיל רחב ומעצבן. נהגתי גם לפגוש את לולו מפעם לפעם בשוק. היא נראתה עדיין צעירה ויפה. תמירה כתמיד. באחת הפעמים סיפרה כי בעלה חולה וזקוק לסיעוד. צר היה לי מאוד לשמוע שהילדים לא רצו לעשות דבר למענו. "שייקחו אותו למוסד סיעוד של המדינה". חבל, דווקא את זה למדו, שלא לומר ששכחו לחלוטין מצוות כיבוד הורים.

לאחר צאת משפחת נחום, רכשנו את המוסך מעמידר. אהבנו את דירתנו החדשה והיפה, אהבנו את חיינו הצעירים והמשותפים. דודי מאמריקה שלח לנו פטיפון "LONG PLAYING" חידוש מרעיש באותם ימים. היו לנו גם כעשרה תקליטים, רכוש ענק. ספונג'ה בחדר הגדול בבוקר יום ששי, זה בדיוק 20 דקות, צד אחד של הקונצרט לכינור של ברהמס. לפעמים רוחה ניקתה ולפעמים יהודה.

הו, יהודה היה ברייה משונה בין שכנינו שרובם היו לדינואים (קרי: ספרדים). כאמור היה יהודה הגבר היחיד בתור שכולו נשים, לקנות את הקרח. איזה מין גבר הוא זה? איש משכנינו האחרים לא נראה בקרבת התור. ובכלל מה הוא לומד הבחור הזה, מה זה כימיה?

היינו עופות משונים בסביבתנו החדשה. זוג צעיר, אשכנזי, סטודנטים, "מה זה סטודנטים? מה, הם לא עובדים? ממה הם חיים?" נפלנו לעולם זר ומוזר וזה לא תמיד היה קל.

החדר בחצר שעבר לרשותנו לאחר עזיבתה של משפחת נחום

בקומת הגג גרו שתי משפחות, משפחת חנוך מצד אחד ואסתר הגרושה מצד שני. מפעם לפעם פרצו קולות רמים ומריבות, כיאה לשכנות שלהן שירותים משותפים והן קצת יותר מדי אחת ב'קישקעס' של חברתה. אנחנו היינו מאזינים רחוקים. ראשית, המריבות התנהלו בספניולית אותה לא הבנו. ושנית, לא היינו שייכים ומה לנו שנתערב. בסיועה הטוב של מרים שכנתנו הבנו שרוב המריבות בין אסתר ופרלה חנוך הן על כך שלפי טענת פרלה הרי שאסתר הגרושה, עושה לישראל בעלה, עיניים. ואם לא די ב'עושה לו עיניים' הרי באו עוד הדים ורכילויות של "מה היא עושה לו" (אלא שהפעם, בשיר שלנו לא "הוא עושה לה" אלא "היא עושה לו"). להנאתה של מרים, היא רק מספרת לנו מה שמעה, כשעיניה מתגלגלות לשמים בצדקנות ובהתחסדות, ואנכי, הירוקה והצעירה, לומדת פרק בהלכות החיים ובפיתוי גברים.

שמענו, שוב מ'פי השמועה' הלא היא שכנתנו הטובה, ש"למעלה משחקים

כל ערב בקלפים", שהרבה פעמים מרוויחים. אבל, כמובן, לפעמים גם מפסידים. ידידנו ישראל הפסיד לא פעם, וזה היה מאוד למורת רוחה של פרלה אשתו. לא ידענו ממה מתפרנס ישראל ואיפה הוא עובד. פרלה 'הביאה' בכל שנה ילדה, לא עלינו, עד שלאחר 6 בנות נולד רפי, והיא חדלה מ'להביא' ילדים. פרלה לא עבדה אז, והרי זה ברור שאם ישראל מפסיד בקלפים, מה יישאר למשפחה?

ערב אחד, או נכון יותר, בשעת לילה בקעו מלמעלה זעקות אימים. קולות רגליים רבות עולות ויורדות מכיוון חדר המדרגות. פתחנו את דלת דירתנו, מצאנו את מרים עומדת בפרוזדור אף היא. יהודה לא ידע אם לעלות או לא לעלות, בעיקר ברגע שהבחנו שהצעקות הן של ישראל ופרלה יחדיו, ואז, מה לנו כי נתערב במריבה משפחתית. עוד אנחנו תוהים כיצד לנהוג הגיעה מקצה הרחוב עזרה משבט מירסקי, הלא הם אימה ואחיה של פרלה ואינני יודעת מי עוד. לא רק משפחתו שלו, גם לה יש מצדדים. חדר המדרגות הדהד מבכי וצרחות ודיבורים. הסתגרנו למטה בדירתנו והרגשנו רע. למחרת, משנשתתק חדר המדרגות ופסקו הרגליים העולות ויורדות, סיפרה לנו מרים, צינור המידע הקבוע שלנו לענייני השכונה ובמיוחד עניינים בספניולית בין 'לדינאים', ובכן: לפרלה נמאס מהפסדיו של ישראל, ובכלל כל משחק הקלפים בביתם לא היו לרוחה "מה רואים הילדים?" צעקה. בעיר העתיקה, שיחקו גם שיחקו בקלפים על כסף, כמו שנאמר, לא סתם משחק חברתי, אבל עשו זאת באחד מבתי הקפה. אבל בבית? זה לא. אם כן, קמה פרלה ועשתה מעשה. לקחה את כל חבילות הקלפים ושרפה אותן. כך, פשוט. משבא ישראל הביתה ולמד מה שעשתה הרי שחמתו בערה בו עד מכות והיא חטפה מנחת ידו, והוא לא ניצל מחדות לשונה. הקיצור – היה שמח, קולני ומאוד מאוד לא נעים. עולם אחר וזר. ליבנו היה כמובן עם פרלה, אבל הבנו את גאוותו הפגועה של ישראל והתחמקנו מלפגוש אותם בחדר המדרגות. השתדלנו להגיד שלום כאילו מאום לא קרה, ולהסב את עינינו מהם.

באחד העיסוקים של ישראל, היה פרד ועגלה והוא הפך לעגלון. והיכן מאכסנים את הפרד והעגלה בלילה – כמובן בחצר הבית. בין יתר הדברים שעוד לא היו באותם ימים, לא היה חלב לא בבקבוקים ולא בקרטונים. היה חלבן. באותו זמן היו חלבנים שחילקו חלב בבתים. לנו היה זבולון החלבן, יהודי עבדקן, בעל זקן ופאות, כולו מדיף ריח גבינה או

חביצה, ריח חלב חמצמץ, והעיקר – יהודי שמח. הוא היה מגיע בשעות לפני הצהריים, והשכנות כולן חיכו לבוא החלבן, שהכריז על עצמו בקולי קולות "חלב, חלב!" דיירות הקומות העליונות ירדו למטה כשסיריהן בידיהן, וכל החלוקה התנהלה על המדרגות המוליכות לקומה של מרים ושלי. כל אחת הושיטה לזבולון את סירה, הודיעה כמה אונקיות חלב היא רוצה ולא תמיד שילמה. קנתה בהקפה, "שירשום". זבולון אכן רשם, אך לא בשום פנקס או מחברת. הוא רשם בעיפרון על קיר חדר המדרגות ואחת לשבוע שילמה כל אחת את חשבונה. "שתו, שתו חלב, בבריאות ובלב שמח". אינני זוכרת את זבולון כועס ולו גם פעם אחת. לפעמים, כשגמר את חלוקת החלב בשכונה הייתי רואה אותו שוכב לנוח, ואף לן במרפסת של משפחת שטרייכר שכנינו בבית הסמוך. לא שאלנו אותו אף פעם על משפחתו, הוא נשאר בשבילנו "זבולון, בבריאות בלב שמח". את החלב היה צריך להרתיח ולהשגיח שלא יגלוש. על החלב היה מתהווה קרום שהיו שאהבוהו ורבו עליו ואילו האחרים הגיבו ב'איכס', והקיפידו לִסְלֵק טיפ-טיפונת ממנו שחלילה נטפה לתוך ספל הקפה שלהם.

ישראל חנוך והפרד

"אל הדוד באמריקה"

בשנת 1960 סיים יהודה בשעה טובה ומוצלחת את הדוקטורט שלו. השמחה הייתה גדולה. משך הלימודים היה ארוך, קודם הייתה מלחמת העצמאות, יהודה לחם. משנסתיימה המלחמה, הרי שאי אפשר היה להגיע להר הצופים, שם היו בניני האוניברסיטה. כל הלימודים התנהלו בעיר במקומות ממקומות שונים, ובסוף שנת 1949, אי אפשר היה ללמוד כימיה מחוסר מעבדות. רק בשנת הלימודים שלאחריה, דהיינו באוקטובר 1950, היו מעבדות ואפשר היה להתחיל ללמוד גם מדעי הטבע.

סוף-סוף, יהודה סיים את כל לימודיו, מ.א. וגם הדוקטורט הנכסף. אינני מספרת, שבינתיים נולדו לנו שלושה בנים. כך זה היה בישראל של שנות החמישים. אנשים נישאו הרבה יותר צעירים מאשר היום. למדו ועבדו לפרנסתם. קל זה לא היה, אבל כך נהיינו למשפחה.

יהודה הרצה על עבודתו בפני שלושה שופטים, כמקובל בטכס אישור הדוקטורט (טכס שמישום מה לא קיים יותר). הכול התנהל באחד האולמות הקטנים שהיו במחלקה לכימיה ביולוגית, ברחוב ממילא. באו הוריו של יהודה וכמובן אבא ברנדויין ששמחתו וגאוותו לא ידעו גבול. כידוע, עזרו לי הורי הרבה שעה שבעלי למד, ואבא הרגיש מחותן ראשי. אז למה רק אבא, איפה אימא? פשוט מאוד אימא נשארה עם משלה בבית (הוא עוד לא היה בן שלוש ושובב גדול, ומוטב היה שיישאר בבית, ואימא הטובה נשארה איתו). אברהמי וצביקי באו לשמוע את אביהם מרצה ומפרט מה שבוודאי היה סינית בשבילם, אבל הם ידעו שזה סוף פרק משמעותי בחיי אביהם, סוף פרק שיביא גם לשינוי בחייהם. הם הבינו שזה חשוב. צביקי, שהיה ילד סקרן, ולא הייתה לו שום אימת קהל, ניגש ללוח באמצע ההרצאה והחל משחק בגירים הצבעוניים. הפרופ' ישעיהו לייבוביץ, שהיה בין הבוחנים, קם מיד עוד לפני שהספקתי אני לזוז והושיב אותו אחר כבוד במקומו.

אחרי ההרצאה הוגש כיבוד קל אבל מצוין. כי יחד עם יהודה גמר עוד חבר בשם יעקב גרינברג, ואשתו אסתר, הייתה מורה לאפייה והכינה עוגות נהדרות. הקיצור, היה צנוע, משפחתי, מרגש ויפה.

כמובן שחזרנו הביתה, סיפרנו לאימא הכול לפרטי פרטים. צחקנו עם צביקי על כך שהגיר הצבעוני מצא חן בעיניו, והבטחנו לקנות להם לוח עם גירים צבעוניים. לפי מיטב זכרוני, נהגנו לקיים את הבטחותינו.

נוהג היה אז במוסדות להשכלה גבוהה, והוא נהוג עד היום: סיימת דוקטורט, אתה יוצא להשתלמות. בדרך כלל נסעו לארה"ב, כי בה יש שפע של אוניברסיטאות ומדענים טובים, ואפשר גם לקבל מילגה, טובה יותר או פחות, אבל מילגה. אם כן, לאן נוסעים? זאת אומרת אל מי כדאי לנסוע, אצל מי כדאי להשתלם? כאמור, יהודה הודרך בדוקטורט ע"י פרופ' אפרים קצ'לסקי, שאחת לשבוע הגיע לירושלים ממכון ויצמן ברחובות. מנהל המחלקה דאז (1961) היה פרופ' הסטרין, ושניהם דנו בעניין: מה דרוש למחלקה באוניברסיטה, מה חסר, כלומר, באיזה שטח חסר מדען מומחה, ואל מי כדאי לנסוע. מי האיש הטוב ביותר באותו שטח, והאם יהיה מוכן לקבל את יהודה. בעיה. אבל בעיה שכיחה למדי, כי כך נהוג בעולם המדע, שאחרי דוקטורט, אותו אדם מתמחה בשטח מסוים מתוך עבודתו כדי להיות באמת מומחה, והעיקר, שיוכל להדריך סטודנטים בשטח שקודם לא היה קיים כלל באוניברסיטה, או שלא היינו חזקים בו די.

פרופ' קורנה, מאוניברסיטת ויסקונסין (ששכנה בעיר מדיסון), התמחה בשטח חומצות הגרעין והודיע ליהודה שיוכל לקבלו בראשית הקיץ. נאלצנו לחשב כל פרוטה והחלטנו לצאת לארה"ב באנייה ולא באווירון. ההבדל אז בין טיסה לבין נסיעה דרך הים היה 1,000 ל"י. הרבה כסף.

עוד בעיה גדולה וחשובה עמדה בפנינו, להשכיר את הדירה שלנו לתקופה שנעדר מן הארץ. פרסמנו מודעות באשר פרסמנו, הודענו למי שהודענו, ואין קול ואין עונה. איש לא פנה. התחלנו דואגים, לא רצינו להטיל את עניין השכרת הדירה על מי מקרובינו. הורי, שעזרו לנו הרבה, כבר לא היו כל כך צעירים. האחרים, היו אנשים עסוקים, ולך הטל עליהם לנהל את ענייניך.

התחלנו כבר לארוז, אחרי התלבטויות רבות "מה לוקחים ומה לא לוקחים. צריך לקחת שמיכות או לא?" אותה עת היו תמר והוכו דה-גרוט חברינו במדיסון, הם נסעו בדיוק שנתיים לפנינו ויכלו לספר הרבה על המקום. ואכן יעצו הרבה וטוב, והכול, כמובן, התקבל בתודה ובברכה. הם אמרו "קחו אתכם רק בגדים, את כל היתר תקנו פה. לא כדאי להיסחב עם כלים או שמיכות מן הארץ". שמענו בקולם.

צריך היה להשאיר בית מסודר למי שסוף-סוף ישכור, צריך היה לאחסן דברים על "הבוידעם" ובינתיים צריך היה גם להמשיך בשגרת החיים. לא יאומן, אבל ממש בשבוע האחרון לפני נסיעתנו השכרנו את הדירה לרב

רפורמי. מסתבר שכל רב רפורמי, על מנת לקבל תעודת סמיכה, חייב לבלות שנה בארץ, ללמוד עברית, וללמוד חלק מלימודי הדתיים או המקצועיים בארץ הקודש. לא פגשנו את הרב עצמו, באה לשכור את הדירה האימא שלו. היא הסכימה למחיר בו נקבנו בדולרים, כפי שהיה מקובל אז. אבן ירדה מעל לבנו. האימא, ששכרה את דירתנו, ונראתה לנו כאישה נחמדה, רצתה לדעת לשם מה יהודה נוסע ובמה ישתלם. יהודה הסביר באדיבות אל מי הוא נוסע וכי אותו איש עובד באחד המכונים הקשורים לאוניברסיטה: "אנזיים אינסטיטוט" (Enzyme Institute). זכרו נא שאני כותבת סיפור על שנת 1961, כמעט לפני חמישים שנה, עוד לא היו פרסומות לשמפו עם חומצות אמיניות, ואף האנזימים לא התגלגלו על כל לשון. "אנזיים, אנזיים" אמרה האימא, "אה, זה משהו לאנשים שסובלים מאקזמה". התאפקנו, ואפילו לא חייכנו ברוב נימוס. אך מאז בכל פעם שמזכירים אגזמות, לא עלינו, או אנזימים, שהפכו בשנים האחרונות פופולריים מאוד בכל מיני מוצרים, אנו נזכרים בחותנת האמריקנית ששכרה אצלנו את הדירה.

נשמנו לרווחה, הדירה הושכרה, הבית סודר ואוט-אוט-אוט אנחנו עומדים סוף-סוף לנסוע למדיסון. אינני יודעת איך יהודה הרגיש. הוא לא מאלה שמדברים הרבה, בוודאי לא על רגשותיו. אני חושבת שהיה מוכן לעבוד הרבה וקשה ולהוכיח את עצמו ולעשות את כל הנדרש ממנו. עד אז עבד קשה והצליח בעבודתו ולא הייתה סיבה לדאגה. התרגשות לקראת הבאות? בוודאי, קצת.

הגיע יום היציאה. הפלגנו באנייה "ישראל", שהייתה אחת מאניות הנוסעים הראשונות והגדולות של צי"ם. יום לפני יום ההפלגה המשוער, נסענו לחיפה, אנחנו וגם הורי. אחי יוסי חבצלת עוד היה אז בין החיים וכנהוג באותם ימים התאכסנו בביתם של יוסי ורעייתו לאה. הייתה להם דירה מרווחת, אבל בכל זאת איפה הצטופפנו כולנו (הורי, אנחנו עם שלושת ילדינו ומשפחת אחי עם שלושת ילדיהם), אינני זוכרת. בוודאי היה צפוף, אבל איש לא העלה בדעתו ללכת לבית מלון. חשוב לי לציין שיוסי, שהיה יועץ משפטי של הנמל, קיבל רשות בשביל משפחתו ובשביל ההורים, ללוות אותנו ממש עד לכבש הספינה.

כשחזרנו ארצה כעבור שנתיים, לא היו כבר אמי ויוסי בין החיים. כך, לפחות, נשארה חרוטה בלבי ובדמיוני, התמונה של כל משפחת חבצלת

והורי, עומדים ליד האנייה ומנופפים לנו לשלום, ואנו עומדים על הסיפון ומנופפים חזרה, ויש מי שמקנח דמעה. אבל בסך הכול הייתה זו חבורה משפחתית נחמדה, וזיכרון שאני מאוד נוצרת בלבי. נפרדתי מאימא ומיוסי, ממש. פרדה יפה. חבל שלא הייתה לנו אז מצלמה (תארו לעצמכם), צילמתי אותם בעיני רוחי. ועד היום, כשאני מתגעגעת, אני עוצמת את העיניים ורואה אותם מנופפים, שלום, שלום...

איני בטוחה אם הצלחתי לתאר את הריצות והבהילות והלחץ בהם היינו נתונים לפני שנסענו. מכל מקום, יהודה היה בחור טוב (הוא בחור טוב גם היום), זכר את כל היגיעות שהתייגעתי בהן בבית ואת כל הטרחות שטרחתי. הוא היה עסוק במעבדה, והכול היה עלי ועל אמי. יהודה הבטיח, איפה, שבאנייה הוא יטפל בילדים, ואני אנוח כמו פרינצסה. הנסיעה בים התיכון הייתה נוחה למדי, הבנים הגדולים מצאו להם עיסוקים מעיסוקים שונים. שני השובבים הגדולים גם זרקו אחד את השני לברכה הקטנה שהייתה על הסיפון, כשהם בבגדיהם. בילוי אחר היה איסוף בקבוקי "סוון אפ" (Seven Up), משקה אותו הכרנו רק באנייה. בארץ, טרם נראה המשקה הזה. למה אספון? כדי לזרוק לים – איזה כף! משלה"ה שהיה רק בן שלוש ושובב גדול, הולבש ברסן קטן, ש"המושכות" שלו היו נתונים בידיו הטובות של יהודה, שלא יעוף חלילה לים. חששנו, הרווחים במעקה הספינה נראו לנו גדולים מדי, ומה שבטוח בטוח.

האנייה שלנו שטה לה, היה חודש יוני, השמיים היו כחולים והכול היה יפה. עגנו עגינה קצרה בנאפולי אשר באיטליה. בשעת "ההפסקה" הזו העלו על האנייה פירות וביצים. אני זוכרת שהאגסים שהעלו על האנייה היו גדולים וזהובים, זן שלא נראה אז בארץ. עם הביצים היה סיפור משעשע, חלק מהמגשים החליק, משום מה, ונוצרה על המזח החביתה הכי גדולה שראינו בחיינו. היו לנו מספר שעות בהן יכולנו לרדת העירה והתחלנו מתלבטים לאן נוסעים. האם יש לנו מספיק זמן להגיע לפומפיי? שמענו גם על מערת התכלת. לבסוף שכרנו מונית ונסענו בקצב מטורף כדי להספיק לבקר בשני מקומות: פומפיי ומערת התכלת שבקפרי.

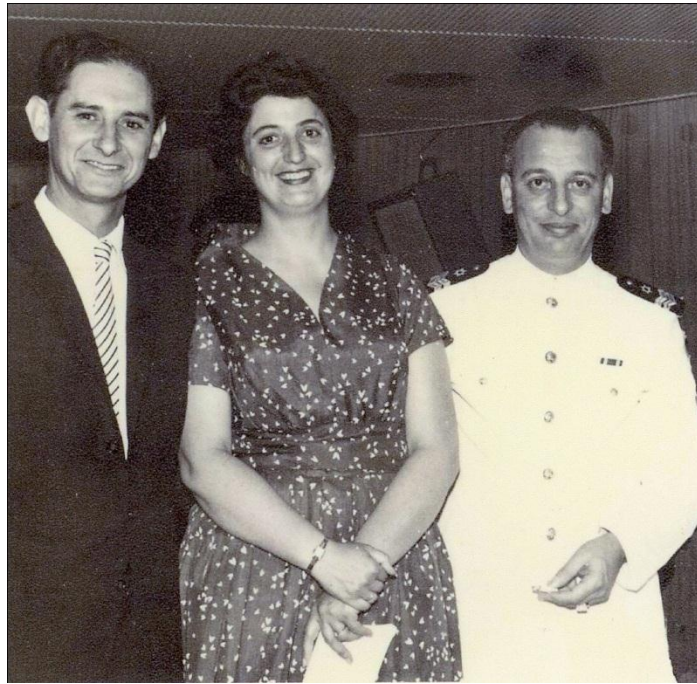
תחנה נוספת ואחרונה בים התיכון הייתה בגיברלטר. בשנת 1961 עוד סופר לנו, שכל עוד יש קופים על האי, הרי שהאי נמצא תחת חסות

בריטית, ואיש לא דיבר על העברתו לשלטון ספרדי. רבים מנוסעי האנייה ירדו לחוף ואני בתוכם (יהודה נשאר עם הילדים על האנייה). בגיברלטר היו חנויות פטורות ממכס ואני, משום מה, קניתי שם ליהודה חפתי כסף וסיכה לעניבה. היו כותנות "יפות" שאפשר היה ללבוש עם חפתים, אבל היה להן גם כפתור, בו אפשר היה להשתמש באופן מעשי יותר. היום אני בטוחה שחלק מכם, נכדים יקרים, יגיד "מה זה חפתים בכלל?" (השרוולים דאז, היו לפעמים עשויים עם קפל יפה שבקצהו שני חורים קטנים נגדיים. לתוך החורים האלה השחילו חפתים, יפים יותר או פחות, שמנעו מן השרוול להיפתח. איך? החפתים היו עשויים שני חלקים. חלק עליון שהיה כמו תכשיט גברי קטן, וקשור לחלק קטן יותר. את שני החלקים היו משחילים לתוך החורים שבשרוול, וכך "כפתרו" את השרוול). היום הכול מעשי יותר, ואני חושבת שאפילו באירופה השמרנית אין עונדים או לובשים חפתים.

נפרדנו מהקופים של גיברלטר ויצאנו לאוקיאנוס. כאן, כצפוי, התחילו צרותינו. אני הייתי הראשונה שנתקפה במחלת הים. לא היה בזה שום חידוש. עוד כששטנו בסירה בארץ והסירה הייתה מתנודדת, בטני המסכנה הייתה מתהפכת. וכשבילדותי נסעתי באוטובוס מירושלים לצפת הייתי מקיאה את נשמת, אז בים? זה היה צפוי בהחלט. אחרי נתקפו אברהמי וצביקי. השניים שנשארו בריאים, בלי בחילות בכלל, היו יהודה ומשל'ה. זה, הקטן, בכלל לא הבין מה קורה. הוא ראה אנשים עומדים על הסיפון ומקיאים את קרביהם ואמר: "מה זה פה? למה אנשים מתנהגים פויה כל כך?" הבנתי מיהודה, שחדר האוכל היה ממש ריק, ואת השולחנות והכיסאות קשרו בשלשלאות למקומם, טלטולי הגלים היו רבים כל כך. לא יכולתי לראות את גובה הגלים, לא יכולתי להרים את הראש. ניתן לשער שהם היו גבוהים.

מסתבר שלא הייתי יחידה. עוד הרבה אנשים לא יכלו ללכת לאכול. היו פעמים שמשל'ה ויהודה היו האורחים היחידים בחדר האוכל וקיבלו שרות יוצא מן הכולל. יהודה קיבל תפוחי אדמה כנפשו שבעו והמלצר אמר: "למה לא אמרת תכף שאתה יקה? היית מקבל תפוחי אדמה יום יום". גם אותי ניסו לפנק ושאלו: "מה מתחשק לך, נשתדל להגיש, אולי תוכלי לאכול משהו". הודיתי מאוד על השרות האדיב. לא רציתי דבר. נשארתי במיטתי. עליתי על הסיפון פעם אחת כשיהודה בא לספר לי שדולפינים נראים קופצים בים. כולנו אזרנו את שארית כוחותינו ועלינו לצפות בהם. הכול היה חדש

בשבילנו, ודולפינים קופצים במים היו באמת חזיון נהדר.

רוחה ויהודה עם הקפיטן של האנייה

סוף-סוף, לאחר שבועיים של שיט, התקרבו לחופי ניו-יורק. האוקיינוס נרגע ואפשר היה לעמוד שוב על הרגליים. צריך היה לארוז בשנית. הפעם, תודה לאל, לא הרבה. יהודה הוא האורז המומחה אצלנו, והוא ביקש ממני, "תני לי כל מיני בגדים קטנים, שלא אכפת לך שיתקמטו, אני אדחף אותם ליד דפנות המזוודה וכך אמלא את כל החללים הקטנים". עשיתי כמבוקש, נתתי לו גרביים ולבנים מלבנים שונים שידחוף אותם לכל פינה אפשרית.

לאט לאט התגלו חופי ניו-יורק, ואיתם הנוף המוכר כל כך מכל הסרטים שראינו, ובכל זאת מרגש מאוד, כי הפעם ראינו את כל גורדי השחקים בעינינו ממש ולא בעיני המצלמה. כל כך שונה מן המקום ממנו באנו, כל כך מדהים... כל הנוסעים התלבשו ב"בגדי שבת" וחיכו לאות לרדת מן האנייה. כולנו עמדנו על הסיפון וההתרגשות הייתה רבה. הגענו.

התחלנו יורדים. התאספנו על הרציף וכל אחד חיכה לקבל את חפציו. המזוודות לא אחרו להגיע ואיתן בודקי המכס. "האם יש לכם משהו להצהיר עליו?" נשאלנו, כרגיל. כמובן שענינו בשלילה. הבודק ביקש אותנו לפתוח את המזוודות, דחף את ידיו למרכזן, הכניס קצת אי-סדר בבגדים המקופלים כל כך יפה. ואז התחיל מחזה מבייש מאוד. ידיו עברו בזריזות לדפנות

המזוודה, והוא החל שולף בזה אחר זה את כל אותם לבנים שלי, אותם ביקש יהודה קודם "תני לי חפצים קטנים שלא אכפת לך שיתקמטו". מסביב עמדו כל מיני אנשים, ואני בושתי מאוד, כל התחתונים שלי והחזיות נשלפו על ידו והוצגו לראווה. סתם הוצגו לראווה. לא ידעתי היכן לקבור את עצמי, מסביב עמדו הרבה אנשים, נוסעים וכאלה שבאו לקבל את פניהם. לא יכולתי להתאפק יותר ושאלתי: "מה אתה רוצה מכל הלבנים שלי?" והוא לא אחר בתשובתו: "גברתי, אין לי כל עניין בלבניך, אני מחפש אם המזוודה היא בעלת דפנות כפולות". לך דע. עולם חדש באמת.

תודה לאל נפטרנו מעונשו של זה ועברנו לאולם הנוסעים, שם חיכה לנו הדוד יוסף יחד עם אחד מחתניו. כתבנו, כמובן, על בואנו וסיכמנו שנתארח בביתם שבוע ימים, נטייל בניו-יורק ונראה את מראותיה, ואז נמשיך למחוז חפצנו, הלא היא מדיסון בירת מדינת ויסקונסין. היינו נרגשים, נגשתי אל דודי ובלי לחשוב פעמיים, הושטתי לו את ידי ונשקתי לו על שתי לחייו. הדוד החכם והטוב נשאר מחייך ואז אמר: "רוחלה, ווס האסטי מיר געטיין?" שפרושו ביידיש, "רוחלה (בשורוק) מה עשית לי?" בעולמו הדתי שלו לא קופצת כך אישה צעירה על גבר ונושקת לו. שוב נכלמתי, עמד שם גם חתנו, אבל ראיתי שהדוד מחייך וכי הוא מבין שמרוב התרגשות וחיבה עשיתי מה שעשיתי. אבל העיקר – הבנתי שאינו כועס. היה זה יום מלא שמש, אחד מימי שלהי יוני. דוד יוסף שכר שתי מוניות, היינו כבודה די גדולה. אנחנו, הילדים, המזוודות ודוד יוסף עצמו וחתנו. נסענו ברחובות העיר כשעינינו פתוחות לרווחה ומנסות לקלוט הכול. כמה שרק אפשר. השינוי הראשון שבלט לעיני הייתה התנועה הסואנת והמונית המתפתלת ומתחמקת ודוהרת בכל מקום אפשרי. לא עברנו בין כל גורדי השחקים, אך היטב מאוד אני זוכרת את הדוד אומר, כמובן אחרי ששאל על שלום כל בני המשפחה שבארץ: "נו, אנחנו כבר לא רחוקים, נכנסנו לברוקלין". שמא אינכם יודעים, ברוקלין היא אחת הרובעים המכתרים את מנהטן, "לב העיר" המכובד של ניו-יורק הנקרא מנהטן, ובו נמצאת כיכר ה"טיימס", ברודוויי, וקרנגי הול. ברוקלין הייתה ידועה אז (1961) כמקום מושבם של הרבה יהודים. כמובן, יהודים היו פזורים בעוד הרבה מקומות, אבל ברוקלין היוותה שכונה שמספר תושביה היהודים היה גדול, והיו בה רחובות שלמים שדייריהם היו מסוגו של הדוד יוסף, שגם אם לא היה לבוש כמו במאה שערים, לבושו לא היה רחוק מכך. מעיל שחור בגודל שלושה רבעים, כובע שחור, שלא לדבר על זקנקן

דליל, ופאות קטנטנות שהוסתרו מתחת לכובע. תוך כדי נסיעה למדנו, שיש עוד שכונה בשם "בורו פרק", בה יושבים הרבה חסידים. הגענו ל"מונטגומרי סטריט", כתובתו של הדוד יוסף, כתובת אותה הכרתי היטב מכל שנות התכתבותי עם הדוד. הסתכלתי על הרחוב ועל בתיו ואני חושבת שבאיזה שהוא מקום נפלה רוחי, או התאכזבתי, או... לא ידעתי בדיוק מה מפריע לי. כל הרחוב היה בנוי בתים בני שתי קומות, כולם זהים, כולם תאומים ותאומים. מה שלא מצא חן בעיני היו הלבנים האדומות מהן בנויים היו כל הבתים. אדום-חום כזה, שגם נראו מלוכלכים. לפני הבית הייתה חצר קטנה ובה שרידים של דשא מדובלל. נכנסנו לבית, שהיה כולו בנוי עץ בתוכו, המדרגות עליהן עלינו לקומה השנייה היו בנויות עץ, רצפות החדרים כולן מעץ, חלקן מכוסות בשטיחים, חלקן לא. משום מה, הרגשתי שאני בבית יהודי, דתי, אולי לא ממש עני, אבל בוודאי לא עשיר. קיבלתי רושם של עליבות יהודית. שוב, אולי לא מאה שערים ממש, אבל לא רחוק ממנה.

כמובן שפגשנו את הדודה מרים כשהיא לבושה בשמלה שחורה ומטפחתה השחורה לראשה. מטפחת המכסה את כל הקדקוד וקשורה בלולאה יפה בצד האוזן. הדודה דברה אתי ועם יהודה בעיקר ביידיש, זו השפה שהייתה השגורה בפיה. היא הבינה עברית היטב, אך לא השתמשה בה כשפת דיבור. אולי אף היא חשבה, כמו בצפת, כי העברית היא שפתו של האלוהים ובה משתמשים רק לתפילה, לא לדברי חולין. לא שאלתי ולא הרהרתי אחריה. שני חדרים הוקצו לנו. התרחצנו קצת, החלפנו בגדים וישבנו לדבר, לספר, לשמוע. כאן חיכתה לי הפתעה מאוד לא נעימה. מכל משפחת הדוד הגדולה, ארבע בנות ובן אחד, על משפחותיהם, לא הייתה בעיר מלבד בת-שבע, בתו השנייה של הדוד יוסף ובעלה. כולם יצאו לחופשה שבוע קודם בואי, איש מהם לא חיכה לי, איש מהם לא רצה להכירנו. הילדים היו עדיין נרגשים מדי מכל השינויים והנסיעה הארוכה שעברו עליהם. יהודה הוא מאלה שמבליג על רגשותיו בדרך כלל, ואם בנות ובן-הדוד של אשתו אותם לא הכיר כלל לא היו מעוניינים לפגוש אותו – אז לא. אני נכלמתי בכל זאת, באה בת דוד מארץ ישראל, מארץ רחוקה, בת דוד שהתכתבה עם אביהם שנים ארוכות, שידעה המון פרטים עליהם, שחוותה אתם, אמנם מרחוק, חתונות ולידות ושמחות אחרות. בת דוד שהגדולות שבהן זוכרות אותה אף אם הייתה רק ילדה קטנה אז. אינני

חושבת את עצמי חשובה בעיניהם וגם אז לא חשבתי כך, בכל זאת חשבתי שלו רק מתוך נימוס וסקרנות יכלו לדחות את חופשתן בשבוע. כמה בנות-דוד מישראל באות לבקרן?

נוהג היה בין יהודי ניו-יורק, שעם סוף שנת הלימודים הרי שהנשים והילדים יוצאים לחופשה להרים, למקומות קרירים יותר. ניו-יורק חמה ומהבילה והקיץ בה קשה. הגברים המסכנים נשארים, כי מישהו הרי צריך לעבוד ולפרנס את המשפחה לא? אם כן, אנשים נוסעים למקומות שונים לפי יכולתם. היעד הקרוב הוא הרי הקטסקילס שמצפון לניו-יורק ושם המשפחות שוכרות חדר, "צימר" בשפתנו, שני חדרים, ואולי דירה שלמה, ויש אפילו כאלה שיכולים לנסוע לבית-מלון, מה טוב. עד כמה שהבנתי הרי בנות-דודי שכרו כמה חדרים יחד, העמיסו על המכונית המשפחתית כלי מיטה, שמיכות וכלי מטבח. בין כל החפצים דחקו את ילדיהם הקטנים, ויצאו לחופשה. הבעלים נהגו, כמובן, פירקו את הכבודה, עזרו בסידורים ראשונים, וחזרו העירה לעבוד. מדי סוף שבוע נסעו הבעלים לבלות את שבת המלכה עם בני משפחתם ועם תום "סוף-השבוע" חזרו לניו-יורק המהבילה. כך עד סוף אוגוסט או ראשית ספטמבר, שאז מתחילה שנת הלימודים האמריקאית.

ראשונה שבאה לבקרנו מיד עם בואנו הייתה רבקה ברגר ובידה שי, תריסר מגבות רחצה לבאים. היא ידעה שבאנו עם מינימום חפצים אישיים והודיתי לה מאוד על תשומת ליבה. היא מיד התייצבה לשירותי, הבטיחה לבוא למחרת היום לקחתני לראות את ניו-יורק, קרי: מנהטן, האי המרכזי שבקצהו עומדת אותה אישה ולפיד בידה, הלוא היא פסל החרות, סמלה של אמריקה. הוחלט שרבקה ואני נלך לבדנו ואילו יהודה והילדים ילכו לבקר בגן החיות של ברוקלין.

רבקה ברגר הייתה בתו, מאשתו הראשונה, של הדוד דויד-לייב, אחד מאחיו של אבי. לדוד זה היו שלוש בנות מנישואים ראשונים והאחרונה בהן היא עליזה שהייתה לי מעין בת-דוד-אחות-חברה. אימה נפטרה בלדתה את עליזה, ואף-על-פי שהדוד התחתן בשנית והייתה לו משפחה שנייה, הרי עליזה גדלה בביתם של סבתא חנה וסבא אברהם, הוריו של אבי. מיום שאני זוכרת את עצמי וגם את עליזה, הרי שהייתה תמיד "גדולה" בעיני, הייתה הרבה בביתנו ואהבתי אותה מאוד. היינו מקורבים מאוד אל סבתא

וסבא, אך הרבה פחות קרובים אל משפחתו השנייה של הדוד דויד-לייב, הם גרו רחוק, בשכונה דתית. הדוד דויד-לייב היה בעל זקנקן ופאות ואילו אבא שלי היה בעל פנים מגולחות, ואימא שלי לא חבשה פאה ולא כיסתה את שיערה. לא היינו אדוקים, כמאמר הימים ההם. מהיותי קטנה, לא עלה בדעתי לשאול למה עליזה אינה בבית אביה. ידעתי שהיא יתומה ושהיא גדלה בבית הסבים, זה גם היה קרוב אלינו פיסית ונראה לי מאוד. אולי לא ידעתי לשאול את השאלות הנכונות. אולי.

בין לבין, שעה ששוחחנו עם רבקה ובת-שבע ובעלה, ילדינו רצו אל החצר הקטנה למטה. איני יודעת במה שיחקו, אבל לא אשכח שניו-יורק דאז הייתה כל כך מפויחת שהילדים באו למעלה כדי לשטוף את ידיהם, שהיו כל כך שחורות. עד כמה שזכור לי, ניקו את ניו-יורק מחלק גדול של הפיח שלה כשם שניקו את הערפיח של לונדון. אבל אז, אפילו שובבים ישראלים כשלי הרגישו שהם מלוכלכים.

את בעלה של רבקה, ברגר בפי כולם, פגשנו מאוחר יותר, בביתם ואף הכרנוהו שעה שביקר בארץ ויהודה לקח כמה ימי חופש על מנת לקחתו לטייל, והלה רטן כל הזמן "אתם לא עובדים בישראל? אתה יכול ככה סתם לקחת אותי לטייל?" הבנו שעתותיו אינן בידיו, הייתה להם חנות לממכר משקאות והוא באמת לא יכול היה "סתם כך לעזוב ולנסוע לטייל עם בני הדודים".

באותו ערב ראשון לבואנו, בעת ארוחת הערב, אכלה אתנו גם בת-שבע ואיתה, כמובן, בעלה ואחד מילדיה, כבן 7 אני חושבת. היתר נסעו עם הדודות לחופשה ובת-שבע הצטרפה אליהן מאוחר יותר אף היא. דודתי היקרה לא יכלה להתאפק, קראה לנכדה הקטן וביקשה ממנו שיקרא לפנינו מה למד בישיבה בזמן האחרון, והייתה מאוד גאה בהישגיו בקריאת רש"י. שמחנו בשמחת הילד ובשמחת סבתו, ואז באה ההתרסה כלפי אברהמי המסכן, כמובן: "נו, והילד שלכם יודע לקרוא כך?" היה ברור לי שחיינו עם הדודה מרים לא יהיו קלים. הבנתי שהיא תנסה להוכיחנו, בדרכה שלה, עד כמה אין אנו בסדר על כי איננו דתיים מספיק. אבל היינו בידיה ולא הייתה לנו ברירה. התנחמנו בכך שכל הסיפור הוא רק שבוע ואין מה לעשות. בשום אופן לא רציתי לפגוע בדוד יוסף הטוב שלי. האמת, גם בה לא היה לנו שום עניין או רצון לפגוע, רצינו רק שתניח אותנו לנפשנו.

מעט מעט התרגלנו לברוקלין ולבתיה האדומים. אנו שבאנו מבתי אבן

לבנים ויפים בירושלים, צבע הבתים לא קסם לנו. להפתעתנו הרבה, השלטים על החנויות ברחובות המסחריים הקרובים לביתו של הדוד היו גם בעברית. הרבה חנויות של כלי קודש ואפילו המכולת הקטנה, השכונתית, תלתה בפתח החנות שלט שחציו אנגלית וחלקו עברית. אם ניסינו להיכנס לקנות משהו הרי שפנו אלינו ביידיש, והתפלאו מאוד שאנחנו יהודים ועוד מארץ הקודש ואיננו דוברי יידיש. אין לי ספק שהדברים השתנו עם השנים, אבל ב-1961, בברוקלין פנו אלינו ביידיש. ניסינו להסביר שבארץ מדברים בעיקר עברית, שאחינו בני עדות המזרח כלל אינם יודעים יידיש, אך משראינו שאין מבינים אותנו, חדלנו להסביר. "איזה מין יהודים הם אלה, שאינם דוברים יידיש" מלמלו לעצמם. גם לדירתו של הדוד היינו צריכים להתרגל. לא היו אז בארץ מה שהיום קרויים "קוטג'ים", ואילו רוב הבתים האמריקאים היו בעצם קוטג'ים. בקומה התחתונה גרה בת-שבע ומשפחתה, וזה בוודאי היה לעזר רב לדוד ולדודה שכבר לא היו צעירים כל כך. דוד יוסף גר למעלה, וילדינו נהנו מאוד מהריצה הלך ושוב במדרגות. יהודה ואני נהנינו פחות, לא היינו רגילים בעליות וירידות אלו לכל שטות, ורעם שעטות ילדינו העליזים לא הוסיפו בריאות לאיש. רצפת העץ שכבר ראתה ימים טובים יותר, אף היא לא מצאה חן בעיני, בעיקר לא החריקות. האמבטיה הייתה מיושנת, כמוה גם המטבח, והתפלאנו האם זאת היא אמריקה? כמובן, שלא אמרנו דבר, וחיכינו לראות איך תראה דירתנו במדיסון.

פליאה נוספת ירדה עלינו משנוכחנו שהדוד יוסף שלנו, שכבר ישב בארה"ב 25 שנים (משנת 1936), אינו קורא וכותב אנגלית. גם השפה שהייתה בפיו הייתה במבטא יידי כבד. אמנם לא ניהלנו אתו שיחות על עניינים ברומו של עולם, בכל זאת התפלאנו מאוד על אדם משכיל לפי דרכו ובוודאי לא טיפש, היושב בארצו כבר 25 שנה ואינו קורא וכותב בשפת המקום. דוד יוסף עבד בשביל "בית היתומות ויינגרטן", אותו מוסד בו עבד בירושלים. תיארתי לעצמי שרוב עיסוקו היו עם יהודים מסוגו, ובכל זאת... אין לי ספק שגם הלשון השגורה בפיו הייתה מינימלית, כדי שיוכל להסתדר במגע המועט שהיה לו עם אמריקנים לא יהודים. הוא ידע לחתום את שמו ולכתוב את כתובתו באנגלית, אינני יודעת מה ידע עוד, ואם היה צורך בידיעת נוספת, הרי הייתה בת-שבע או מישהו אחר מן הצעירים שכבר ידע

קרוא וכתוב אנגלית כהלכה, היו לו לעזר. כפי הנראה לא הצלחתי להסתיר את תדהמתי לגמרי והדוד אמר: "אפילו השחור שמחלק את בקבוקי הסלצר (סודה בעברית פשוטה) בשכונה, מדבר יידיש ושואל את הדודה: "כמה את רוצה דודה?" הוא סתם ולא פירש, ואני לא דחקתי מרוב התדהמה. על כך שהדודה אינה דוברת או קוראת וכותבת אנגלית לא התפלאתי כלל. חייבים לזכור את הזמנים, באותם ימים לא היה מקובל שנשים דתיות כמוה תשתתפנה בקורסי ערב ללימוד אנגלית. כמו כן באותן שנים הרבה מן הנשים האמריקניות עוד לא יצאו לעבודה, לא כל שכן אישה אדוקה מסוגה של הדודה מרים.

רבקה ברגר עמדה בדיבורה והתייצבה בבית הדוד יוסף למחרת בבוקר ושתינו יצאנו לדרכנו "העירה", זאת אומרת למנהטן. הייתי בידיה של רבקה, ושמחתי מאוד שבאה לקחתני.

יהודה לקח את השקצים ורבקה ואני פנינו ל-SUBWAY, התחתית המפורסמת של ניו-יורק. אני חושבת שעלי לחזור ולהזכיר שהייתה זו יציאתי הראשונה מן הארץ. לא הייתי קודם באירופה, לא פגשתי את התחתית של לונדון או פריז קודם לכן, ונפלתי ישר לארה"ב הגדולה והרחבה ולניו-יורק הגדולה שבעריה.

רבקה החלה מסבירה לי איך נוסעים בתחתית: צריך לקנות מטבעות מיוחדות לשימוש ברכבת התחתית הנקראות TOKEN, ולפני הכניסה לרכבת יש דלתות הנפתחות אחרי ששלשלת לחריץ שבצידן את הטוקן האמור, ואז עומדים על רחבה ומחכים לרכבת. הה-הה, עיקר שכחתי; יש לבדוק שלש פעמים (ואולי אני האורחת הירוקה אפילו חמש ושש) אם אכן אני נמצאת בצידה הנכון של המסילה, שאני נוסעת בכיוון הנכון, שאני בקו הירוק ולא האדום, שאם לא כן עוד אגיע השד יודע לאן, אבל לא למנהטן ולא לתחנה הרצויה לי. כל אלה דברים בעלי חשיבות עליונה, וצריך לקרוא בתשומת לב, ומוטב לאט ולא בחיפזון. צריך להקשיב ולא להשוויץ, ולהשאיר את ה"יהיה בסדר" הישראלי, השחצני בבית, מאחורי גווי, ולנהוג באמריקה כמו האמריקנים. לא "לכבוש" אותה בהבל פי. לא למדתי את הלקח הזה מיד, בנסיעות אחרות בהן לא היה "מדריך" אמריקני לידי. שאלתי עוברים ושבים "איך מגיעים ל...?" ונעניתי ב"אינני יודע" חפוז וחשבתני בלבי 'איזה חוסר נימוס'. משציינתי פעם את הדבר באוזני הדוד אמר: "מזלך שלא ניסו לענות לך כשלא ידעו בדיוק על המקום עליו שאלת, כי יכלו באמת לשלוח

אותך לכל הרוחות, והיית מבזבזת שעות בנסיעה וחזרה ממקום מוטעה". גם לזה צריך היה להתרגל, לגודלה של ניו-יורק, ולזמן שייקח להגיע לפגישה, אך כל אלה דברים מאוחרים יותר. אותו בוקר הייתי בידיה הטובות של רבקה. השמש זרחה, האמת, היה חם ולח, אך מי שם לב לשטויות כאלה כשאני נוסעת סוף-סוף בפעם הראשונה למנהטן.

כאמור, הנוף של מנהטן היה כה מוכר מן הקולנוע, אך יחד עם זה כה מרגש כשגורדי השחקים נמצאים במגע יד, כשרובם בנויים לבנים אפרפרות-לבנות מה שהזכיר קצת את אבני הארץ, ולא הכול בצבע האדום-חום של ברוקלין. והשמיים, איפה השמיים בכלל? בין גורדי השחקים נראו השמיים רחוקים עד מאוד, אי שם למעלה. הסתחררתי לגמרי ולא ידעתי על מה להסתכל קודם. וכאן חיכתה לי אחת מאכזבותי הגדולות. רבקה החליטה שעלינו ללכת ל"רדיו סיטי". בשבילי, היה זה מקום בו רואים סרט, ובסופו של סרט הקולנוע מופיעות צעירות נאות, כולן לבושות בבגדי בלט לבנים ואווריריים והן רוקדות קן-קן צרפתי יפה עד למאוד. אבל אני, לבי נפל לגמרי: "באתי לניו-יורק כדי לראות סרט קולנוע? וכי זה הייחוד של ניו-יורק של אמריקה?" רבקה בת-דודי כפי הנראה חשבה כך. הסרט הוצג על מסך גדול ורחב, אכן סרט אמריקני מאוד: "כיצד נכבש המערב". אני מאוד מאוד מקווה שפני הצליחו להסתיר את גודל האכזבה. לשבת שעתיים בשביל השטות הזו? ... אינני בטוחה שנימוסי הטובים עמדו לי, לא הצלחתי לצהול ולשמוח במידה הדרושה כשיצאנו מבית הקולנוע. היום, או אחרי שנים, במבט לאחור, הסכמתי בליבי, שאכן "רדיו סיטי" הוא מוסד ניו-יורקי מיוחד במינו, אבל בעיקרו הרי זה בית-קולנוע, או לפחות מה שאני ראיתי ממנו, ולבלות את הבוקר הראשון בניו-יורק בקולנוע, זה קצת יותר מדי.

רבקה החזירה אותי לבית-הדוד. גם על כך ברכתי אותה, למדתי אז להבין את גודלה של ניו-יורק, את המרחקים שיש לגמא, והעיקר – הזמן שכל זה גוזל. נדברנו שנפגש עוד פעם, הפעם בביתה ונפגוש את יתר בני משפחתה. טוב ויפה. בינתיים חזרו גם יהודה והילדים נרגשים מכל הרפתקאותיהם והחיות החדשות שפגשו. אותם ימים היה גן-החיות הירושלמי קטן ומספר החיות בו מועט. כבר אז היה שמו "גן החיות התנ"כי" ומיקומו היה בחורשת שנלר. המקום היה נחמד, אבל קטן עד כדי כאב, אבל זה מה שהיה והיינו מרוצים בו.

לא היו לנו הרבה מבקרים, כי הרי רוב המשפחה נסעה לחופשה ולא

נשאר כמעט איש בניו-יורק המהבילה של הקיץ. אחד המבקרים היה מרדכי כוהנֶנֶע (כהנא), כתבתי במיוחד בתעתיק יידי כדי שתדעו כיצד ואיך לבטא את שמו. לא הכרתיו קודם משום מה. הוא היה מה שקוראים ביידיש "א שיינער ייד" בתרגום "יהודי יפה", כלומר בנוי יפה ונראה טוב. הוא לא לבש בגדים שחורים כמו הדוד יוסף, אלא חליפה אפורה עם ז'קט קצת ארוך, חבש מגבעת רגילה והיה בעל זקן אפור ויפה. הוא היה בעלה של המימֶע בַּאשֶׁע, זאת אומרת הדודה בתיה, דודתו של אבי (אחותה של הסבתא חנה שלי), שנרצחה במאורעות 1936 כשנסעה עם ביתה ונכדתה לצפת. כל זה היה כשהייתי בת 5 ואני זוכרת רק דיבורים ובכי על כל הסיפור.

מרדכי כהנא התיישב מולנו בישיבה של בעל-בית. כלומר, הוא היה בעל-גוף שהתרווח יפה על כסאו, ידיו היו נתונות על ברכיו, כפות ידיו ואצבעותיו פרוסות, כל אחת על הברך המקבילה לה, ואנחנו עברנו מעין חקירה. "אז למה אתם נוסעים למדיסון? ולמה לשם דווקא? ומה גודל המילגה שלכם? מה פתאום אמריקה נותנת מלגות לישראלים? והאם זה בכלל יספיק לכם? האם יש לכם כבר דירה? איך בכלל תגיעו לשם?" השיחה התנהלה בתערובת של יידיש ועברית ומפעם לפעם שורבבה לתוכה מילה באנגלית. השבנו בנימוס רב, הסברנו כמיטב יכולתנו את הנהוג באוניברסיטאות בעולם. הסברנו שאנחנו יודעים שלא קבלנו מילגה גבוהה במיוחד, אבל מניסיונם של חברים אחרים אנחנו מקווים שאכן תספיק לנו. לא הייתה זו שיחה נעימה במיוחד, מלבד מה שהעידה על עולמו השונה מאוד מזה שלנו. הייתה לנו הרגשה שכל התשואל הזה בא כדי שיהיו בטוחים שלא באנו חלילה להתיישב על ראשם, שלא נחזור לניו יורק בעוד כמה חודשים, מחוסרי אמצעים, ונהיה לעול על בני המשפחה. אדם שאיני מכירה כלל ומכובד ככל שיהיה חוקר אותי. ניסיתי לראות את הדברים מנקודת ראותו, שהרי משפחה אנחנו, ואף הכרנו היטב בירושלים את אחד מבניו, ואולי גם הוא חשב "מאין ואיך נפלו אלה עלינו?"

עוד בהיותנו בארץ, לפני שנסענו, כתבתי לחברת ילדותי עליזה מזרחי, שידעתי שנישאה לגבר לא יהודי, ולאחותה עדינה עבאדי, אותה הכרתי יותר. שתיהן היו נשואות וגרו בניו-יורק. כמו כן כתבתי לבת-דודי אולגה, ביתה של הדודה מירל (ההיא שנישאה לרופא ארמני בצפת) שגרה בבולטימור וביקשתיה לבוא לפוגשני בניו-יורק. אולגה הייתה כבר רופאה בבית-החולים ג'והנ'ס הופקינס שהוא בית-חולים מוכבד לכל הדעות, ואיתה

לא הייתי בקשר הרבה שנים.

אולגה הודיעה לי שתשמח לבוא מבולטימור לפוגשני, ואני הייתי סקרנית מאוד לקראת הפגישה. אני חוזרת ומדגישה זאת, כי בשעתו, כשהייתי באה לצפת הרי בת גילי והשותפה למשחקי ולפטפוטי הייתה אחותה הקטנה יותר תינה או אתינה (היא נקראה כך משום שנולדה באתונה). אבל תינה הייתה במקום רחוק ואני התקשרתי עם אולגה. הבאתי מתנות, הייתי נרגשת וסקרנית לפגוש את בת-דודתי "הגויה". באותה תקופה לא ידעתי בדיוק מה היה, מה ואיך התחתנה הדודה, האם בעלה התגייר? לא הצלחתי להוציא דבר מפיה של אמי. ברגע ששאלתי, הייתה אימא מתחילה לבכות, להגיד "היא הרסה את בית ההורים", "אינני יודעת אם היא יהודייה או לא, ואם איננה..." שוב פרץ גדול של בכי עמוק מלווה לעתים בקללות ובצער עמוק עד מאוד. גם עכשיו ערב נסיעתי אמרה אימא: "התקשרי אתן (כולן נשים שם, מירל וארבע בנותיה). אדרבא, זו אחותי העלובה והאמיצה ובנותיה המוכשרות עד מאוד. אדרבה, בררי איתן אם הן יהודיות או לא. ואם אינן יהודיות כי אז..." ושוב פרץ בכי שקשה היה לי להרגיע. אבא שתק ולא הוסיף מילה, אבל משתיקתו הבנתי שטוב יהיה אם אפגוש אותן. בעיניו הן היו משפחה.

אבל הייתה לי גם דודה בניו-יורק, דודה מצד אבי, אותה דודה מרים בביתה התאכסנתי. היא כמובן הייתה צריכה לדעת לאן אנחנו הולכים, עם מי אנחנו נפגשים, הכול, הכול. החלטתי שאינני מסתירה ממנה. ובבוקר, כאשר נקבע שיהודה, בלוויית בת-דודנו רבקה, ייקח את הילדים ל"קוני איילנד", אותו אי שעשועים גדול ונכסף, שאלה כמובן הדודה: "ומה את תעשי?" השבתי בשקט ככל שיכולתי "אני יורדת למנהטן, אני כבר יודעת לנסוע בתחתית. שם אפגש עם בת-דודתי אולגה, ביתה של מירל אחות אמי, ואני מקווה שנלך יחד לאחד המוזיאונים". "את נוסעת לפגוש את בתה של הגויה, זו שנישאה לגוי?" צעקה, ונרתעה אחורה. ראיתי שהיא אכן מזועזעת עמוקות, אבל לזה הרי הייתי מוכנה, לכאורה. הרגשתי שאילו רק היה בידה הייתה אוסרת זאת עלי. גמגמתי משהו בקשר ליהדות או אי-יהדות, הסברתי שבעיני היא ביתה של דודה אהובה מאוד שתמיד דאגה לי, לא ידעתי למצוא מילים שתמצאנה חן בעיני הדודה מרים בעלת המטפחת השחורה על ראשה, הרגשתי שהתהום בין עולמה ועולמי הולכת וגדלה וכמעט ברחתי מן הבית כשרוחי סוערת מאוד.

מבחינתי שלי לא היה אכפת לי אם בת-דודי מאמינה שלא לזהים יש בן. בעיות אמונה לא הטרידו אז את דעתי יותר מדי. להפך, אולי אפילו נראיתי לעצמי גדלת-נפש שיש לי בת דוד נוצרייה, שתאמין במה שהיא רוצה ותתפלל באיזה מקום שהיא רוצה. לא הרביתי ללכת בעצמי לבית-הכנסת, אז מה אכפת לי מקום תפילתה של אישה אחרת. אם הייתי מוטרדת הרי זה מעומק סערת הנפש גם של אמי ושל מרים דודתי, אף שידעתי להבחין היטב שכעסה של דודתי נובע רק מן השאלה "הן יהודיות או לא?" "את הולכת, חלילה לפגוש אנשים שהתנצרו? ואת גרה בצל קורתתי?!!!" (וזה עשוי להיוודע לשכנים!?) אצל אמי ידעתי שהבעיה הרבה יותר מורכבת, בעיית כאבה של המשפחה, בעיית מחלותיהם וזקנתם הכאובה של הוריה. כשהייתי בצפת, ראיתי בכל זאת את הדודה מירל מבקרת אצל הוריה, מטפלת בהם באהבה ובעדינות, הרי היא הייתה היחידה שהתגוררה בצפת. אנחנו היינו רחוקים. הייתי מבולבלת מאוד, לא הבנתי דבר ולא היה מי שיסביר לי באותו זמן, מהו הסיפור באמת, מה קרה שם.

יצאתי מתחנת התחתית נרגשת ומלאת צפייה. אולגה חכתה לי. הסתכלנו אחת בשנייה. אמנם לא התראינו שנים, אבל לא עד כדי כך שלא נכיר אחת את השנייה. התחבקנו והתנשקנו, אבל הורגשה טיפ-טיפטונת של תהייה שתהינו אחת על השנייה.

אולגה עבדה כרופאה בבית-חולים ידוע "גוהנ'ס הופקינס" שם קצת מוזר. אך היה ברור לי שהיא רופאה מצוינת אם התקבלה לשם. לא ידענו אפוא להתחיל. ברור היה לנו שאנחנו צריכות לשבת באיזה מקום, ולהשלים אחת לשנייה את כל הקורות שלא ידענו עליהן. רציתי מאוד שתפגוש את בעלי וילדי. רציתי לשמוע ממנה את כל שלא ידעתי על אימה, אותה אהבתי מאוד, ועל אחיותיה, מאז עזבו את צפת ואת ביירות (הבנות למדו שם) והיגרו לארה"ב. הרבה דברים היו לא ידועים, ועל הכול הייתה מין אוירה של מסתורין ואפילו סכנה "אל תפגשי אתן, הן לא משלנו. הן עשויות להדביק אותך, חלילה". ידעתי היטב שהדודה מרים ממונטגומרי סטריט תפגוש אותי בפרצוף חמוץ במקרה הטוב, אך ידעתי גם כי אלה הם החיים, שבעוד שבוע אסע למדיסון ואשתדל לשכוח את הגברת מברוקלין, לפחות לשנתיים.

התחלנו במוזיאון המטרופוליטן המכובד ואחד מן המוזיאונים הוותיקים של ניו-יורק, אך אינני זוכרת שהתרגשתי במיוחד. אחרי סיור במוזיאון התיישבנו

בקפטריה והשלמנו זו לזו את פרטי החיים הלא ידועים שלנו, ומשם המשכנו למוזיאון גוגנהיים. לראשונה תמהתי על המבנה, שהזכיר לי קצת מבתיה בעלי המרפסות העגולות של תל-אביב. כאן היה הרבה יותר מעניין, הרבה אומנות מודרנית, ובמיוחד מעניין המבנה הבלתי שגרתי. עולים במעלית עד לקומה העליונה, ואז מתחילים לרדת במרפסות העגולות של הבניין, כשיש מספיק מרחק לראות את התמונה, כניסת האור מעניינת, ומתעייפים פחות מהליכה בשיפוע כלפי מטה. בכניסה היה פסל של כלב ים מאבן אפורה לבנה שהקסים אותי ואותו הייתי לוקחת בשמחה הביתה, אילו רק היה אפשר.

יצאנו אל השמש הניו-יורקית החמה ואל הלחות, אחרי הכול יש לזכור שזו עיר חוף חמה ומהבילה בקיץ, אבל הייתי שמחה ומרוצה. לזה צפיתי בעולם הגדול. הסתובבתי קצת בין מגדליה של מנהטן, הלכתי ברחובותיה הסואנים, הדחוסים אדם, צווארי כאב ממאמצי להסתכל למעלה כדי לראות את קצותיהם של גורדי השחקים. האמת, לא ידעתי לאן להסתכל קודם. נפגשתי עם אולגה שהייתה נעימה ומאוד אינטליגנטית, והרגשתי שהרווחתי בת-דודה כלבבי ועוד – ביקרתי בשנים מהמוזיאונים שכל כך רציתי לראות. אסתר-רחל הקטנה מירושלים יצאה אל העולם הגדול, ומה גדול מניו-יורק? אולי הצטערתי בלבי על כך שאולגה אינה נשואה עדיין (היא מבוגרת ממני) אבל, כמובן, לא אמרתי דבר וחצי דבר. היא פנתה לאן שפנתה ואני חזרתי לברוקלין. לא רציתי לדעת מאין ולאן הלכה, האיום "הגויי" עדיין הילך עלי.

הילדים פגשו אותי בשמחה רבה. קוני איילנד היה מעל ומעבר לכל ציפיותיהם. כל הנדנדות השונות ורכבות השדים, ועוד מתקנים ממתקנים שונים, אבל הכי כבשו את ליבם מכוונות המשקאות כמותן לא ראו בארץ. כוונתי למתקן, בעצם מין מקרר גדול מלא בפחיות שתייה או בקבוקים

מבקבוקים שונים. האדם משלשל מטבע לחריץ קטן ליד המשקה אותו הוא רוצה לשתות, לוחץ על הכפתור המתאים והופ! מעשה פלאים, בפתח המיועד לכך ניצבת הפחית המבוקשת. הבנתי שהילדים הוקסמו מהמכונה, הם כבר לא היו צמאים כלל אבל רצו לשלשל מטבע, ללחוץ על הכפתור והופ! לקבל בקבוק. זה נראה להם מעשה הקסמים היפה ביותר. כל ימי שהותם בניו-יורק ובכל פעם שראו מכונה כזו נדנדו לקבל כמה מטבעות, לשלשל, ללחוץ ולקבל בקבוק מיד נעלמה. אני חושבת שרביקה בת-דודי כעסה כבר על יהודה שהוא מפנק כל כך את הילדים ונותן להם להשתולל עם הבקבוקים. לאט לאט למדנו על עוד הבדל תרבות (אחר-כך יהיו עוד הרבה), על מה אנחנו מוכנים להוציא כמה פניז (המטבע האמריקני הקטן ביותר) ועל מה לא, מה נראה לנו בזבוז ומה לא. כמובן שלא הייתה הסכמה בין רביקה לבינינו, אבל בינתיים דובר על 'כסף קטן' ולא התעורר ויכוח של ממש.

עם עליזה ובעלה סטן ועם עדינה ובעלה אדי אותו הכרנו עוד בארץ, נדברנו להיפגש באחד הערבים, כי כולם עבדו ולא יכלו להתפנות לפגוש אותנו ביום. ידענו כבר את דרכנו, כלומר ידענו להסתדר בתחתית ולהגיע מברוקלין למנהטן, והרגשנו ילדים גדולים. להפתעתי, ביקשה אותי ביתה של טובה (בתו הבכירה של הדוד יוסף) להלוות אלינו לסיור ערב במנהטן. היא הייתה נערה נחמדה כבת שמונה-עשרה והסבירה לנו שמעולם לא הייתה במנהטן, היא תשמח מאוד לעלות אתנו על ה"אמפייר סטייט בילדינג" שהיה אז, בשנת 1961, הבניין הגבוה ביותר בניו-יורק, והוסיפה שאיתנו היא מרגישה בטוחה והיא יודעת ש"זה בסדר". אני חושבת שידעתי כבר אז להעמיד פנים חסרי הבעה, או לא להראות בדיוק מה אני מרגישה, כי לאמיתו של דבר הייתי המומה (כמו שאתם אומרים היום): נערה בת שמונה-עשרה, שנולדה בברוקלין, רובע של ניו-יורק ומעולם לא הייתה במנהטן, ולא עלתה על האמפייר סטייט בילדינג? הייתכן? לא הלכו לשם עם טיול של ביה"ס? ההורים לא חשבו שכדאי לקחת את הבנות? נכון, זה לא בשכונה שלנו, אבל לגדול באזור אחד של ניו-יורק ולא לנסוע למרכז ולא לעלות על גורד השחקים המפורסם בכל העולם? והכול כדי לא להתערבב יותר מדי בין הגויים ולא להתפתות חלילה ליופיו של יפת. לא רציתי להביכה ולא רציתי לשאול שאלות מיותרות והזמנו אותה לבוא אתנו בלב שמח. חשבתי בלבי שיתכן, גם, שהיא לא תשים לב לכך שבעלה של עליזה אינו יהודי.

הפגישה הייתה שמחה ועליזה. עליזה הייתה חברתי הטובה ביותר בביה"ס התיכון ומאוד אהבתי אותה. אחרי שנסעה לארה"ב נשארה לי בירושה עדינה אחותה הצעירה ממנה. היינו בידידות ואף הייתי בחתונתה של עדינה, כי בגלל חברותי הממושכת עם עליזה כמעט ונחשבתי אז בת משפחה.

עדינה אוהבת להזכיר לי היום, שיהודה מאוד רצה לראות איזו הופעה של חשפנית STRIP TEASE, כפי שקוראים לזה בהומור באנגלית, וכי אני כל הזמן רטנתי: "מה יש כבר לראות שם?" כשאני חושבת על זה יותר, אני חושבת שזה חלק מן הקנאה שבי "מה, אני לא מספיקה לו? למה דרושים לא גירויים נוספים?" שאהיה בריאה. קנאית. לא ידעתי שאני כזאת. עד היום איני אוהבת לראות הופעות מגרות בטלוויזיה, זה מפריע לי ל"נשמה הצדקנית".

הכרתי את סטן (בעלה של עליזה), אך מהתרשמות חד פעמית ועוד נרגשת כל-כך, לא יכולתי לדעת דבר. פגשתי בחור שטיני ומרכיב משקפיים והוא בעלה של עליזה. הצטערתי על כך שברור היה שלא יחזרו ארצה. שניהם למדו סוציולוגיה ושם גם הכירו. עוד היום, וכמובן שאז קשה היה לי עם יורדים. לא רציתי לקרוא להם שמות, אבל כאב לי הלב וברוב המקרים הייתי קיצונית וניתקתי קשר. איכשהו סלחתי רק לעליזה. נתתי לה הקלות שזה "לא באשמתה". עם השנים שיניתי את יחסי אבל זה עדיין כואב – אלה נולדו פה וגדלו פה ויודעים עברית והם מושרשים יותר, וכמה חבל. אבל זהו, ולמדתי לקבל שכל אחד רשאי לחיות את חייו כרצונו.

אין מה לדבר שהתרשמנו כולנו מהנוף שנגלה לנו מעל בניין "האמפייר סטייט בילדינג". הכול באור בין-הערביים האינסופיים, האורות המתחילים לעלות בכל העיר. מצד אחד הנמל הענק וכל האניות העוגנות בו ושפע המחסנים והשטחים, הגובלים בים, ופסל החרות נראה כל כך פיצפוני. במרכז, גורדי השחקים של מנהטן, ומכאן אפשר היה לראות יפה שבעצם מנהטן היא אי. ומסביב, מלוא כל האופק בתים ובתים ורחובות ורכבות ומכוניות כמעט בגודל צעצוע, מקסים. ביתה של טובה הייתה מוקסמת אף היא, אך סיכמנו את כל החוויה במבט, ולא אמרנו מילה.

הגענו בתקופה של ראשית הקיץ, ובאמריקה מתחילה הלחות הקשה ליד החופים, החום, ושעת בין-הערביים המתמשכת ומתמשכת. צריך היה להתרגל כשהשכבנו את הילדים לישון. הם היו צריכים להתרגל ללכת לישון

עם מחוגי השעון ולא עם האור, צריך היה להאפיל קצת את החדר וגרוע מכל צריך היה להתאים את עצמנו לגחמותיה של הדודה במוצאי-שבת. מיד עם התקרב השבת, כבר בליל שבת היה ברור לנו שיהיה איזה "תעלול". בליל-שבת לא חלמנו לצאת, היה ברור שנשארים בבית, מפני כבוד הדוד והדודה והשבת. לא באנו לארה"ב כדי להרגיז או לעשות דווקא לאיש, אבל מוצאי שבת? באותו זמן, 1961, טרם היות טלוויזיה בארץ, הרי מוצאי שבת היה הערב בו יצאו לבלות. זאת אומרת ללכת לקולנוע, להצגה או לקונצרט. אם כן, בוודאי ובוודאי שרצינו לצאת בניו-יורק, בעולם הגדול והחדש אליו הגענו בדרכנו למחוז חפצנו, העיר בה ישתלם יהודה ויחכים, הלא היא מדיסון ויסקונסין. אבל כאן, אשר יגורתי בא – "משמר השבת" בצורת הדודה מרים התכונן אף הוא למוצאי שבת. ברור היה לה ש"התכשיטים" מארץ-ישראל ירצו לצאת, והיא לא תיתן להם. מה עשתה? כדי לחזור לביתו של הדוד יוסף בשעת לילה מאוחרת כשהכול כבר נמים את שנתם, קבלנו מפתח של הבית ויכולנו ללכת לכל אשר אבתה נפשנו וחזרנו בשקט, בשקט, הביתה. זה לעתים היה די קשה, בגלל רצפת העץ והמדרגות הישנות. אבל מתרגלים לכל. והנה הגיע מוצאי שבת והמפתח איננו. הדודה אף גמגמה משהו שהשבת טרם יצאה, היא נתנה לנו לחפש ובוודאי נהנתה בליבה שעצרה אותנו. רק אחרי שהדוד עשה הבדלה (אותו טכס הנערך במוצאי שבת על מנת להבדיל בין קודש לחול), נמצא לפתע המפתח. השעה כבר תשע בלילה לכל המוקדם. שמחנו גם על כך, ידענו שב"משחק" הזה בין הדודה לבינינו לפעמים מצליחים ובדרך כלל מפסידים, כי היא אחרי הכול בעלת הבית וזהו. מה שנספיק נספיק.

הדוד יוסף והדודה מרים בסיוור סביב מנהטן (רוחה בשורה השנייה)

נהנינו להסתובב 'סתם' כך במנהטן. למדוד את הרחובות השונים שאחדים מהם היו ידועים ומפורסמים הן מן הספרות ובעיקר מן הקולנוע. מדדנו בעיקר את השדרה החמישית, בה מצויות כל החנויות הידועות וחלונות הראווה שלהן היו תאווה לעיניים. מאז אותו שיטוט ראשון, תמיד בהיותי בניו-יורק הקפדתי ללכת לשדרה החמישית כדי לראות את החנות של "שטויבן גלס". זו זכוכית מיוחדת שאפשר ממש לפסל בה, ופסל קטן של הלווייתן, שכמעט ובולע את הקפיטן אחאב וספינתו לפי הסיפור האמריקני הידוע "מובי דיק", הקסים אותי עד בלי די. ידעתי גם ידעתי שלי אין מה לחפש שם אבל "לשטוף את העיניים", מביטויי אותם זמנים, היה גם כן תענוג גדול והספיק לי.

התפלאנו לראות חנויות פתוחות עד שעות לא שעות. רוב החנויות האלה היו בבעלות הודית ומכרו מזכרות ממצרות שונות לתיררים, אבל היו גם כאלה שהיו מין מכולת קטנה בה אפשר היה להשיג לחם, קצת צרכי חלב ועוד מיני מזונות למאחרים בלילה. ריחמתי על ההודים האלה וחשבתי שנגלה לי טפח מן הניצול הקפיטליסטי. ראיתי, רשמתי בליבי ושתקתי.

הסתובבנו והסתובבנו בלי סוף ויכולנו עוד ועוד, אף על פי שאחרי שפגשנו את מכרינו וחברינו הישנים בניו-יורק מאוד רצינו כבר להגיע למדיסון, ל"ביתנו", לראות איפה נגור ולסדר את הילדים במוסדותיהם השונים. אין מה לדבר שיהודה שבע מחופש הנסיעה באנייה, ועז היה רצונו לפגוש את הפרופסור החדש והעמיתים החדשים לעבודה. אחרי הכול זה היה החשוב מכל, לשם כך באנו ודי להסתובב בעיקר כשחרב המפתח ודומות לה מסתובבת על ראשנו מטעם דודתנו יקירתנו. ככל שהשתדלנו להפיס את רוחה הייתה היא עוקצנית יותר ועשתה ככל שביכולתה להראות לנו שאנחנו לא בסדר. בעצם זה היה נתון מלכתחילה, ידענו על כך, אבל בין לדעת ובין להרגיש, ובין לפגוש בעיניה הירוקות זהובות "האורבות לטעות הבאה", היה הבדל גדול.

דוד יוסף הנחמד ידע מטוב שכלו שאשתו ואנחנו איננו השידוך הרצוי ביותר, והשתדל מצדו להנעים את זמננו וגם את זמנה של הדודה ככל יכולתו. הקיץ כבר היה קיץ ניו-יורקי אופייני, (שלהי חודש יוני) שפירושם חום ולחות ובבית הדוד לא היה מזגן כלל. לדוד גם לא הייתה מכונת, מה שבעיר גופא לא היה מכשול גדול. הוא ואנחנו נסענו בתחבורה הציבורית המהירה והטובה וזהו. לגבינו חבל היה קצת שבילינו כל כך הרבה זמן מתחת לאדמה ולא ראינו את הבתים והשכונות על פניהם נסענו. התחתית הייתה אמצעי הנסיעה הזול והמהיר ביותר. אם כן, הדוד רצה להנעים לדודה ולנו את ערבינו, הזמין מונית ולקח אותנו לטיול בברוקלין עד שפת הים, שם נשבה בריזה נעימה ושם אפשר היה ללקק קרטיב קר ונעים והכול טוב ויפה. נחמד היה לראות את זוג הזקנים מנסה להנעים זה את זמנו של זו. ובשבילנו – הכול הרי היה חדש. ערב אחר שכר הדוד מונית ונסענו לביתה של בת-דודתי הבוגרת טובה. משום מה הייתה בניו-יורק ולא בהרים. לא התאפקתי ושאלתי מה אירע לעגילים יפים ומיוחדים ששלחתי לכל הבנות בהזדמנות שאחיהן ביקר בארץ. היינו נרגשים מאוד מביקורו של יצחקל"ה, בנו יחידו של הדוד יוסף, ורציתי לשלוח מתנות יפות לאחיותיו. נכנסתי לחנות "ויצו" שייצרה בשעתו תכשיטים, רקמות, כלי בית יפים, רובם מתוצרת העדות השונות בארץ, בעיקר עבודות של תימנים שנחשבו יפים ונחשקים וגם יקרים. קניתי לכל אחת מבנות הדוד זוג עגילים יפה מכסף, יצחקל"ה אף הזכיר לי למי בנות בוגרות, והוספתי גם אותן לרשימה. אבל כשמסרתי אותם לידו, התברר לי שהחסרתי זוג, לא ספרתי היטב. אני עצמי

ענדתי אותו ערב זוג עגילי כסף דמויי רימונים התלויים על ספר תורה, זוג עגילים אותם אהבתי במיוחד. לא חשבתי פעמיים הסרתי את העגילים, הסברתי ליצחקל'ה למה משמשים רימונים כאלה באמת, הסברתי להם שהם מאוד יפים בעיני וכי אני מצטערת שטעיתי בספירה, ובלי היסוס שלחתי עם הנערים לאמריקה. אם כן, לא התאפקתי וכאמור שאלתי איך מצאו חן בעיניהם העגילים ומי עונדת מה, כמעט כמו חותנת חקרנית. כולם חייכו ואמרו, "כן, כן, אנחנו זוכרים את הסיפור שסיפר לנו יצחקל'ה שטרחת והלכת פעם ופעמיים על מנת לקנות עגילים טובים ויפים ושלמת במיטב כסף. והוא אף סיפר לנו שהסרת את הזוג אותו ענדת את עצמך, כדי שיתאים מספר העגילים למספר הבנות. ואנחנו באמת מודים לך על כוונתך הטובה, אבל אנחנו לא עונדות אותן, פה הם נראים כעגילי כסף זולים תוצרת מקסיקו. איש הרי לא יקפיד להתבונן בטיב העבודה, חשבתי אני בליבי. התפלצתי. באמת. שילמתי במיטב כספי, שלא היה מצוי לי אז בשפע, רציתי לשמח ולגנדר אותן במשהו אוריגינלי, יפה, כפי שאכן התייחסו אז אל תכשיטים אלה בארץ, ולהיכן הגעתי? לגיהינום הרצוף כוונות טובות. גרוע מכל, שלחתי את הזוג אותו ענדתי בעצמי ולא יכולתי למצוא עוד זוג רימונים כזה, מיד לאחר שנתתים. "כן, הן מודות לי מאוד, ואני הרי בוודאי מבינה שפה בניו-יורק הם לא יכולות לענות "שמאטעס" (סמרטוטטים) כאלה. הן תנסינה לחפש, אם מי מהן תמצא משהו באחת ממגירותיה היא תשמח להחזיר לי אותם". נאלמתי דום. כעבור כמה שניות הצלחתי להתאושש ולמלמל "שהתכוונתי לטובה". הייתה זו אחת הפעמים הראשונות שלמדתי ש"פורנוגרפיה היא ענין של גאוגרפיה" כפי שאומר סכיני במחזה "בית התה של ירח אוגוסט" (מחזה שדן במציאות האמריקנית באיי גואם שלייד יפאן, שהרבה מן ההומור בו היה מבוסס על הבדלי התרבויות). בלעתי את עלבוני והבנתי שעלי להסתגל ל"טעם המקום". זהו. אני חושבת שכעבור כמה שעות מצאתי את הכוח בלבי לצחוק לכל הסיפור, להבין שהן ואני בעלות טעם שונה לחלוטין, שהן ואני גדלנו במקומות אחרים ושונים, וצחקתי מאוד מעצמי שכל כך רציתי לשמחן, שכל כך טרחתי ושלא רציתי להבין שהדברים הם לא לפי דרכי שלי. מילא. איך נהגנו לומר רותי חברתי ואני "זה רק כסף, זה לא אסון, חלילה". שיהיה. באמת שרצינו כבר להיות במדיסון. לאמיתו של דבר הייתי כבר מודאגת מעוד מתנה אותה הבאתי לאשת הבוס החדש של יהודה. פרופ' גובינד קורנה הוא הודי מהודו ממש ואשתו

אסתר, שוויצרית פרוטסטנטית. חשבתי על תיק רקום תימני, תיק ערב יפה ולא זול. שוב, מבלי לדעת על התיקים ההודים הרקומים והזולים המציפים את ארה"ב. היא לפחות קבלה את התיק ברוח טובה ואף אמרה שהוא רקום הרבה יותר יפה ובדוגמה יותר מתוחכמת מהתיקים ההודים הפשוטים. ניחא.

סוף סוף היינו מוכנים לנסיעתנו למדיסון. היה ברור שאנחנו נוסעים באוטובוס של חברת GREY HOUND (הכלב האפור בתרגום מילולי), שהוא כלב מהיר וזריז מאוד ובוודאי לא ידענו אז שכעבור שנים יהיו דווקא כלבים כאלה בביתו של צביקי בננו. בני המשפחה נדו לנו בלבם בחושבם "מסכנים, שצריכים לנסוע באוטובוס. מי זה נוסע נסיעה כה ארוכה באוטובוס? או שאדם טס, או שהוא נוסע במכונית שלו, הרי כך הם נוהגים ביוצאם להרים". תודה לאל שבקול רם לא אמרו דבר, אבל כולנו הרגשנו במנוח הראש וברחמים. חייכנו. על כמה מהם חשבנו יהודה ואני בלבנו ושאלנו את עצמנו, איפה הם היו באמריקה הגדולה והרחבה. אם פרלה (ביתה הצעירה והנחמדה של טובה) לא הגיעה אפילו עד מנהטן לאן כן הגיעה? היא הגיעה לירושלים לפני שטיילה בארה"ב. והדודה מרים היקרה ללבנו, לאן היא הגיעה? לטיול במונית עד שפת הים? לא יפה ללעוג. אבל עד היום אני יכולה להתגבר על שני העולמות שפגשו עם בואנו לברוקלין לביתו של הדוד יוסף, הטוב והנחמד, בעיקר כשעד היום איננו חושבים את עצמנו ליהודים פחות טובים מהם. שיהיה להם כשר ולבריאיות.

בינתיים קיבלנו גם כמה שעורי התנהגות, מה שאני קוראת התנהגות "אמריקנית יהודית". נתבקשתי שכאשר אגיע למדיסון, אתקשר כדי להודיע שאכן הגעתי בשלום. כולם חרדו לכך שאנו נוסעים באוטובוס למדיסון, הדוד ומשפחתו גרו כולם בניו-יורק מעולם לא נסעו ברחבי ארה"ב, והנסיעה למערב התיכון שנמשכה עם תחנות והפסקות הרבה שעות, נשמעה מדאיגה במיוחד. אם כן, איך אודיע שהגעתי, חלילה לא בשיחת חוץ רגילה, שעלתה אז הרבה כסף (יחסית) גם באמריקה. אלא אטלפן למרכזנית ואבקש שיחת גוביינא ואומר שאני רוצה לדבר עם הגב' או האדון "באתי בשלום". המרכזנית תחזור פעם או פעמיים על השם המוזר, אבל לא תגיד מילה, מה היא יודעת בארץ זו המלאה מהגרים, איזה מין שם הוא זה. היא תתקשר לביתו של הדוד, לפי המספר שנתתי לה, תאמר שיש מישהו הרוצה

לדבר עם הגב' או האדון "באתי בשלום" והאם הם מוכנים לקבל את השיחה. הדוד יענה כמובן שמשפחת "באתי בשלום" אינה בבית, והוא אינו יכול לקבל את השיחה בשמם, תודה רבה. הוא מכל מקום יידע שהגענו בשלום. היו עוד טריקים כאלה, ביקשו לדבר עם מישהו ממשפחת "הגתי" או "הכול בסדר". אולי משום שבאנו מארצנו שלנו ולא היינו רגילים להונות את הממשלה, הסידור הזה לא מצא חן בעינינו. עד היום כשאני שומעת על ה"חוכמות" האלה, לא נעים לי. אלה בעיני חוכמות גלותיות יהודיות שמטרתן לרמות את חברת הטלפון. לא נעים.

מפגשים עם שוטרים ב ארה"ב

יש לזכור ששני המפגשים 'הגדולים' אירעו לפני כמעט חמישים שנה (ב-1962), והעולם השתנה מאוד מאז.

ומעשה שהיה כך היה. באנו למדיסון ויסקונסין כשבידי רישיון נהיגה טרי ומעט מאוד שעות נהיגה, אשר על כן חיפש יהודה מכונית משומשת וזולה ש'אתגלח על זקנה'. בדיוק באותו זמן עזב את המעבדה אחד הקוראנים שהיה פוסט-דוקטורנט כמו יהודה והוא רצה למכור מכונית שחורה-לבנה זקנה למדי, והיה ברור שאחרי היא תלך ישר למוכר הגרוטאות. בינתיים, הגברת נסעה ונענתה לכל בקשותיי ולא היו לי שום טענות. גם המחיר היה סביר, \$75. יהודה רצה מאוד שאהיה עצמאית ואתחיל לנהוג בעצמי.

עברו כבר מספר חדשים מאז בואנו לעיר והתיידדנו עם כמה אנשים, בעיקר כאלה שאת נשותיהם הכרתי בארגון "הדסה". ביניהם היו שתי אחיות: רוזלינד ואניטה לבית דייטש שנישאו לזוג בני-דוד ממילווקי, שלמדו רפואה במדיסון. הוריהם רצו שילדיהם יאכלו אוכל כשר, ולא מה שמוגש בקפטריה של האוניברסיטה והגיעו לביתה של גברת דייטש, שכמה וכמה מעלות היו לו. היה זה בית כשר מבחינתם, ומבחינתה שלה היו לה ארבע בנות אותן רצתה להשיא, ואכן שתי בנותיה הנאות והמוצלחות נישאו לבני-הדוד – ויליאם-ביל מרקו והיימן-היי פרקס.

אניטה הייתה כמעט שכנה שלנו וגרה בשכונה קרובה מאוד לשיכון הפוסט-דוקטורנטים ואילו רוזלינד גרה מחוץ לעיר בעיירה קטנה שבין מדיסון למילווקי, ווקשה שמה. האמריקנים השאירו הרבה מן השמות האינדיאנים של ערים ועיירות.

לנו היו שלושה בנים וכן לרוזלינד. הם לא היו בדיוק בני אותו גיל אבל בגילאים קרובים כך שלילדים היו הרבה עניינים משותפים ואפשרו לרוזלינד להוריש לי הרבה מבגדי ילדיה, מה שעזר לנו מאוד.

הגענו למדיסון בדיוק ב-4 ביולי 1961, ואף העמדנו פנים שכל השמחה והזיקוקין של חג העצמאות האמריקני, הם לכבודנו. כמו כן, בערך באותו זמן נפתח בי"ח "הדסה" החדש והיפה בירושלים, ורבות מנשות הארגון ובני משפחתן נסעו ארצה לטקס הפתיחה ולהתבשם מביה"ח החדש שהן כה עמלו ותרמו רבות להקמתו.

רוזלינד ובעלה נסעו אף הם. הם נצלו גם את ההזדמנות לטייל ולצלם, כי

היה זה ביקורם הראשון בארץ, ורוזלינד בקשה אותי, אם אואיל לבוא לנשות ביה"כ שלה. היא רצתה להראות להן את נופי הארץ, וחששה, כפי שקורה להרבה תיירים, שלא תזכור בדיוק מהו מה. כמובן שנעתרתי בשמחה, הבטחתי לעשות כמלוא יכולתי והזמן נקבע. התיידדנו ולאחר זמן לא רב הוזמנו למסיבה שנערכה בקלוב הגולף אליה השתייך ביל מרקו.

שמעה אניטה, אחותה, שאנחנו עומדים לנסוע בערב לווקשה והציעה לנו לנסוע במכוניתה. לזוג פרקס, אניטה והיי, היו שתי מכוניות, דבר שהיה מאוד נהוג בהרבה משפחות בארה"ב, במיוחד בעיר כמו מדיסון ששרות המכוניות הציבוריות בה היה מצומצם מאוד ואחרי שש בערב בכלל לא הייתה תחבורה ציבורית. הייתה זו אחת מן הערים האמריקאיות הטיפוסיות שלרוב תושביה יש מכונית, לפחות אחת. ואפילו לענייה היה משהו על ארבע גלגלים שנסע איכשהו.

אניטה לא התלהבה מה'טרנטה' שלנו. היא טענה שאינה שקטה שנצא לדרך המלך במכונית שהיא בעצם טרנטה דה לוקס. המרחק לווקשה לא היה גדול, כחמישים דקות נסיעה בסך הכול. אבל זו הייתה נסיעה לילית, והיא איננה זקוקה למכונית באותו ערב. "שנעשה לה טובה ונסע במכונית שלה". כפי הנראה שיהודה לא היה זקוק לכל כך הרבה שכנוע. הוא כבר היה נהג ותיק ולא הצטער לנסוע במכונית טובה יותר.

היה כבר סתיו ובאחד הערבים יצאנו לווקשה. הייתה לנו כמובן מפה, ובדקנו את הדרך מספר פעמים. כנהוג כעת גם בארץ, היו לכבישים הבינעירוניים מספרים והבעיה לא הייתה גדולה. עוד אנחנו נהנים מנסיעתנו הראשונה ועוד במכונית טובה, והנה מכונית נוסעת מאחורינו כשפנס גדול וכחול מסתובב על ראשה. ידענו שזו מכונית משטרה, אך לא הבנו מה היא רוצה מאתנו. יהודה לא נסע מהר, הוא נסע בנתיב הימני. המשכנו בדרכנו, ומכונית המשטרה ממשיכה אחרינו ואינה מרפה. זה לא היה נעים, אך משום היותנו זרים וירוקים לא הבנו מה פירוש הבהוב הפנס האדום. עד שליושבי המכונית שמאחורינו נמאס, הפעילו את הסירנה שלהם ולבסוף עצרו לפנינו.

במכונית המשטרה היו שני שוטרים. אחד מהם ירד ממכונית המשטרה

התקרב אל מכוניתנו והחל מדבר עם יהודה, הנהג שלנו. "כמה אני צריך לנסוע אחריך ולבקשך לעצור עד שסוף סוף עצרת, ואף זאת רק אחרי שהפעלתי את הצופר? רישיונות בבקשה!!" יהודה הוציא את רישיון הנהיגה שלו, הוא היה ילד טוב ומיד עם בואנו למדיסון הוציא רישיון אמריקני, אך היה בידו גם הרישיון הבינלאומי שקבל בארץ. אני נשארתי פחדנית לא העזתי לגשת לבחינה אמריקנית ונשאתי אתי את הרישיון הבינלאומי שקבלתי בארץ. "איפה הרישיונות של המכונית?" המשיך השוטר בכעס. יהודה התחיל לפשפש במגרות השונות במכונית. לא היה לו מושג איפה מחזיקה אניטה את הרישיונות שלה. העיכוב לא מצא חן בעיני השוטר "צא החוצה" פקד בקול זועם. "איפה הרישיונות, מדוע אינך יודע איפה הם? האם המכונית שייכת לך?" יהודה התחיל להסביר לשוטרים שהמכונית בעצם אינה שלו. "כך!" המשיך השוטר, "ממי ואיפה גנבת אותה?"

ואז החל יהודה מסביר, שהוא סטודנט מחו"ל (זאת אפשר היה גם לשמוע במבטא שלו), שהמכונית היא של ידידה שלנו הגב' אניטה פרקס שהשאילה אותה לנו לאותו ערב, וכי הוא באמת מצטער, לא עלה בדעתו לשאול את הגברת היכן היא מחזיקה את הרישיונות שלה, וכמובן שלא ציפה שתארע תקלה. משום שהמכונית הייתה של ידידה הוא לא חלם לבדוק אותה הוא מתנצל ומצטער מאוד. כאן התרכך השוטר, הוא שמע שמדבר אתו זר, הזר הזה ידע להגיד של מי המכונית וכי לא גנב אותה. "עצרתי אתכם" אמר השוטר, "כי הפנס האחורי שלכם כבוי". "זאת לא ידענו" השיב יהודה. "ובכן", אמר השוטר "אני מאמין לך, ואעשה כנהוג במקומותינו. הריני נותן לך דו"ח על תנאי ז.א. שאתה תספר על כך לגב' פרקס הנכבדה, שתואיל לתקן מיד את הפנס האחורי שלה, ותודיע בכתב תוך שבוע לתחנת המשטרה הקרובה לביתה שהתקלה תוקנה, ואז הדו"ח יבוטל במקום. אם העניין יידחה, הרי שהיא תצטרך להופיע בפני שופט ולשלם קנס". "ואתה בחור צעיר" המשיך השוטר, והפעם בטון חביב הרבה יותר "הכנס למכונית, והמשיכו בנסיעתכם. יפה שבאת ללמוד באמריקה, בהצלחה!" היינו המומים (כמאמר הצעירים היום).

המפגש השני לא היה מפגש ממש, אלא שיחות טלפון. הזמן – סוף חודש דצמבר 1962, סביבות חג המולד. מדיסון כולה עטויה במעטה שלג צחור ועמוק. אנחנו כבר עלינו בדרגה, ז.א. האוטו הטרנטה-דה-לוקס הוחלף אחרי תקופת אימונים שלי במכונית שכבר עלתה \$200 ושנקנתה בהמלצתם

החמה של הגרג'ניקים שלנו, ג'ו ואנדי, עליהם סמכנו בהחלט. הללו ספרו שהמכונית הייתה שייכת לאלמנה זקנה שלא הרבתה לנהוג, כך שהמכונית התאימה לצרכינו ולכיסנו.

קר מאוד, ואנחנו בדרכנו חזרה הביתה. הפנייה מהכביש הרחב המוליך ל"יוניברסיטי האוזס" הייתה בעצם עלייה קטנה צרה ותלולה. הכביש כולו מלא שלג, איש עוד לא ניקה, והמכונית שלנו מתעקשת ומחליקה מטה. אנו מנסים שוב ושוב לעבור את המכשלה של העלייה הקטנה, אבל – המכונית בשלה, מחליקה למטה. ראינו שאין לנו בררה אלא להשאיר במקום כלשהו ברחוב, וכך אמנם עשינו. השלג היה די גבוה ולא שמנו לב היכן בדיוק אנחנו משאירים אותה. היה ברור לנו שבערבו של אותו יום לא יבוא איש לבדוק ולראות מה התקלה. צעדנו הביתה ברגל.

למחרת, כמובן, ירדנו לראות מה עלה בגורל המכונית. והנה, להפתעתנו, פתק של דו"ח. חנייה במקום אסור.

היינו כבר חצי שנה בארה"ב, ולמדנו כמה מחוקיה הפחות ידועים מחוץ למדינה על "זכות הרכוש הפרטי". ידענו כבר שאין לעבור בחצרות זרים על מנת לעשות קיצורי דרך. הבתים לא היו מגודרים, אבל ברור לפי פיסת הדשא שלפני הבית, שזו חלקה בה אין לזרים זכות לעבור. משלה שלנו למד גם שלא נוגעים בצעצוע שאינו שלך, גם אם הוא מוטל בחצר השיכון. זה אינו שלך – אל תיגע בו.

יהודה צלצל למשטרה ושאל לפרש הדו"ח. השוטר התורן ענה, שבעצם לא הייתה זו שום יזמה של המשטרה. השכן הגר שם צלצל והזמין את המשטרה וטען שמכונית כלשהי חונה בצמוד לכניסה לביתו ומפריעה לכניסה לבית.

יהודה נשם עמוק, והסביר לשוטר שאנו דיירי שיכון האוניברסיטה, שמשהו קרה למכונית והיא סירבה לעלות במעלה ההר ובליט ברירה השארנו אותה היכן שנעצרה: "מה רצית

שעשה עם המכונית? אתה חושב שמתוך תענוג השארתי את המכונית והלכתי ברגל בשלג?" השוטר, כפי הנראה הבין מה קרה וניסה להרגיע את יהודה "אני מבין, אני מבין. בעצם, זה לא עניין שלי, דבר עם בעל הבית, אם הוא יבטל את תלונתו, אין לנו התנגדות לבטל את הדו"ח." השוטר היה אדיב, ואף מסר ליהודה את שמו ואת מספר הטלפון של המתלונן.

יהודה טלפן והסביר למשיב, בעל-הבית, את שקרה. מצידו השני של הקו השתנה הקול מכעס בתחילה, לאי-הבנה ולתמיהה גדולה. משהבין שאנחנו שכנים מן השיכון שבמעלה ההר וכי חלילה לא עלה בדעתנו להשבית את שמחתו בחג, גמגם "או, אני מצטער שלא הבנתי מה קרה. לא עלה בדעתי שהמכונית שייכת לשכונה למעלה. אתם אורחים שלנו באמריקה (גם אם אורחים עניים, זאת כמובן תוספת שלי), ואנו במערב התיכון מכבדים את אורחינו." יהודה כחכח. כפי הנראה ירד האסימון אצל השכן והוא המשיך "אני מצטער שהזמנתי את המשטרה, הייתה פה אי-הבנה מצערת." השתרר שקט קל בין המשוחחים, יהודה כחכח שוב והשכן המשיך: "במה אוכל לעזור כעת?" לכך חיכה יהודה שמיהר לומר: "תוכל לעזור לנו מאוד בכך שתתקשר עם המשטרה ותגיד להם שאתה מבטל את תלונתך. השוטר התורן הסביר לנו שהמשטרה באה רק בעקבות קריאתך הטלפונית." "כמובן, כמובן," השיב ידידנו השכן "זאת אעשה מיד". יהודה והשכן נפרדו בתודות ובברכות הדדיות לתקופת החגים ושנה טובה. המשטרה מצידה, ביטלה את הדו"ח. ושמחתנו הייתה גדולה.

משחשבנו על כל הפרשה התרשמנו עד כמה האמריקני קנאי לזכותו הפרטית, שלא עלה בדעתו שהמכונית תקועה, במשך הלילה אף התכסתה בשלג כראוי, ושאין זה סתם מעשה קונדס. חשבנו גם על עצמנו, וכי למה יעלה בדעתו שהמכונית תקועה, לא השארנו פתק, דבר שממילא אי-אפשר היה לעשותו. הבנו שוב מהם הבדלי תרבות ומנטליות, אך היינו אסירי-תודה גם לשכן, ובמיוחד למשטרה שעזרה לנו לסדר את העניין בינינו, והכל בטלפון.

מורה באולפן בית-העם

בשנת 1963 חזרנו ארצה לאחר שהות של שנתיים בארצות הברית. יהודה התקבל למכון ויצמן ברחובות ולאחר שנה עבר לאוניברסיטה העברית בירושלים. אני השלמתי את לימודי באוניברסיטה והתחלתי לעבוד כמורה באולפן בית-העם.

בכיתה חדשה 30 תלמיד וזה לא קל. ישנם שני מיני קשיים באולפן, הקושי בהתחלה וברמה יותר גבוהה. ברמה הגבוהה, שם הקושי האמיתי הוא הסברת מילים על-ידי עברית בעברית, וכשאינך בטוחה שאכן הבינו אותך נכוחה, כי אינך שולטת בכל השפות המדוברות בכיתה וכבר נוכחת שהפנטומימה שלך הובילה לפעמים למקומות רחוקים מן הרצוי.

בכיתת מתחילים ההרגשה היא כאילו על המורה לשאת את כל 30 התלמידים על גבה, ממש קושי פיסי כשאת רוצה ומתאמצת לדובב את כולם, להכריח אותם לדבר, שלא ידבר רק מי שמתחשק לו אלא כולם. צריך לחזור על אותו משפט, צריך להעביר שאלת ותשובת שרשרת כמו: מה שלומך? שואל האחד את השני, ואותו שני צריך לענות, וכו' וכו'. צריך לשמור על קצב, על מהירות שהעסק לא יתחיל לשעמם. שיישארו כולם ערניים. והעול "והסחיבה", על המורה כמובן.

אני מציגה את עצמי: "אני רחל", ופונה אל התלמיד הקיצוני בשורה הראשונה: "ואתה?" הרבה פעמים הוא יודע כבר מה אני רוצה ועונה: אני מיכאל, או אני מרים. אני מושיטה את ידי ואומרת: "נעים מאוד" ותוך תנועות ידיים מבקשת מן התלמידה או התלמיד, לו אני לוחצת את היד, שיחזור על שתי המילים, שיענה לי אף הוא: "נעים מאוד". גם זה לפעמים סיפור, עלי להסביר בשפתו של אותו תלמיד מה פרוש "נעים מאוד", אני חוזרת על הפרוש באנגלית, ערבית או רוסית (למדתי, למדתי) כדי להקל על הנשאל. לפני הרבה שנים למדתי שיש אנשים שלא יאמרו מילים שאינם מבינים, ובצדק, מה הוא תוכי? שפה היא קודם כל הבנה, תקשורת תוך הבנה ולא סתם קשקוש מלים, בוודאי לא בין מבוגרים. בסבלנות אני מסבירה את פרוש ה"נעים מאוד" שלי, (אגב, לא פרוש מילולי. אינני אומרת באנגלית VERY PLEASANT אלא בפרוש PLEASED TO MEET YOU עם הזמן יבין אותו אדם את התרגום המילולי ממילא. שוב, עלי להדגיש, אינני מלמדת סתם מלים, הם יכלו "לבלוע" מילון וחסל אלא, איך

אומרים בעברית כך וכך...). כך הייתי ממשיכה, כשאני עוברת מתלמיד אחד לשני ומוסיפה "אתה מיכאל, אתה 'מסקולין' (זכר). את שושנה, את 'פמינין' (נקבה) וברוסית – "אתה מוסקוי, את ג'נסקי", שיבינו מהר ככל האפשר שבעברית (אוויה אויה) יש הבדל בין את ואתה. וכך אני עוברת מן האחד לשני לפי סדר ישיבתם בכיתה ותמיד חיכיתי בסבלנות שיאמרו ויגלגלו על לשונם "נעים מאוד", גם אם הייתי צריכה לחכות מספר שניות עד שהצליחו לומר את המלים כראוי, ולהיות מרוצים מעצמם.

אחרי התלמיד השלישי או הרביעי, הייתי חוזרת שוב על השמות "אני רחל, אתה – פיטר, את שושנה, אתה מקס, נעים מאוד, נעים מאוד". התלמיד הבא שהיה עולה מרוסיה השיב לי יפה "אני פבל" אבל החל לגמגם את ההמשך. נחלצתי לעזרתו וחזרתי לאט לאט "נ-עים מאוד, נ-עים מ-אוד". הלה נעץ בי את עיניו ואמר: "רוסקי, רוסקי" הבנתי שהוא מבקש להבין מה הוא צריך להגיד ומיד הוספתי "אוצ'ים פריאטנה, ועכשיו נעים מאוד" ולשמחתי הייתי נענית. מזמן למדתי שהלומד המבוגר אינו מוכן להוציא מפיו מילים שאינו מבין, לכן למדתי כמה מילות יסוד בכל מיני שפות, אפילו ביפאנית.

עם שאני עוברת כך וחוזרת על השמות פעם ופעמיים ואפילו שלוש, ומדגישה את את ואתה, השמות נקלטים בזיכרוני. התלמידים ישבו שורות שורות בכיסא ששולחן בצדו, ובהגיעי לשורה השנייה יכולתי כבר להוסיף שמות גוף נוספים. לשאול לפתע: "הוא פיטר?" כשאני מצביעה עליו ונדה בראשי לחיוב ואומרת: "כן, הוא פיטר". "היא שושנה?" ואני עונה, שוב תוך ניע ראש, "כן, היא שושנה". אח"כ יכולתי לשאול את פיטר שוב בפליאה רבה, כביכול: "אתה פיטר?" ופיטר היה עונה בשמחה ובהחלט בביטחון: "כן, אני פיטר?" ואז שאלתי את שושנה, באותו חיוך נעים: "שושנה, הוא פיטר?" ושושנה נענתה וענתה: "כן, הוא פיטר".

לאט לאט שיננתי לעצמי את שמות כולם, תוך חזרה כפולה ומכופלת על שמות הגוף אך גם על שמותיהם הפרטיים.

הקשב והריכוז והרצון ללמוד היו גדולים ואף אני חייבת הייתי להיות מרוכזת ולא להסיח את דעתי ולו לשנייה. אפשר היה גם לשחק (תרתי משמע) ולשאול, כשאני מצביעה על עצמי: "אני פיטר?" ובניע ראש חזק לשלילה ובאותו טון של לא יתכן "לא, אני לא פיטר, אני רחל". לעתים קרובות היו כבר תלמידים שהעזו וענו לי "את לא פיטר, את רחל"

ותשובותיהם התקבלו בברכה: "טוב, טוב, יפה".
 וכך בקצב הסתיימה פרשת ההיכרות תוך לחיצות ידיים והרבה "נעים מאוד". כעת הייתי עוברת בין התלמידים ו"יורה" את שמות כל השלושים בזה אחר זה, כמכונת ירייה ממש, וזוכה להתפעלותם ולהערצתם. המורה שלהם נהדרת, איך היא כבר יודעת את שמותיהם כולם, משהו. ואילו אני שמחתי שאני כבר יכולה לקרוא להם בשמותיהם ולא להצביע עליהם באצבע, וכבר לימדתי גם "אני, אתה, את, הוא, היא, כן, לא, ונעים מאוד". כמו כן לימדתי אותם, מבלי שירגישו את צורת המשפט הפשוט בעברית שאין בו פעלי עזר, אלא רק אני – רחל. זהו.
 כך בכיתת מתחילים.

באופן שונה לגמרי פתחתי כיתת מתקדמים או ממשיכים, אלה היו גם בדרך-כלל כיתות קטנות יותר. גם כאן חשוב היה שאכיר אותם ואף הם יכירו האחד את השני מהר ככל האפשר, מאותו טעם שאין חשוב לאדם משמו ושיבטאוהו נכון.

נוהג היה בכיתות המתקדמים לשבת בחצי גורן עגולה, כדי שיראו האחד את השני ולא ידברו זה אל גבו של זו. שיחה נורמלית מתנהלת פנים אל פנים, והלוח היה לפני כולם.

פניתי אל היושב בקצה המעגל ושאלתי: "מה שמך?" משנענית, הייתי שואלת אם לשם יש משמעות בשפת המקור – כמו אריה, או טובה ויפה (אלה האחרונים לוו בחיוכים). הייתי שואלת את התלמיד אם יש לו שם עברי, אם הוא יודע למה נקרא בשמו, האם הוא קרוי על שם איזה סבא, דוד. כל "התרגילים" האלה עזרו לכולנו לזכור זה את שמו של האחר. זכיתי לתשובות מתשובות שונות, לפעמים זה היה "אני לא יודע למה קראו לי כך", האחרים הודו שמעולם לא הקדישו שום מחשבה לשמם אלא קבלוהו כמובן מאליו ואילו אחרים סיפרו ש"כך הייתה האופנה", ממש כמו היום. אך זכיתי גם לתשובות לא רגילות כמו בחור רוסי בשם דימה (קיצור לדימיטרי הרוסי) שהסביר שהוא נקרא כך כי שם סבו היה דוד מאיר (את אלה ביטא במבטא יידי דוויד מייר) – והרי לך צרוף האותיות הראשונות לשם רוסי מקובל – דימה. באותה הזדמנות למדתי שלשם דימיטרי שתי צורות של קיצור וחיבוב – דימה או מיטיה. הראשונה מקובלת יותר ברוסיה גופא ואילו השנייה מקורה באוקראינה.

מטיי (מטה)

באחד הקורסים, עם שאני שואלת את שמות התלמידים ומשננת בבמוחי, ומנסה לעשות לעצמי כל מיני סימנים כדי להיעזר בהם, אחד התלמידים, בעל מבטא אנגלו-סכסי אומר: שמי מטיי. כפי הנראה נראתה על פני ארשת של תימהון קל או אי-הבנה, כי זה אינו שם שכיח כמו פטר, דיק או הרי. שנית, צליל השם היה צרפתי בעליל "מטיי" והדובר אנגלו-סכסי, והוא חוזר ואומר והפעם באנגלית, MATEY, MATEY ITS A HEBREW NAME FROM THE BIBLE. הפעם באמת נראתה על פני ארשת של תימהון, מעולם לא שמעתי שם כזה, אבל אסור להביך. התלמיד נחלץ לעזרתי בשמחה: "את מבינה, אמר באנגלית, שמי רודני, ובקיצור רוד, ורוד באנגלית פירושו הרי בעברית מקל או מטה, כמו מטה אהרון, לכן שמי בעברית מטה!" הפעם באמת הייתי צריכה להתאפק ולא להעלות חיוך. הבנתי שלפני אמריקני חובב תנ"ך או מיסיונר שהכיר כבר את מטהו של אהרון וידע לתרגם את שמו.

המלט וג'ורה

בוקר אחד בשעה שמונה ושלושים בערך (הלימודים התחילו רשמית בשעה שמונה) נשמעה דפיקה בדלת. לתשובתי "יבוא" נפתחה הדלת ובפתח עמדו שני גברים, שנראו כיוצאי גרוזיה או בוכרה. קבלתי את פניהם בברכת שלום ובבקשה, תוך שאני מסמנת בידי שיכנסו. השנים עמדו בדלת ובקידה קלה אמר האחד: "אני גמלט" והשני הוסיף אחריו "אני ג'ורה". לא הצלחתי להסתיר את תדהמתי, ידעתי שהרוסים מבטאים ג' במקום ה', זאת אומרת ש'המלט' בא ללמוד בכיתתנו? מי זה שמע אי פעם את השם המלט בשימוש יומיומי? לא צחקתי אבל המסכן ראה שאני המומה והוא הוסיף בנימוס: "גמלט, גמלט, אופרה, צ'ייקובסקי". עכשיו בוודאי כבר חייכתי, נזכרתי שאי-שם ידעתי שצ'ייקובסקי כתב מוסיקה למחזה, שאין אופרה כזו וצחקתי תוך שאני מזמינה אותו לשבת ומצטדקת: "בבקשה, בבקשה לשבת, סליחה". אבל מיד חלפה מחשבה כברק במוחי, מה אני עושה עם ג'ורה בכיתה בה לומדים ששה תלמידים ערבים? (ג'ורה בערבית הוא "בור שופכים"). הצורך הוא אבי ההמצאה – אומר האנגלי. המחשבות התרוצצו מהר במוחי, ותוך שאני מזמינה גם את הגבר השני

לשבת ליד המלט, הצגתי אותו כ"ידידיה". אי-שם צצה במוחי המילה הרוסית דגורה (בשורוק - שפרושה ידידות, או משהו דומה). הסברתי לידידיה במהירות שיש לו עכשיו שם עברי יפה "חבר של אלוהים". ידידיה נראה מרוצה ואני יכולתי לנשום לרווחה.

המורה רחל בסיור בירושלים עם תלמידים

אתינה

מפעם לפעם היו מגיעים אלינו תלמידים יפניים שהשתייכו לכת המקוּוּה, זו כת יפנית בעלת יסודות יהודים חזקים המסתמכים הרבה על התנ"ך. רבים מהם באים ללמוד עברית כדי לדעת לקרוא תנ"ך בשפת המקור. פתחנו כיתה ג' חדשה, ובשורה הראשונה לא יכולתי שלא לראות שלפני יושבת בחורה יפנית נחמדה. בכיתה ג' נהגתי, כזכור, לשאול לשם, אם יש לו משמעות בשפת הדובר, אם הוא נקרא על שם מישהו, אם הוא יודע למה קראו לו כך (בדרך זו למדנו על אופנות שונות בארצות שונות). השיחה הזו

נתנה לי קצת אפשרות לעמוד על טיב השפה שבפי הדובר, כיצד הוא מסביר את עצמו, מה הן ידיעותיו הכלליות, ויותר מכל שיחה זו עזרה לי ולכיתה לזכור את שמו של הדובר. הנערה היפאנית, אמנם התקשתה בדיבור בעברית ומבטאה היה קשה עוד יותר, השיבה לי ואמרה ששמה "אתינה". בראותה את תימהון כולם, הוסיפה מהר ואמרה: נולדתי בשנת המשחקים האולימפיים, והורי שהם חובבי ספורט מושבעים, קראו לי על שם העיר מולדת המשחקים האולימפיים. גם זה אפשרי. בלבי חשבתי אחר כך, לו הייתה זו אתינה שבדית, או ברזילאית, האם הייתי מתפלאה כל כך גם כן?

טניה

שם נוסף הכרוך בסיפור משעשע הוא השם הנשי טניה, שהוא אחד השמות השכיחים ביותר בין הנשים הרוסיות. עד מהרה הבנתי שטְנִיָה הריהו בעצם קיצור, או חיבוב של השם המלא טְטִיאָנָה. כשם שֶלְרָה הינו קיצור של לְרִיסָה, וְאֵלָה עשויה אכן להיות רק אֵלָה, אבל יתכן גם שהיא קיצור של אֵלְפְרִידָה, או קיצור של אֵלְבֶרְטָה (היו לי שתי אחיות נחמדות כאלה שהסבירו ברוב חן: אני אֵלָה כי שמי המלא אלברטה ואילו אני, החרתה החזיקה אחותה אֵלָה, כי אני אלפרידה).

לעתים, רציתי להראות להם שאני מכירה את השמות מתוך איזו יצירה ספרותית, או המוסיקה. חשבתי, שזה מקרב אותי אליהם או אותם אלי, שאינני זרה לגמרי לתרבותם. קְטִיָה הייתה בשבילי תמיד קתרינה מסלובה, מתוך ספרו של טולסטוי התחייה. השם הזה היה מעורר דיון שלם. עד היום אינני יודעת מה הפירוש המדויק של השם ברוסית, אבל לפחות ידעו כי הדור שלי מכיר את טולסטוי, למד אותו בבית-הספר, נחשב בעינינו, וזה תמיד נותן הרגשה טובה.

הגעתי סוף-סוף לטניה. משנאמר לי השם הזה, בהוספה שהוא קיצורה של טטיאנה, נהגתי לומר בחיור: "אה, זו מלכת היער מתוך 'חלום ליל קיץ' של שקספיר (שנוכחתי שהוא ידוע למדי)". "לא, לא" השיבו תלמידי ובעיקר התלמידות "זוהי טטיאנה מתוך 'יבגני אוניגין' של פושקין". התוודיתי על חטאי ומיהרתי לחפש את יצירתו של פושקין, כדי להכירה ולדעת על מה בדיוק נסבה וכשרק ניתנה בידי האפשרות (כשהייתי ברוסיה) רצתי לראות אופרה זו ואף אחרות מהרפרטואר הרוסי, כדי ללמוד אותן היטב. מכל מקום נוכחתי שטטיאנה שלי באה ממקור אחד – שייקספיר, ואילו שלהם ממקור

אחר – פושקין. איש איש ותרבותו הספרותית. אבל ההשוואה או התוספת, היו בסך הכול נעימות ונחמדות, טובות שתי טניות מן האחת. כמובן שהם העדיפו את טניה שלהם, הבחורה התמה והצעירה המתאהבת באהבה זכה וטהורה, מאשר בדיחתו של שקספיר על מלכת היער המתאהבת בראש חמור, שהינה בעצם פרפרזה בימתית גאונית לעיוורונה של האהבה.

אָ פרופו שייקספיר. במשך עבודתי, ובכל מגעי עם עולים מרוסיה, נוכחתי כי הכרתם וידיעתם את שקספיר טובה. לא הרביתי בשאלות וקבלתי שזה חלק מ"תרבות העולם, וספירות העולם", שאלה נכסי צאן ברזל הכלליים שלהם. הרבה פעמים הייתי כתועה ביער, לא ידעתי מה מותר היה לתרגם מה היה אסור, מה מוכר ומה לא, והייתי שואלת. זה גם היה חלק מההרגשה שהם הגיעו מפלנטה אחרת, שהסרטים שדובר עליהם רבות במערב, אינם בהכרח אלה שהם ראו. שאיני יכולה סתם כך לזמר: "קָה סָרָה סָרָה" והם יבינוני מיד. וכל זה בנוסף על אי-קשר יהודי תרבותי.

אך נשוב לשייקספיר. אולי בפורים ואולי בהזדמנות אחרת, עלתה השאלה "מה שאלתך ומה בקשתך, עד חצי המלכות ותעש". ומי מן התלמידים העיר שגם במחזה 'ריצ'רד השלישי' של שייקספיר, מוכן המלך לתת את חצי המלכות בעבור סוס. נדהמתי. אמרתי שככל שאני זוכרת, הרי בניגוד לאחשוורוש, ריצ'רד היה מוכן לתת את כל מלכותו ולא רק את מחציתה. התלמידים התעקשו, ואני הבטחתי לבדוק את העניין. אגב השיחה שאלתי מי תרגם את המחזה, ונעניתי שפסטרנק הוא שתרגמה. דהיינו – יהודי, שאולי אפילו הכיר את המגילה ואת הבטוי.

שבתי הביתה, טיפסתי על הסולם והורדתי את "כל כתבי שקספיר" באנגלית, בשפת המקור, וכמובן מצאתי:

A horse, A horse, my kingdom for a horse

אולי אני צריכה באמת לבדוק אם פסטרנק אכן הכיר את מגילת אסתר, מכל מקום השילוב מאוד מצא חן בעיני.

ארפד

פתחתי כיתה חדשה ועברתי על פני שמות התלמידים כשאני משננת וחוזרת ואומרת, אני רחל ואתה? מושיט לי את ידו צעיר בלונדי ממושקף, והוא עונה

בשמץ של חגיגות: "ארפד". כפי הנראה, גם הפעם לא הצלחתי שלא להביע תימהון על פני. והוא מיד הוסיף באנגלית: "זה לא מה שאת חושבת. אני אמנם מהולנד, אך השם הוא הונגרי, אמי הונגריה". "תודה, תודה" אמרתי כשהפסקתי את שטף דבורו. הרי לא כל הכיתה מבינה אנגלית, ולא יתכן שתלמיד אחד, או קבוצת תלמידים ינהלו אתי דיאלוג באנגלית, ומה על היתר?

הסברתי לכיתה, מתוך תקווה שהכול יבינו, שהכול אכן מכירים את הפולקלור שמקורו ברומניה על הרוזן דַרְקוֹלָה, שאהב לשתות דם אדם, וכי לכן החל ארפד לספר לי כל מיני דברים בשטף, באנגלית. כולם חייכו, משמע הבינו, היו שהתלחשו ביניהם.

משום שהיה בחור צעיר ונראה היה לי שהוא ניחן בחוש הומור, הרשיתי לעצמי לקרוא לו מפעם לפעם דרקולה, ועוד יותר נהייתי כאשר מסר לי עבודות בכתב וצייר עליהן בפינה כלשהי ראש של ערפד בעל שניים ארוכות וחדות. כאשר למד יותר עברית כתב לי את כל סיפורו: אימו אכן הייתה הונגריה ואביו הולנדי. נדודי העמים של מלחמת העולם השנייה הפגישום, וכך זכה בנם בשם הונגרי.

לימים, כאשר גדל הילד ונעשה בחור פגש בבחורה ישראלית נחמדה בשם אַתִּי. יום אחד אף הביא את אתי לאולפן על מנת שנכירנה. כשראינו אותה, לא התפלאנו שהיה מוכן ללכת אחריה לארצה הקטנה והבלתי ידועה לו. הוא עמד יפה בסיוט של לימוד עברית, ואף עבר קורס של משרד העבודה להסבה מקצועית ולמד להיות חשמלאי. אותה תקופה גרו אַתִּי וארפד ברחוב בכר, לא רחוק מן האולפן. לא פגשתים מאז ולא אתפלא אם חזרו להולנד. לפעמים, ייסורי קניית ארץ-ישראל קשים מדי. בלבי, אני מאחלת להם אך טוב ושעודם יחד. וחיוך עולה בלבי לפעמים, שאפילו דרקולה הנורא למד עברית בכיתתי.

דימה

דימה היה בחור בלונדיני נחמד שעלה מחבר המדינות והצטרף לקיבוץ מעלה החמישה. לא ידוע לי אם עודנו שם. תוך כדי שאלתי אם ידוע לו למה נקרא דמיטרי השיב, ביידיש: "לסבא קראו דוד מלך. לקחה אימא את שתי האותיות הראשונות, דלת ומם, והרי לך דמיטרי". יפה.

שוב, מטרתי היא בעצם ללמוד את שמותיהם ולעזור גם להם עצמם להכיר את חבריהם לכיתה. לכן, שאלתי שאלות משאלות שונות. פעם שאלתי אם הם שבעי רצון משמותיהם, אם לא רצו שם אחר. היטב זכורה לי עולה מצרפת, אישה נחמדה בגיל העמידה שסיפרה כי שמה אמנם רוזלי, אך תמיד רצתה להיות ז'ולייט. כל הכיתה זכרה אותה כ"רוזלי", שבעצם רצתה להיות ז'ולייט". ואכן, הטריק עזר. עקב הסיפורים השונים זכרנו כולנו במהירות את שמות כולם.

באחד הקורסים, שעה שעשיתי את סיבוב ההיכרות, ישב על ידי בוריס עולה מרוסיה שמאוד התקשה בעברית. הוא היה מהנדס בגיל העמידה, שתקן ומכונס והייתה זו כבר הפעם השנייה או השלישית שחזר על הקורס. כל הצוות השתדל לעזור לו אבל זה היה קשה.

בוריס ישב ממש על ידי כשראשו, שהתחיל להלבין, מורכן כל אותה העת. כשהגיע תורי ספרתי לתלמידים כי בזמנו, כשהייתי אני ילדה, היה השם רחל פופולרי מאוד ובכיתתי בבית-ספר היינו שבע רחלות ואילו היום לא ימצאו אפילו רחל אחת לרפואה. הסברתי את משמעות השם: רחל-רחלה, כבשה והוספתי שאין אני טליה קטנה וחמודה אלא כבשה מבוגרת ממש. (שיצחקו, לבריאות).

בגלל טקסט מסוים שקראתי ידעתי הרבה שמות בעלי-חיים גם ברוסית (למשל: ברן – כבש, אווצה – עז וקרובה – פרה). ואמרתי אני רחלה, כבשה, ברן. לפתע התעורר בוריס לחיים ולחש: אוי וי, אוי וי קרובה (פרה), קרובה. אני חושבת שהפעם צחקתי, בלי להתאפק. האם כך פרע בוריס ממני את קושייו בלימוד העברי? אני מקווה שעד סוף הקורס אולי שינה בוריס את דעתו עלי.

"התמהונים"

אני זוכרת את הכיתה אליה נכנס דונלד ובה היה בפעם הראשונה. היה זה בשנת 1976. הקורס כבר התחיל ונמשך ימים מספר כאשר לפתע, שעה שאספתי את ספרי ואת התיק, הציץ ראש בדלת. ראיתי שבעליו של הראש מהסס והזמנתיו להיכנס. בהסתייגות ובביישנות קיבל האיש את הזמנתי. "פה אפשר ללמוד עברית?" שאל באנגלית. לפי מבטאו ניחשתי שהוא אמריקני. "כן", השבתי. "הגעת בדיוק למקום הנכון. פה אולפן שיש בו כיתות ללימוד העברית. אנחנו נותנים קורסים אינטנסיביים של חמישה חודשים, חמישה ימים בשבוע, להוציא את יום שישי, חמש שעות בכל יום מן השעה 8 בבוקר עד 12.40. האם אתה עולה חדש? האם ברצונך ללמוד?" "לא", השיב האיש. "אינני עולה חדש, אינני יהודי, אבל עז רצוני ללמוד את השפה".

מתוך נימוס, כנהוג, לא שאלתיו למה הוא רוצה ללמוד עברית, דברים אלה ודומיהם התבררו בדרך כלל תוך כדי הלימודים. "האם הקורס התחיל כבר?" "כן", עניתי. "הקורס התחיל כבר ביום ראשון והיום יום חמישי, אבל אם אינך רוצה לחכות עוד חודש עד שייפתח קורס נוסף, ואם אתה מוכן לעבוד קצת בסופשבוע זה, תוכל לפי דעתי להשיג את החומר. אהיה מוכנה לעזור לך". פיסקה אחרונה זו נאמרה בוודאי ע"י המיסיונר הקטן ששכן בליבי וחשב שכולם צריכים לדעת עברית.

סוף השבוע חלף, הכיתה התקבצה ביום ראשון וביניהם תלמיד חדש – דונלד מניו-אינגלנד.

להפתעתי, ולשמחתי הוא שינן יפה את החומר שהספקנו ללמוד בחמשת הימים הראשונים. הבנו שהוא גר אי-שם בנחלאות, לא רחוק מן האולפן, וכי הוא שוהה בארץ מזה כמה חדשים ועכשיו החליט ללמוד עברית. הוא השתלב יפה בכיתה, התקדם יפה, הכין את שעוריו והתמיד בלימודיו. יום אחד נעלם דונלד. חדל לבוא לאולפן. אינני נוהגת לשאול היכן האיש ואם מישהו יודע מה שלומו. אולי קרה לא משהו, שאינו מענייני. אולי החליט שאינו רוצה ללמוד ולא נעים לו לגשת אלי ולומר שלום. אלף ואחת סיבות הרי יכולות להיות. נקטתי כלל שאינני שואלת על מנת שלא להביך. הלך, חבל, זהו. אולם מקרהו של דונלד נראה לי שונה. ידעתי שאינו עולה חדש, ידענו שאינו יהודי, הוא ספר לנו שנשלח אלינו ע"י הקונסוליה האמריקנית

כדי ללמוד עברית, שהוא עובד שם בתפקיד כלשהו. לא התעניינתי יתר על המידה במהות תפקידו, צחקנו על כך אם שולחים אלינו את "המרגלים" על מנת שילמדו עברית, או שהללו, ז.א. המרגלים, באים אלינו כבר מלומדים, ואילו סתם פקידים באים ללמוד באולפנים העירוניים. בעצם ראינו בכך מחמאה, שאנחנו טובים מספיק בשביל פקידי הקונסוליה ופרחי כהונה. התפלאתי קצת על כך שהוא גר בנחלאות, אבל לא הקדשתי לכך הרבה מחשבה. דחקתי את הדבר מלבי, ושכחתי.

היה בדונלד משהו עדין, שקט ושברירי. גם העובדה שתמיד ישב בשורה האחרונה, בכיסא הצדדי, בפינה היה נקודת עוגן בשבילי. יתכן שכל אלה דחפו אותי לשאול, מבלי שחשבתי עד הסוף, אם מי מהתלמידים יודע מה קרה לדונלד, מדוע חדל לבוא לאולפן.

השבועות נקפו, הייה ראשית הקיץ כשיום אחד אמר אחד התלמידים: "רחל, ראיתי את דונלד אתמול ב'המשביר'. הוא גידל זקן ואף נעזר המקל, הוא סיפר שהיה חולה. סיפרתי לו ששאלת עליו והוא הבטיח שיבוא יום אחד להסביר מה קרה לו". וכך היה. באחת ההפסקות דונלד הופיע, צולע קמעא, זקן גדול עיטר את פניו ובידו מקל. לשאלתי לשלומו ומה קרה לו, החל לספר סיפור שנקטע ע"י צלצול הפעמון, לסיום ההפסקה. הייתי מוכרחה לרוץ, אך כדי שלא להשאירו עומד כך והמילה קטועה בפיו, בקשתיו שאולי יבוא אלי הביתה ויסביר לי מה קרה לו.

באחד הערבים, כמה ימים אחר-כך, דונלד בא. במקרה הייתי לבדי בבית. השכבתי כבר את ביתי הקטנה בת החמש לישון, וישבתי בחדר המגורים שלי מול דונלד לשמוע משלומו. הוא התחיל את סיפורו בדרמטיות רבה: "רחל, אני יודע מי רצח את קנדי. לאמיתו של דבר אני פליט. אני נמלט מן ה-F.B.I. הם עלו עלי בארה"ב וחייב הייתי להימלט. במקור, הריני מבוסטון, לקחתי את המכונית שלי ונמלטתי לקנדה, שם עליתי על המטוס הראשון לישראל, והריני כאן". ישבתי מוכת הלם ואלם. דונלד המשיך: "אני יודע שעוקבים אחרי גם כאן, לשגרירות ולקונסוליה האמריקנית זרועות ארוכות. לפני מספר שבועות רציתי להכין לעצמי המבורגר, הפשרתי את הבשר על החלון, ואין לי ספק שהבשר הורעל. אכלתי את הבשר וחליתי מאוד. אין לי ספק שמישהו רצה להרעיל אותי", מלמל שוב בינו לבין עצמו. "הייתי מאוד חולה ולא יכולתי לבוא ללמוד. אני מצטער, לא הייתה לי שום דרך להודיע לך או לתלמידים בכיתה למה איני בא. כפי שאת רואה חליתי כל כך עד שאיני

מסוגל ללכת בלי מקל, אני מאוד זקוק למשענת. דעי לך, שיש לי מְקַלֵּט קטן, כאן בתוך חור באחת משיני הטוחנות והוא מקליט כל מילה הנאמרת בינינו. "דעי לך" הדגיש שוב. "כל הזמן ידעתי שעוקבים אחרי, שהשכנים מציצים בחלונות ובוודאי מדווחים למי שצריך על מעשי. זו לא הפעם הראשונה שניסו להרעיל אותי. אני בטוח, ראיתי את אחת השכנות בולשת אחרי והיא אף נגעה בצלחת עם הבשר להפשרה. אין לי ספק שמנסים להרעיל אותי ולחסל אותי, אני יודע יותר מדי".

המחשבות התרוצצו במוחי בערבוביה. מה עשיתי? מדוע שאלתי עליו בכלל? מדוע הזמנתי אותו לביתי? מה הבאתי על עצמי, ואני בבית, בערב, אישה לבדה עם ילדה קטנה. גמגמתי אף אני: "הו, אתה בוודאי בן-אדם חשוב מאוד ויודע סודות חשובים, אבל מדוע באת אלינו, מה פתאום לישראל?" על-כך השיב לי מיד: "הלוא אתם ארץ שקולטת אנשים מכל העולם. כל הזמן שמעתי על אנשים שנוסעים לישראל וחשבתם לעצמי, למה לא אני? וכך הגעתי לישראל". דונלד השתתק.

ישבנו שנינו כשהלילה והחשכה יורדים עלינו. נהייה לי רע. מה אעשה אם יחליט שגם אני מתנכלת לי ויכה אותי במקל, אל מי אפנה? המחשבות התרוצצו, לא ידעתי מה להגיד. בקשתי את סליחתו ויצאתי לכניסה לדירה, שם מצוי הטלפון שלנו. התנצלתי והסברתי שהבטחתי להודיע לבני משהו, ובראשי המחשבה "ומה אם הוא יחשוד שגם את מטלפנת למשטרה?" אינני פחדנית גדולה אבל גם גיבורה אינני, בעיקר כשאני חרדה לילדה שלא יאונה לה כל רע ושלא תתעורר. טלפנתי לבני, הכול עבר בשקט אבל גם הקו היה שקט, לא הייתה תשובה.

מה אני עושה כעת? חשבתם לעצמי. הריני פה עם קוקו מוחלט בעל מקל. צרה צרורה שהבאתי על עצמי. איך אפטר ממנו? הגשתי לו כוס תה עם עוגיות טובות שתמיד ישנן בבית, סיפרתי לו על הנעשה בכיתה, סיפרתי לו מה למדנו בינתיים ואני יושבת על סיכות והמחשבה "שילך כבר, שילך כבר לכל הרוחות" אינה מניחה לי. כל מיני סצנות שחורות התרוצצו לי בראש, אבל ישבתי במנוחה גומעת מן התה שלי (אני שונאת משקאות חמים, אבל מה לעשות?) לבסוף, לא יאומן, דונלד קם, הודה לי מאוד על התעניינותי בו ואמר שינסה אולי לחזור ללימוד העברית אבל בכיתה נמוכה יותר. אין צורך לתאר את ההרווחה שירדה עלי כאשר סגרתי את הדלת מאחוריו.

כן, תודה לאל, יכולתי לנשום אבל עדיין פחדתי, פחדתי אפילו מאוד, קשה היה לי להירגע. איזה מין סיפור, איזה מין אדם וכל זה מתנקז בישראל הקטנה. "החסרי משוגעים אנחנו?" חסרות לנו בעיות משלנו, שעלינו לקבל עוד איזה מטורלל אמריקני, שלא פחות ולא יותר יודע מי רצח את קנדי. הפחד התחלף בכעס. למה אנחנו צריכים לקלוט לקרבנו כל מי שבא. למה כל חריג, כל זב ומצורע צריך למצוא מקלט בתוכנו. בקושי אנו מסתדרים עם כל אחינו בני ישראל הבאים אלינו מבלי לברור ומבלי לברר. פניתי אל רות מנהלתנו הטובה בשאלה מה לעשות, מה אני עושה אם יחזור ללמוד, ובשאלה היסודית יותר כיצד מונעים מכל מיני חריגים את "זכות העלייה לארץ" בעיקר כשאינו מבני ברית.

אני חייבת לציין שגם רות הזדעזעה למדי מן הסיפור שלי, אספה את כל המורות לביתה באחד הערבים והזמינה גם את הגב' יהודית הייטנר, שהייתה אז מנכ"ל משרד הפנים. גב' הייטנר נשמעה אוהדת מאוד אך עם זאת הסבירה לנו שכל אחד יכול לבוא לארץ עם אשרת תייר ולקבל זכות לשהות בארץ שלושה חודשים. לפי החוק עליו לעזוב את הארץ עם תום שלושת החודשים, אך אם בכל זאת תייר נשאר, הרי זה כחיפוש מחט בערמת שחת – לך חפש אותו בין כל התושבים. הגב' הייטנר הוסיפה ואמרה שהרבה מן הזרים הבאים אלינו (ויש לזכור שאנו עוסקים בשנות ה-70), נוסעים לקפריסין עם תום שלושת החדשים של שהייתם החוקית בארצנו, וחוזרים כתיירים שנית לשלושה חודשים. הבנו שהעניין מסובך, מכל מקום הגב' הייטנר רשמה את כל פרטיו האישיים של דונלד והבטיחה להעביר את שמו בין כל עובדי משרד הפנים הנוגעים בדבר, כך שבבואו לחדש את אשרתו, זו האחרונה, לא תחודש.

דונלד לא חזר ללמוד בכיתתי, ולאט לאט הצלחתי לשכוח אותו. אך התברר כי שמחתי הייתה בטרם עת. כעבור חדשים מספר הופיע דונלד שוב באולפן ונחת בכיתתי. לא נוח למורה לא להסביר פנים לתלמיד. לא עושים כך, ומה יחשבו התלמידים האחרים והרי אינני מתכוננת לספר לתלמידים האחרים את סודו הכמוס של דונלד. הייתי אובדת עצות. באיזשהו מקום בוודאי כעסתי גם שקיבלו אותו לאולפן פעם שניה. הבנתי גם את הקושי שבאי-קבלתו: מה תאמר לו? תשלח אותו פעם אחת באמתלה כלשהי, והוא יופיע כעבור שבועיים כאשר פותחים כיתה חדשה וידרוש להתקבל. ואם לא ילמד אצלנו, יפנה לאולפן אחר. הרי אנו אולפן עירוני וכל דיכפין ייתי וילמד.

בדרך כלל אף היינו גאים על כך שבכיתות שלנו לומדים בני כל הדתות בשקט ובהרמוניה על אף קשיים מזדמנים.

דונלד לא האריך שבתו בכיתה. הלימודים היו קשים לו מדי, הוא בוודאי חש שאיני מסבירה לו פנים כבראשונה, ועזב. לא נשמתי לרווחה, כי ידעתי שהוא מסתובב אי שם, אם לא בכיתתי, השד יודע היכן. אבל הוא, אישית, לא היה לפני, עם זקן או בלי זקן וכמעט שכחתי.

התלמידים לא שאלו עליו, הם היו רגילים שאנשים באים והולכים. אולי שמו לב יותר בינם לבין עצמם, אך לי לא נאמר דבר. הפעם גם לא שאלתי עליו. בהזדמנות, סיפר לי אחד התלמידים ד"ר ארול צ'רסי, שהיה רופא בהדסה, כי דונלד מופיע אצלו לבדיקות תקופתיות. בטוב ליבו בדק את דונלד והודיע לו שהוא בריא פיזית לשמחת לב שניהם. יום אחד הופיע ארול ובפיו חדשה מרעישה: דונלד הגיע לבדיקה התקופתית שלו וסיפר כי נישא לערבייה. כעת הוא אזרח, יש לו זכות ישיבה בארץ ומשרד הפנים לא יוכל לעשות לו דבר. הרהרתי קצת במקוריות של הפתרון שמצא לעצמו. התפעלתי מדבקותו ברצון להישאר בארץ, שנשאר לי בלתי מובן. הבנתי שבין יתר הדברים הבלתי מובנים לי בחיים ישנו "מקרה דונלד". כמו כן הייתי חייבת להשלים עם העובדה שקצרה ידי לעשות דבר, על אף כל הרוח שעשיתי במשרד הפנים. והבנתי שבין עוד הרבה חריגים, מסתובב גם אמריקני מוזר בחוצות ירושלים, אלא שהפעם, תודה לאל, הוא כפי הנראה לומר ערבית.

נזירים ונזירות

מאז ומתמיד למדו באולפנים "כלי קודש", דהיינו - נזירים ונזירות. הם באו מכל קצות העולם, ונהגתי להתחכם אתם ולומר להם "האולפנים שלנו טובים, שאם לא כן, לא הייתם באים אלינו ללמוד". בליבי אולי חשבתי גם שהאולפנים שלנו זולים.

ההתרשמות הראשונה הייתה, שמלבד האתיופים שבאו בגלימות כהונה הרי הנזירות והנזירים מכל הארצות השונות, באו בבגדים אזרחיים, כמו כולם. רק במשך התירגול "מאין אתה", או "למה אתה לומד עברית?" היה מתברר איכשהו שהם נזירים. גברים, נשים, היינו הך.

באחד הקורסים הראשונים, העיזה נערה נחמדה מלונדון ושאלה אחד מהם: "מדוע אינכם לובשים גלימות?" התשובה הדהימה את כולם, ובוודאי אותי: "גם אנחנו איננו רוצים להיות יותר מאה שערים".

באחד הקורסים למדה בכיתה אישה חביבה, נזירה מספרד. אף היא באה לכיתה בבגדים אזרחיים, אבל על ראשה הייתה מטפחת לבנה, מין מטפחת שדומה לצניף של אחות. אחת הבעיות שלה הייתה, לא לבטא את האות "ג" כ-"ח", כנהוג בספרדית. כמובן שהכיתה, ובמיוחד אני גילינו סבלנות רבה כלפי ויקטוריה הספרדייה, אבל לפעמים קשה היה שלא לצחוק כאשר נשאלה "איפה את גרה?" והיא כבר ידעה שעליה לענות תשובה מלאה, והיא תמיד אמרה "אני חרה בבית-לחם". עם הזמן למדה את פירוש המילה המסורסת וצחקה בעצמה, אני חושבת שהצלחתי להישאר כשפרצופי ישר ובסבלנות ביקשתיה לתקן.

בשנת 1972 למדה בכיתתנו נזירה מבוגרת, מריה-לואיזה, שסיפרה שהיא אחת הספרניות בכנסיית נוטרדאם. היא למדה יפה ואף הייתה אישה חביבה. תכונה מצחיקה אחת הייתה לה, שעה שהבינה מילה או מושג הייתה אומרת: "א-א-א-א" מתמשך בקול סופרנו גבוה, וקצרה הרבה חיוכים. עם הזמן חיכו התלמידים ל"א-א-א-" של אנה מריה. אך הכול היה ברוח טובה.

כפי שקורה לצערנו לעתים תכופות מדי, בזמן לימודיה של מריה לואיזה פקד את ירושלים אחד הפיגועים הקשים שהיו בבירתנו. מחבלים הניחו מקרר ממולכד בכיכר ציון, ליד מעבר החצייה, מקום הומה בשעות היום, וכשזה התפוצץ נהרגו ונפצעו רבים. העיר הייתה פגועה מאוד, לא היינו רגילים עוד למקררים ממולכדים, והדבר גרם לטראומה גדולה. תמיד התחיל היום בהוראת החדשות, בקריאת קטע עיתון או בהאזנה לרדיו. וכמובן ש"למדנו" ושוחחנו על המקרר הממולכד. גם בכיתה היה מצב-הרוח קשה. אסון כזה בלב ליבה של ירושלים. אבל היה ברור שיש ללמוד אוצר מילים הקשור לפיצוץ כזה: מקרר ממולכד, פצצה, פיצוץ, התפוצץ, התפוצצות, מחבל, ארגוני המחבלים, מי קיבל על עצמו את האחריות, ועוד. למדנו. כעבור יומיים, בהפסקה, ניגשה אלי מריה-לואיזה וסיפרה, כממתיקה סוד: "רחל, אני מאוד התרגשתי מהאסון הזה בכיכר ציון וכתבתי מכתב לאפיפיור ברומא. כתבתי לו שזה מעשה נורא ובקשתי ממנו שיגנה את המעשה". גינוי לא בא. לא דיברנו על זה יותר, אך המחווה נגעה לליבי. והרי מכתב שכתבה לי מריה לואיזה טרם שובה לצרפת:

רחל יקרה

עכשיו אני אחזור בקרוב לצרפת, אבל אני לא אשכח ארץ-ישראל, ירושלים ואת האולפן בית-העם! אם אני יכולה, אני אחזור לישראל, אבל לא בשנה הבאה: הנסיעה יקרה מאד, ויש לי לא הרבה זמן. [תרגום נחמד מצרפתית] רפאל וגבריאל [שני הנזירים הספרדים שלמדו איתה] ואבנר ואני התגעגעים לך! בסוף בוקר הראשון בכיתה של מירי, אמרנו: "רחל מורה יותר טובה!" מכוה (מקווה) שהופש (שהחופש) שלך טוב. האם התינוק נולד כבר? [כפי הנראה הייתי בהריון באותה תקופה] ילד או ילדה? מה שמו? אני מאחלת לו מזל טוב ואני שמחה עם ההורים, עם הסבא והסבתא, עם כל המשפחה שלך!

כתבתי סתם לדניס והיא ענתה. היא עובדת יום יום ברדיו וזה טוב בשבילה! יכולים לשמוע אותה על "Paris-Inter" בבוקר, על גלים קצרים – היא כתבה – אבל לא יש לי הגלים האלה! מילא. השם שלה ברדיו זה Harpo או Harfo, היא נראה מרוצה. אדרבה! נשארתי עשר ימים בשטרסבורג. זה כל החופש שלי בשנה הזאת! אחרי-כן אני אעבוד בספריה שלנו בפריס. בערב, יש לי שעורים רבים ב: Institut International d'Etudes Hebraques בפריס. אני סטודנטית שם מאז 1972. אנו לומדים עברית מודרנית, עברית מופת [איני יודעת מה זה], תורה, מדרש, תלמוד ספירות עברית. בשנה הבאה אנו רוצים ללמוד גם את ההיסטוריה של יהודים ודעה יהודית (pensee juive). עבודה גדולה אבל מעניינת!

אם את כותבת לי, האם אני יודעת לקרוא את המכתב שלך? "That is the question!" מפני שאני צריכה עדיין ללמוד הרבה! אבל השעורים שלך עזרו לי הרבה: תודה רבה!

בידידות! להתראות, אם ירצה השם!
Marie-Louise

אחרי כל הפיכה באתיופיה (ובשנות השבעים היו כמה וכמה הפיכות) נחתו אתיופים באולפן. חלקם נזירים ואחרים, צעירים יותר, היו כפי הנראה ממשפחות מכובדות שהשתתפו במהפכה, או התנגדו לה. כך או אחרת נאלצו לברוח מאתיופיה והגיעו אלינו. לא יכולתי (בגלל קוצר השפה) אך גם

לא רציתי לשאול יותר מדי שאלות, ובוודאי לא לשאול על צרותיהם של אחרים. העניין לא נגע לנו וקיבלתי אותם בברכה, כמקובל. שני דברים היו מיוחדים להם, רבים מהם נקראו מאריאם (אני מוסיפה את ה"א" כדי שלא יהיה ספק בצורת ביטוי השם). הם חייכו יחד איתנו כשנשמעו שניים שלושה מאריאם יחד, אבל זהו. לא ערכתי מחקר על שמות משפחה בין האתיופים הנוצרים (אני כותבת על שנות השבעים, טרם באה העלייה של "בני משה"). הנזירים הפתיעו אותנו בכך שבאו לבושים בגלימות. ועוד יותר מפתיע היה צבען של הגלימות, לא רק שחורות אלא גם ירוקות וכחולות, "כחול מלכותי" כמו שאומרים באנגלית, והוא מבהיק ובולט. כמובן שלא יכולתי לשאול איש לפרש הצבעים השונים, כשעל ראשיהם גם כובעים בצבע הגלימה. ברור היה עם הופעתם שהם "כלי קודש".

בדרך כלל ביקשתי אותם שלא ישבו יחד כדי שידברו עם שכניהם עברית, ויצטרכו אולי להתאמץ קצת, הרי זו הייתה מטרת בואם ללמוד עברית. כך יצא שלפעמים ישב מאריאם אחד בשורה הראשונה ואילו השני ישב הרחק בשורה השלישית. לא הושבתי אנשים, הם הרי מבוגרים אחרי הכול, פשוט בקשתי שלא יתקבצו יחד והם גילו הבנה רבה. אבל גם נזירים הם שובבים, לעתים הופתענו לראות את האתיופים זורקים סוכריות זה לזה באמצע השיעור. אחוז הקליעה היה דווקא יפה. כמה תלמידים צחקו כמובן, נשמעו גם קריאות: "מה זה?" אני בחרתי להתעלם מן התעלול, והשתדלתי להישאר בפרצוף בלתי מחויך עד כמה שרק יכולתי, הרי אחרי הכול אני מורה למבוגרים.

עוד זוג שנשאר בזיכרוני היו שני צעירים דוברי ספרדית, האחד היה מספרד גופא והשני היה מקולומביה. שניהם למדו ברצינות רבה והתקדמו יפה בלימודיהם. כמו עם יתר התלמידים התקיים גם באלה הפתגם האנגלי: "חיה ולמד". מן הקולומביאני למדתי כי אחת התופעות המעניינות והמיוחדות לקולומביה הן מערות מלח גדולות, ובאחת מהן אף חצבו כנסייה. בדרך כלל ביקשתי תלמידים שהיו בחודש האחרון ללימודים, שיכינו הרצאה קטנה. שלוש ארבע דקות בעברית, כמובן, בלי מחברת. הרשיתי להם להכין בבית, לכתוב, ללמוד בעל פה, ובלבד שכאשר יגיע תורם, יספרו בעל פה, בחופשיות ככל שרק יוכלו. בדרך כלל בחרו האנשים לספר על העיר או הארץ ממנה באו, או אף על מיני מקרים ייחודיים ומעניינים. אחד הנזירים, גבריאל שמו, בחר לספר על ירושלים של אדריאנוס, שעה

שנקראה "איליה קפיטולינה". כל זה היה בסביבות שנות השבעים הראשונות, הקרדו טרם נחשף כולו. מלימודי, זמזמה במוחי התודעה שאותה ירושלים של אדריאנוס הייתה "יודן ריין", והרגשתי רע מאוד שבשעה שגבריאלי דיבר, לא ידעתי מספיק על ירושלים באותה תקופה ולא יכולתי להעיר דבר. הרגשתי מאוד מבוישת. בוודאי ובוודאי שאני חבה לו שבאותן שנים נרשמתי להרצאות ולסיורים ביד בן-צבי. וקראתי ובלעתי ואף "כבשתי" ברגלי, בסיורים שנערכו במסגרת אותם שעורים, כל מה שרק אפשר היה ללמוד על ירושלים עירי, מימי הייבוסים ודוד המלך ועד ימינו. אותו גבריאלי היה גבר נאה. הוא גם ניחן בקול נעים ושר אתנו בנועם שעה ששרנו בסופי השבוע, בימי חמישי. שכחתי שחלק מן הבנות שבאו אלינו ארצה, בין מארה"ב או מאירופה, באו על מנת "למצוא חתן", והאולפן (כמו האוניברסיטה, או כל מוסד לימודים אחר) יכול להיות מקום אידיאלי למצוא מישהו שאפשר להתחיל לקשור אתו קשר. יום אחד העירה נחמודת אמריקאית אחת:

"אוי וי, מה אני עושה בכיתה הזו. יש פה דווקא גברים, אבל אז או שהוא כבר נשוי, או שהוא דתי או שאם הוא כבר דווקא חתיך, אז הוא נזיר, מה לעשות?"

איש לא פתר לה את הבעיה. זכורני רק כשאיזו מתוקה הייתה ממחרת להתיישב על יד אחד הנזירים, הייתי מחייכת בלבי וחושבת "נו, נראה כמה זמן יעבור, עד שתתיישבי ליד מישהו אחר". אחד הבחורים שהיה ג'ינג'י, בקש יום חופשה בארבעה באוגוסט, שהינו יום חג למסדר הבנדיקטיני, אליו הוא משתייך. כמובן שנעתרתי, ללא שמץ היסוס, אך בצרוף בקשה, שכאשר יחזור לאחר החג, יספר לנו גם על המסדר שלו, גם על החג, לרגל מה החג, וכיצד חוגגים אותו. הבחור הסכים. ה-4 באוגוסט חלף והג'ינג'י שלנו חזר לכיתה, ועמד בהתחייבותו, וכך החל את הרצאתו: "אנחנו בנדיקטינים, אתם היהודים בוודאי מכירים אותנו, אנחנו התחלנו באינקוויזיציה." נשתררה דממה, אבל רק לשנייה קלה. איש לא ענה "לא, אנחנו לא ידענו על כך דבר, תודה על האינפורמציה". את החג של ה-4 באוגוסט כבר שכחתי מזמן, אבל גם זאת למדתי באולפן "מי החל באינקוויזיציה".

עוד תופעה מעניינת, שעד היום לא עמדתי על טיבה. נוהג במשפחתנו מאז 1967 ללכת לתפילת נעילה של יום הכיפורים לכותל. בכל יום הכיפורים הייתי פוגשת את כל תלמידי הנזירים והנזירות ליד הכותל. חלקם היו עם סידורים בידיהם ועקבו אחרי התפילה. תמיד פגשו אותי בשמחה, מעולם לא שאלתים מה הם עושים שם. יש די מקום ליד הכותל לכולם.

נזכרתי בעוד סיפור "נזירי". אחרי כל חג, הכול לפי רמת הכיתה, ביקשתי מן התלמידים לספר מה עשו בחג, שאלתי על מנהגים שונים בארצות שונות, כיצד חוגגים אצלם, מה אוכלים, האם יש משחקים מיוחדים, הכול בכל ובלבד שידברו ויספרו, וע"י כך בעצם גם העשירו אותנו בידע חדש. מי ידע שבהולנד, למשל, יש גם סינטרקלס (ולא רק סנטה קלאוס), שהוא בא מבעד לארובה ב-5 בדצמבר, והריהו בעצם מין חגיגה של האח והארובה.

באחת ההזדמנויות, כתב נזיר נחמד מפרייבורג (גרמניה), שכמובן היה לבוש בבגדים אזרחיים, כי: "בחג המולד, בערב, כל המשפחה יושבת מסביב למוקד ...". ברור היה לי שחיפש את המילה בשביל אח או קמין סביבו התקבצה המשפחה. כמובן שלא אמרתי מילה, תקנתי את הטעות בשקט בעפרון, כמנהגי בדרך כלל, ובלבי חשבתי "אוי אוי אוי ... איזו טעות".

הרפתקאות נוצריות אחרות היו גם היו. נהגתי לקחת את התלמידים לטיולים, קטנים וגדולים, ועד כמה שאני מבינה מדברי התלמידים, אפילו היום, הרי שטיולים אלה היו בדרך כלל גולת הכותרת של לימודיהם וחוויותיהם באולפן. נהגנו גם לבקר בכנסיות השונות שירושלים, והעיר העתיקה במיוחד ברוכות בהם. פעם אחת, שעה שנכנסנו לכנסיית "ישו הנוצרי", מול מגדל דוד, לפני שהספקתי לומר מילה, ניגשה אלי אחת התלמידות ואמרה ברוח הימים ההם (ולצערנו גם בימינו): "רחל, צריך לבדוק, מישהו השאיר כאן תיק על הרצפה, ואפילו יותר מאחד". ניגשתי לראות מה הבעיה, ולאמיתו של דבר, אני חושבת שגם אני עצמי, כיהודייה שאינה מצויה בטכסי הכנסיות לא הבנתי מיד שאלו כריות המצויות שם לנוחיות המתפללים שעה שעליהם לכרוע ברך בזמן התפילה. הבעיה נפתרה מיד על ידי אחד התלמידים הנוצרים שהיו בקבוצה, והדאגה התפוגגה, תודה לאל.

אדם הוא רק אדם, וכמו שאני חושבת הרבה פעמים כעת (ראשית שנות האלפיים) מהיכן השנאה והלעג הקיימים בין עדה לעדה, בין קבוצה אתנית

אחת לרעותה, ובין אדם לאדם. האם זה נותן הרגשה של "אני יותר טוב", או "אני עולה עליו"? אין לי תשובות, אך לא יכולתי להימנע מחשוב כך שעה שבקרנו בכנסיות שונות. באחד הקורסים הייתה בינינו נערה נחמדה מאוד שרצתה ללמוד להיות מורה. והיא השתייכה לאחת הקבוצות הקטנות להן כנסייה בירושלים, היא "הכנסייה האשורית". חאולה, זה שמה, סדרה לנו ביקור בכנסייה הקטנה המצויה ליד הרובע הארמני שבעיר העתיקה. אף פעם לא ביקרתי ואף לא לקחתי אתי תלמידים לכנסייה אשורית. שעה שהגענו קיבל אותנו הכומר האחראי למקום, וסיפר מה שסיפר, אבל הוא כמובן לא היה לבוש אזרחית, ותלבושתו, עלי לציין נראתה מגוחכת משהו. הוא לבש גלימה אפורה ארוכה, ועל ראשו מין כובע אדום קטן, שצורתו משולשת, אבל אינו "יושב" על הראש, אלא – הוא בעצם נראה כמין גרב, שחלקה העגול אכן נלבש על הראש ו"הגרב" הייתה תלויה לצדו האחד של ראש הכומר. קבלנו אותו כשם שהציג את עצמו, גם אם לא ראינו איש כהונה לבוש כך בהזדמנות אחרת. מעניין היה שמי שלעג באזני לבגדי הכומר, היה הנזיר הגרמני שלמד אותה שעה אף הוא בכיתה. כן, כמו הנזירים הספרדים שלעגו לאן-מרי הצרפתייה שעה שהייתה אומרת א-א-א-א-כשהבינה משהו, והבנתי שזה אכן איזה צורך אנושי מאוד של "אני טוב יותר, או המסדר שלי טוב יותר". חבל.

לא אשכח עולה מרומניה שמצאה את עצמה יושבת בין תלמיד ערבי לשתי תלמידות מברזיל, מסיונריות, שבאו ללמוד את שפת הקודש כדי שתוכלנה לקרוא בתנ"ך במקור. אותה עולה, סלמה שמה, לא יכלה להתאפק ואמרה לי באחת ההפסקות, ספק בהפתעה ספק בתלונה: "באתי לישראל, והייתי בטוחה שאני באה לארץ של יהודים, לחיות בין יהודים, והנה אני יושבת בין ערבי מצד אחד ומיסיונריות ברזילאיות מצד שני" ולא יספה. הבנתי את מצוקתה, ובכלל אינני בטוחה שהצלחתי להרגיע אותה ולהסביר לה שישראל היא אמנם מדינת היהודים, אך שגם לנו יש מיעוטים, ואולי אפילו מיעוטים לא כל כך קטנים, זהו המצב. משחשבתי על דבריה ביני לביני צר היה לי עליה ועל התנפצות המחשבה שהייתה לה שהיא באה למקום שגרים בו "רק יהודים". בינתיים, תוך חיטוט בניירותי מצאתי מכתב מסלמה משנת 1978. כפי הנראה הייתה סלמה חולה ועברתי על אחד הלאווים שלי וכתבתי לה מכתב לאחר שנעדרה מן השעורים זמן מה.

עלי להסביר: זה היה אחד הקשיים של עבודה באולפן, תלמיד בא בצורה מסודרת מספר שבועות או אפילו חדשים ופתאום חדל לבוא. מה לעשות? הרי אינני עובדת עם ילדים. עם ילדים כותבים מכתב להורים וזה מסדיר את העניינים. בעוד שעם מבוגרים, איני יודעת מה קרה, אולי החליט להפסיק את הלימודים באולפן ואם אינו מוצא לנכון להסביר לי או לפחות לספר לי, מוטב שאניח לו. ובעיקר – יתכן שהשעורים נמאסו עליו, יתכן שהתחלתי לשעמם אותו, אינני יודעת מה, ולא אשאל.

ובכן, סלמה שהייתה עולה חדשה מרומניה, הייתה אישה עדינה ונחמדה מאוד שהשקיעה הרבה בלימוד. צער אותי שהפסיקה לבוא. זכור לי שעברתי על עוד לאו ושאלתי את פאולה, (אף היא עולה מרומניה שהתגוררה בגילה בסמיכות לסלמה) אם ידוע לה משהו אודות סלמה. כאשר פאולה סיפרה לי כי סלמה חולה מאוד ולכן היא נעדרת מן הלימודים, החלטתי שיהיה זה "בדיוק לעניין" אם אכתוב מילה ואגלה קצת תשומת לב. והרי תשובתה של סלמה, עם כל השגיאות (שאגב, אינן רבות או נוראות כל כך). "המכתב" נכתב על גלויה שמדינת ישראל הנפיקה אותן שנים, הגלויה הזולה ביותר האפשרית.

28.1.78

שלום רחל היקרה

תודה רבה בעד המכתב, קבלתי אותו כשהייתי חולה מאד. עכשיו אני בסדר והולכת לאולפן. זה אולפן טוב מאוד רק בשביל עולים-חדשים וזה יותר טוב בישבילי. אני לא יעדתי [ידעתי, סיכול אותיות של סלמה] שהאולפן בבית-העם יותר בשביל תיירים עשירים והם לא מבינים המצב והלב של עולה חדש, בלי כסף, בלי עבודה, בלי ביטחון. היה קשה לי. עכשיו יש לי תיקבה [תקווה] לקבל עבודה אבל אני רוצה ללמוד באולפן עד הסוף, קדי [כדי] לדעת מעט עברית. אני מצטערת שלא יכלה לבקר אותך באולפן. אנחנו לומדים כל יום, רק ביום ששי לא לומדים וביום ששי את לא באולפן. היה נעים לי ללמוד בכיתה שלך und ich denke in Liebe an Sie [כפי הנראה היה לסלמה יותר קל לכתוב "ואני חושבת באהבה עליך" בגרמנית. תודה סלמה, תודה]. שלום גם לכל התלמידים וכל טוב כולם
סלמה

אני מאוד שמחה שמצאתי את הגלויה הקטנה של סלמה, מעט המכיל את המרובה ומבטא את הרגשתו של העולה החדש כשהוא "נופל" לכיתה חדשה, לסביבה חדשה במדינתו החדשה. במעט מלים הצליחה סלמה לבטא את הרגשתה של אישה שבאה מאירופה המזרחית, מרומניה, ונתקלה בתערובת התלמידים שבאולפן, ואלה שיקפו לה את מצבה וחידדו אותו פי כמה מאשר אילו ניסיתי אני לכתוב ולתאר הרגשות של עולים. אגב, אפשר גם להיווכח כמה הרבה השקיעה סלמה וכמה יפה למדה עברית, גם אם למדה כבר ארבעה חדשים (קורס מלא היה והינו חמישה חדשים) וסהדי שאיני יודעת כמה תלמידים הוצאתי מן האולפן כשהם כותבים כל כך יפה ובכל כך מעט שגיאות. כל הכבוד סלמה (שאגב, לא הייתה אישה צעירה).

ערבים באולפן

בין תלמידינו רבים היו הערבים, הארמנים ועוד לא-יהודים שבאו בעיקר מן ירושלים המזרחית. שני האולפנים בהם עבדתי בשנות השבעים והשמונים, היו אולפנים עירוניים הפתוחים לכל הרוצה ללמוד עברית, מבלי להתחשב בדתו או במולדתו או במקום מגוריו או למה הוא רוצה ללמוד עברית. אבל ברור היה שבראש ובראשונה אנחנו אולפנים לעולים חדשים הזקוקים לשפה ובשעת הרישום לכיתה חדשה השתדלה המנהלת לשמור על פרופורציה מתאימה בין אלה לאלה. כבדנו כל מי שבא לכיתה, ואינני חושבת שאי-פעם מישהו התלונן עלי שלא קבלתי אותו כראוי, בין אם היה יהודי, יפני, ערבי או מיסיונר מברזיל. לנו המורות תרם הגיוון הזה לעניין גדול יותר, למדנו הרבה על העולם הגדול, המעניין ורב הפנים שבו אנו חיים. נהניתי מאוד כשהמנהלת שלנו, גב' רות אילון, אמרה פעם: "אני לא צריכה לנסוע לעולם, העולם בא אלי" והייתה הרבה אמת באמירה זו. לפי דעתי, גם התלמידים נהנו מן הגיוון שבכיתות, אעפ"י שלפעמים הדבר הכביד או הפריע. אחזור אל הערבים, שתמיד היו בכיתותינו. הם רבים ושונים היו, מהם אנשים פשוטים וטובים, שביקשו ללמוד עברית כדי שיהיה להם קל יותר לעסוק בעבודת הכפיים (בנאים, סיידים, רצפים או עובדי ניקיון ועוד), וכן ערבים משכילים יותר שביקשו ללמוד באוניברסיטה או לעבוד בבנק, למשל.

שלבי הלימוד והדיבור הראשונים היו תמיד קלים לכל הערבים בגלל הדמיון בין השפות. אך מלבד לימוד האותיות, שהן בהחלט שונות גם בקריאה וכמובן גם בכתיבה, הרי הדמיון בין השפות רב. כך שבהתחלה התקדמו התלמידים הערבים, המשכילים יותר והמשכילים פחות, בצעדי ענק, וצריך היה לבקש מהם בנימוס שיתחשבו ביתר התלמידים ו"יחכו" להם. התלמידים הפחות משכילים החלו מתקשים משהגענו ללימוד העיתון והחדשות, אוצר המילים היה חדש בשבילם ולא כל כך "דומה", בעוד שהתלמידים המשכילים התקדמו יפה בכיתה. הם היו בדרך כלל מנומסים מאוד והתחשבו ביתר הכיתה שלא התקדמה בקצב שלהם. בכלל היו בעלי נימוסים מצוינים, דבר שהיה נעים מאוד בכיתה, אבל העציב אותי "למה הישראלים שלי אינם מנומסים כמוהם, נו למה?"

תמיד בחדשי הקיץ חלים ימי הזיכרון של הרצל, ביאליק וז'בוטינסקי. אין מה לומר שביאליק הוא משורר גדול, ואף שירי העם שלו הם נחמדים מאוד. לחלקם יש מנגינה שמקלה על לימודם, והוראתם אינה קשה. לימדתי את השיר "לא ביום ולא בלילה", שיר שתמיד מעלה חיוך על שפתי כולם והוא חוצה תרבויות חביב ביותר. התלמידים נתבקשו לכתוב את דעתם על השיר, וכן כמה מילים על ביאליק, משוררנו הלאומי. לא שמתתי אז אל לב שבכיתה יושבים שני תלמידים ערבים, ואחד מהם אף השתדל מאוד וכתב לי כמה משפטים על "ביאליק משוררנו הלאומי". כפי שאני מסבירה, לא הייתה בי אז הרגישות הדרושה, ולא שמתתי לב שאולי עלי לשנות את הכותרת בשבילו, אך עצם העובדה שאני זוכרת את הדבר עד היום, אומרת משהו. מקרה הפוך, אך דומה, היה בזמן שהתחוללו מאורעות "ספטמבר השחור" בירדן והרבה פלשתינאים גורשו בידי הירדנים ללבנון. תלמיד ערבי בא לכיתה, סיפר את החדשות וקילל בקללות נמרצות את המלך חוסיין, שריו ואנשי צבאו על כל אשר עוללו לפלשתינאים, וזאת בפני מורה יהודייה ובאולפן יהודי. אני זוכרת שאז כבר השתדלתי מאוד לא להגיב, לתת לו לשחרר את כל חמתו וכל רגשי תסכולו, לגלות הבנה ולעבור הלאה. חסתי עליו והרגשתי את צערו אך הרגשתי גם לא נעים.

במאמצינו לדובב את התלמידים (וזו הייתה מטרתנו הראשית, באולפנים העירוניים), אחת השאלות השכיחות ביותר הייתה בנוגע לבילוי השבת.

באחד משלבי הביניים, אחרי חודש בערך, שאלתי את התלמידים איך בילו בשבת, ואילצתי הרבה מהם לדבר ולספר. בין תלמידי אותה כיתה היה נאדר, צעיר ערבי-נוצרי, נחמד ושובב גדול מבית- לחם וכך סיפר: פעם, לפני 1967 הרי שיום ראשון שלנו היה דומה מאוד לשבת שלכם. רבים מאתנו נהגו ללכת בבוקר לכנסייה ואח"כ התכנסנו לארוחה משפחתית טובה, גדולה או קטנה. נהגנו לטייל, לבקר קרובים וידידים והיה זה יום המנוחה שלנו. אך אחרי 1967 השתנה כל אורח חיינו בעיקר בימי ראשון. לאבא גרג' גדול, שני אחי עובדים בגרג' של אבא, ואח נוסף עובד בגרג' של יהודים בבית צפאפה. אין באפשרותו של אבא לסגור את הגרג' ביום ראשון, מהיותו יום עבודה רגיל אצל היהודים, ואלה האחרונים הם עכשיו רוב הלקוחות של אבא והעסקים דווקא טובים והרווחים טובים. אבל ימי הראשון המשפחתיים נעלמו כליל, אנחנו לא יכולים להרשות לעצמנו לסגור בימי ראשון.

זכור לי היטב דיון בכיתה בעקבות החדשות בעניין מלחמת האזרחים שפרצה בלבנון בשנת 1975 (הדיון התקיים בשנת 1977). משום מה אני זוכרת שתיים או שלוש תלמידות ערביות, איני זוכרת תלמידים גברים באותה כיתה. דובר על המצב, וכי על אף עזרתה של ישראל ללבנונים, הרי השנאה לישראל לא פחתה כלל, וכי עדיין עז רצונם למחוק את ישראל מעל המפה. בדרך כלל, ובמיוחד בשעת לימוד מילות החדשות או העיתון, השתדלתי במלוא יכולתי להיות מנחה בלבד ולא לערב את דעותי בדיון בכיתה.

מישהו בכיתה שאל: "מה, עדיין אתם רוצים לזרוק אותנו, היהודים, לים, כמו בימיו של עבדול נאצר?" על כך השיבה בחן, נעימה, אחת הבנות: "לא, לא, חלילה, איננו רוצים לזרוק אתכם לים, אנחנו פשוט רוצים שתחזרו למקום ממנו באתם". על כך השיבה ליילה צור (עולה מארה"ב, אשתו של המלחין הישראלי מנחם צור): "זה בדיוק מה שאנחנו עושים, אנחנו חוזרים אל המקום ממנו באנו".

ואם כבר הזכרתי את לבנון בשנות השבעים, בכיתה היו שיחות על המבנה המיוחד של לבנון ועל הרכב תושביה (מוסלמים סונים ושיעים, נוצרים מרונים ודרוזים). בשיחה אחת הובעה התמיהה מדוע אין הכנסייה עוזרת יותר למרונים שבלבנון, ולא אשכח עוד תשובה, הפעם מפי אמנדה, מיסיונרית אמריקנית שלמדה באותו קורס: "המרונים" אמרה, "אינם נוצרים כלל". יתכן שכמוני, לא היו גם התלמידים האחרים "מומחים" לעדות הנוצריות, ואיש לא הגיב, אך הדברים נחרטו בלבי.

אהבתי מאוד ללמד על חגי ישראל, וכמובן על חגי חודש תשרי שהם כל כך מלאים וגדושים חומר; הברכות, הביטויים השונים, המסורת והמנהגים, ואם אפשר היה (הכול תלוי ברמת הכיתה) גם פסוק או שניים מן התפילה. חשוב היה שיבינו מהי "כתיבה וחתימה טובה", "מועדים לשמחה" ועוד, ביטויים אותם ישמעו ברחוב, ואף ייאמרו להם עצמם וכדאי ורצוי שיידעו כיצד לענות.

המקרה עליו ברצוני לספר, אירע שעה שלימדתי על יום הכיפורים ומנהגיו, ועל כך ש"עברות שבין אדם לחברו אין המקום מכפר", וכן שלא יתכן שאדם יאמר "אחטא ויום הכיפורים מכפר". עיקר הדיון, שאולי אף הפך לוויכוח של אי הבנה, היה עם תלמיד ערבי נעים במיוחד בשם מאהר, שלא הבין הכיצד זה שאם חטא האדם לחברו, או עלב בו או פגע בשכנו, הרי שקודם עליו לבקש את סליחת אותו נעלב או פגוע ורק אח"כ יוכל להתפלל ולבקש את סליחת המקום. מאהר לא הבין הכיצד זה האדם קודם לאל. לא אני ולא התלמידים האחרים, שרבים מהם היו אנשים שומרי מצוות והבינו את הלכות יום הכיפורים טוב ממני, לא הצלחנו להסביר למאהר את היופי שבכך שאין אדם יכול לפגוע ולהעליב וכיו"ב, ולחשוב שעל ידי קורבן או תפילה יכפר על כך. לא ולא. לעתים אין זה קשה כלל וכלל לבקש סליחה ומחילה מאותו אל רחוק, שעה שאינך צריך להסתכל לתוך עיניו של אותו אדם בו פגעת.

בין כותנות הלילה שלי מצויה אחת שדקלים אדומים מצוירים עליה ולצערי התווית הקטנה שהייתה בגב הכתונת כבר נמחקה מרוב כביסות. את הכתונת כבר אינני לובשת כי מלאו ימיה ואני בכל זאת לרוצה לשמור אותה כמזכרת, משום שהגיעה מכוויית. היום זה אולי לא נשמע בדיוני כל כך, יש לנו כבר כל מיני קשרים עם ארצות ערביות שונות, גם אם אין לנו שלום איתן. אבל אני קיבלתי את הכתונת בשנת 1975 בזמן שבעוונותינו לא הכרנו את כל הנסיכויות הערביות השונות שבמפרץ הפרסי, ותחנת "אל ג'זירה" לא הייתה שם שנישא בפי כולם.

את הכתונת קבלתי מתלמידה ערבייה מכוויית, פטמה שמה, ובמשך לימודיה התברר לנו מאין היא לתימהון כולנו, ובעיקר גברה פליאתנו משלמדנו שפטמה באה לירושלים כי אמה חולה מאוד ובאה להירפא בבית החולים "הדסה", ששם רופאיו יצא לתהילה בכל רחבי המזרח התיכון.

סיפורה של פטמה התברר לנו לאט לאט תוך לימודינו בכיתה, והיא נראתה לתלמידים וגם לי אקזוטית מאוד. "כוויית, איפה זה כוויית, ואיך בכלל יכלו להגיע אלינו?" לשאלה השנייה קבלנו משיכת כתף נחמדה מלווה במילה "יש קשרים". גם מבגדיה יכולנו לראות שפטמה אינה בת עניים. היו בה הרבה חן ולא מעט פינוק. היא הייתה מאוד צמודה אלי, ממש הייתי לה דמות אם.

בכל כיתה, משהגיעה לשלבי גמר נהגתי לבקש מן התלמידים שיכינו "הרצאה" בת שתיים-שלוש דקות בה יספרו על כל העולה על רוחם, עד כמה שאפשר בעברית שוטפת ו"בלי מחברת". מותר היה להם (ואף רצוי) להכין את הרצאתם מראש, לכתוב אותה, ללמוד בעל פה, אך בשעה שעמדו לפני הכיתה חייבים היו לדבר באופן חופשי, בלי הצצה אל שום "כתוב". אח"כ יכלו התלמידים לשאול שאלות שונות ביחס ל"סיפור" ועל המרצה היה לענות.

משהגיע תורה של פטמה, ביקשה ממנה הכיתה שהיא תספר על כוויית, שנראתה לנו אז כאילו הייתה "מעבר להרי החושך". לא יכולתי למצוא באולפן מפה של המזרח התיכון ופטמה אמרה "אין דבר, אני אצייר מפה על הלוח" ואכן ציירה. היא ציירה את המפרץ הפרסי, הים הערבי, וחלק מן הנסיכויות המצויות שם זו ליד זו, את אירן ואת עירק, כך שהבנו איפה הנסיכויות ביחס לארצות הגדולות השכנות - אירן ועירק. אך מדרום וממערב נשארה התמונה לא ברורה ביותר ואחד התלמידים שאל: "ואיפה ישראל?" "אין ישראל", הייתה תשובתה המהירה והספונטנית של פטמה, בלי שום היסוס. נשתררה דממה, וברור היה לכול שלגבי הכווייתים, ישראל אינה קיימת. אחד התלמידים ניגש ללוח וצייר שם מה שצייר, כך שיתר התלמידים קיבלו מושג היכן ישראל הפיצפונת ביחס לכוויית, הקטנה אף היא.

לא אמרתי דבר, אבל גם אני וגם יתר התלמידים שבאו מארצות המערב הבינו שלגבי ארצות ערב בשנות השבעים, "אין ישראל".

עוד פרט קטן ביחס לפטמה, מלבד כתונת הלילה שקבלתי ממנה כמתנה אישית, "משהו מכוויית בשביל המורה רחל". באותה כיתה היה גם תלמיד ערבי נחמד, אינטליגנטי ומנומס ומאד רצה ללמוד עברית. פטמה והוא התיידדו, ולאט לאט אף עברו לשבת יחד, נראו הרבה יחד בהפסקות (משוחחים ביניהם ערבית, כמובן), וכשיצאנו לטיולים, הרי ישבו יחד, היו יחד

ואף ישבו לאכול את הארוחות יחד. אינני יודעת אם החל להירקם רומן ביניהם - לא אמרתי דבר, אבל שמת לי לב. שעשע אותי הרעיון, שאחמד (שבא מן העיר העתיקה, כך היה כתוב בתעודתו) ופטמה, שניהם ערבים שבאו לטיולי הכיתה ברצון, הרי שאני, המורה הישראלית, לקחתי אותם אתי והם הכירו כך בפעם ראשונה את קבר אבשלום וקבר זכריה. אני היא שלקחתי אותם לביקור בכנסייה האשורית, הנמצאת בעיר העתיקה (בוודאי לא רחוק מביתו של אחמד) ואף להרודיון לקחתי את אותה כיתה, וגם זה היה להם, לצמד-חמד הערבי שלי, ביקורם הראשון. סיפוק רב שאבתי מכך, שאני, היהודייה, לקחתים לכל אותם מקומות בפעם הראשונה, ולוואי ועוררתי בהם חשק ורצון לבקר אף במקומות אחרים, בלעדי.

בהזדמנות אחרת, ובכיתה אחרת, סיפר תלמיד ערבי על הנביא מוחמד ומעלליו, והנה תוך כדי סיפורו התברר לי ולכמה תלמידים יהודים שהכירו את החומר, שחלק מן האגדות המסופרות על מוחמד, מסופרות אצלנו על דוד המלך באגדות שלנו. מה מוחמד ברח מפני אויביו והתחבא במערה והנה בא עכביש וטווה את קוריו בפתח המערה ולכן לא חיפשוהו שם וכך ניצל, אף אנו מכירים את האגדה על דוד שברח מפני שאול המלך והתחבא במערה ובא העכביש והצילו. שמנו לב לסיפורים מקבילים נוספים, אלא שאצלנו הם מסופרים על יצחק אבינו ואילו אצל המוסלמים הריהם מסופרים על ישמעאל, כמובן. עלי לציין, שהתלמידים הערביים הופתעו מאוד לשמוע את הסיפורים מפינו, היהודים, ולא תמיד ראיתי סימן של הבנה בעיניהם, לא היו אלה המשכילים במיוחד.

כאשר לימדתי את מילת היחס "ל" תמיד נתקלתי בהרבה תלמידים שטעו כאשר היו צריכים לזכור שאחרי הפועל "מחכה" תבוא מילת היחס "ל", ולא שום מילת יחס אחרת. בחרתי בדברים שחשבתי שיקלו על זיכרונם, למשל: "היהודים מחכים למשיח". היו בכיתה שניים או שלושה תלמידים נוצרים שהגיבו ואמרו: "אבל המשיח כבר בא". מה עם המוסלמים, במה הם מאמינים ביחס למשיח? על כך ענה עבדול ג'ליל: "לפי המסורת שלנו, הרי כשיבוא המשיח של היהודים ויגיע לירושלים, יקומו מקברם מוחמד ועיסא (כך מבטאים הערבים את השם ישו) וילחמו בו וינצחו אותו, וזה יהיה סופו". נשתררה דממה בכיתה, אך לפתע נשמע קולה של אלה, הרופאה הרוסייה: "עבדול ג'ליל למה אתם רוצים להרוג אותנו? אנחנו לא רוצים להרוג אתכם". לא זכינו לתשובה.

הרבה פעמים נהגו התלמידים הערבים "להתקיף" תלמידים עולים מרוסיה, בטענה: אתם אינכם דתיים ואינכם מאמינים באלוהים, מדוע זה, איפוא, אתם באים לישראל. הרי אינכם מאמינים שאלוהים הוא זה שהבטיח לכם את הארץ הזו, ואולי אף אינכם מאמינים בכל הכתוב בתנ"ך בכלל, אם כן מה אתם עושים פה?

פעם אחת ויחידה שרציתי להפטר מתלמיד ערבי, ואף ביקשתי את עזרתה של רות אלון, המנהלת שלי, היה זה אי-שם בשלהי 1973. פתחתי כיתה חדשה, והנה דווקא בשורה הראשונה התיישב צעיר ערבי כשכתובת קעקע גדולה על אחת מידי, ובקעקוע נשר גדול ומתחתיו המספר 1973. לא עלה בדעתי בשום פנים ואופן להראות שאכפת לי או שאני שמה לב בכלל, אבל לא יכולתי לשאת את התמונה הזו מתחת לאפי יום יום. ברור היה לי שאם אבקש ממנו לעבור אחורה איך שהוא יעלה ענין הקעקוע, וזה הדבר האחרון שרציתי. לא רציתי ויכוח על זכותו להתלבש ולהתקעקע (אם אפשר לומר כך) כרצונו - דבר שהיה ברור לי שזו זכותו, לא רציתי דיון אם באמת היה זה ניצחונם במלחמת 1973, לא רציתי גם לומר שזו זכותי לא לסבול דברים מסוימים. שמחתי כשהועבר מכיתתי. העניין הטריד אותי שאם לא כן לא הייתי מעלה אותו כאן.

אנקדוטה קטנה נוספת. תמיד הופיעה בכיתה המילה "צרות" או אף בצורתה היידיית "צוֹרְעֵס". תלמידים שלא הבינו את המילה, ברור היה שלא היו יהודים. באמריקה חדרה מילה זו לאנגלית האמריקאית, יחד עם עוד מילים יידיות כגון "חוצֵפָה" ו"משוֹגֵע". מלבד זה, לא היו לנו כל כך הרבה תלמידים גויים, אך בכל כיתה היו תמיד מספר ערביות וערבים. כך שברור היה שתלמיד שלא מבין את המילה "צוֹרְעֵס" הריהו ערבי.

הרבה שנים אח"כ, בעקבות קטע שקראנו התעורר דיון בשאלה "מה מקורו של המוסר? למה צריך להיות מוסריים? האם יש עמים מוסריים יותר? בכיתה זו היו שניים או שלושה תלמידים מן המזרח הרחוק והשתתפותם עוררה שאלות נוספות - האם המוסר במזרח שונה מזה במערב? מדוע הם נראים לנו (אנשי המערב) כאכזריים יותר. מה הצווים העוצרים אותם, והאם יש בכלל כאלה? כי היהדות, הנצרות והאיסלם מיד נשענות על כל הלאווים של עשרת הדברות, ואין אנו יודעים כמעט דבר על תורות המזרח.

באותו קורס השתתפה חאולה, נערה ערבית מבית-לחם, שבאה ללמוד

אצלנו כי עז היה רצונה להמשיך בסמינר ולקבל הסמכה כמורה. לא שאלתי אותה אף פעם אם אין סמינר בבית-לחם או בעיר ערבית אחרת, כיבדנו את רצונה ללמוד כרצונה. חאולה השתתפה בערנות בשיחות באולפן והייתה חביבה ביותר, היא אף הזמינה אותי פעם לביתה לפגוש את משפחתה, ואני אמנם נסעתי אליהם לבית-לחם.

בשעת הדין עלתה הסברה שאולי ארצות מפותחות יותר או תרבותיות יותר (מה זו תרבות?) או כאלה שרמת ההשכלה בהן גבוהה יותר, האם הן נוהגות בצורה מוסרית. אם נלמד יותר ונהיה משכילים יותר האם אז נדע גם להבדיל בין טוב לרע טוב יותר? וכמובן שעלה שמה של גרמניה, אשר בליספק הנה מדינה מפותחת ותרבותית ורמת ההשכלה בה מן הגבוהות באירופה ובעולם כולו, והנה הייתה זו גרמניה שהביאה שואה כה נוראה על עם ישראל, על הצוענים ועל עוד כל מי שלא היה לפי רוחה (הומוסוכסואלים למשל). חאולה דבקה כל הזמן בדעתה, שהמוסר מצוי רק בדת, ורק מצוות הדת הן המדריכות את האדם ולכן על האדם להיות דתי.

כל חג נחגג באולפן בכל מיני צורות. ברור שהיו אלה החגים היהודים, אך לא רציתי להשאיר את המוסלמים והנוצרים בחוץ, כלא שייכים, ותמיד ניסיתי למצוא דרכים מדרכים שונות לשתפם במסיבה. וכך הגענו לחידות אותן הציעה חאולה במסיבת חנוכה שהתקיימה אותו זמן באולפן. מסתבר שהחידות הן חלק מן התרבות הערבית, והן יפות ומשעשעות, כגון: "מהו קטן ועגול וסובב בכל העולם?" התלמידים קמטו מצחיהם והפעילו את מחשבתם, ואף ניסו את כוחם והציעו: "אולי זה מרדונה?" (שחקן הכדורגל הארגנטיני, שהיה אז פופולרי מאוד). כמובן שחאולה נדה ראשה בשלילה. ואז השיבה חאולה: "הקטן, העגול וסובב-העולם הינו מטבע הכסף". כולנו נהנינו והסכמנו איתה. הרי זו רק אחת מצורות מנוסחות ויפות אותן חדה לנו חאולה באותו חג חנוכה, עת ניגלה לנו צד מעניין ומשעשע הנהוג בתרבות הערבית.

התלמידים הארמנים שהיו מדי פעם בכיתות, בוודאי ובוודאי שלא היו ערבים ואף מוסלמים לא היו, אבל הם דיברו ערבית בינם לבין עצמם ואף גרו בעיר העתיקה, שם כידוע, אחד הרבעים המצויים בה הוא הרובע הארמני. בכיתה אחת למד זוג ארמני צעיר ונחמד. הם עדיין לא היו נשואים, אולי היו רק מאורסים, או משהו בדומה. היא הייתה מרתה והוא היה ויקן. השמות לאאמרו לנו דבר בהתחלה. אבל בהמשך הלימודים סיפר לנו ויקן,

כי שמו הוא כשם אחד המלכים הגדולים והעתיקים שהיו לארמנים, והכיתה, כבדיחה קראה לו לא אחת "המלך ויקן" וברור היה שהדבר משמחו מאוד ולאיש לא היה אכפת לשמחו, להיפך.

השיעור היה בנושא "עבודה", נושא זה כלל מקצועות שונים וחיפוש עבודה. למדנו כיצד כותבים בעברית מכתבים רשמיים, איך חותמים, וכל הביטויים הקשורים בנושא פנייה למקום עבודה. בכיתה התנהלה כמובן גם שיחה בכל הקשור לנושא. תוך כדי שיחה דיברנו על מקצועות "מכובדים" יותר ו"משתלמים" יותר, היצע וביקוש, ועוד. משהגענו לבעיית עבודתן של נשים, דברנו, כמובן, על האפליה נגד נשים ואי-השוויון של נשים בעבודה, והתגלגלנו ליחסם של הגברים בכיתה בנוגע לעבודת נשים מחוץ לבית. ושם זכורה לי תגובתו של ויקן, שנראתה לכיתה תגובה אופיינית לגבר מזרחי (יש לזכור שהסיפור הזה ארע לפני כעשרים ושבע שנים, ובינתיים חלו שינויים רבים גם בקרב בני דודני הערביים, ויותר נשים ערביות נוצריות ומוסלמיות לומדות ויוצאות לעבודה מחוץ לבית). ויקן אמר: "מרתה שלי לא תצא לעבוד בחוץ, היא לא תצטרך לעבוד בחוץ, אני אפרנס את הבית בכבוד, שלא לומר שאינני רוצה שמרתה תיפגש עם גברים זרים במסגרת עבודתה. מקומה בבית". על כך מיהרה להשיב לו יוליה, עולה צעירה מצרפת: "או ויקן, אם זו הבעיה שלך, הרי שמרתה לא צריכה להרחיק מהבית, יש גם שכנים בסביבה לא? והיא באמת בחורה נאה ומושכת". ויקן לא השיב, והוויכוח בין התרבויות נשאר בעינו. תיקו.

בקורס אחר, קורס מתקדם, למדה בכיתתנו סיראיק, ארמנית אינטליגנטית ונחמדה ביותר. היא לקחה אותנו לסיור ברובע הארמני והכניסה אותנו למקומות שלא היה זה מן הרגיל לבקר בהם. היא הסבירה לנו כל שידעה על סוף הקרבות במלחמת העצמאות, סיפורים שונים שבחלקם ידעתי ובחלקם לא, וכעת ראיתי את המקומות עצמם שם נאספו הפצועים למשל, ואת הגירסה הארמנית לקרבות 1948 בעיר העתיקה. סיראיק לא הייתה עדה להם, כמובן, אך היא סיפרה את ששמעה ומה שידעה.

באותו טיול לקחה אותנו סיראיק גם לכנסייה הארמנית, הנמצאת בפתח הרובע היהודי. בזמן ביקור ברובע היווני הקטן למדתי שבהרבה כניסות לחצרות ברובע מצויה כנסייה בפתח, וזאת כדי שיהיה מקום קדוש בכניסה. כך, שאם חלילה תפרוץ תגרה בין מוסלמים ויוונים, או מישהו ירצה להתאנות לחצר או לרובע, הרי שמציאותו של מקום קדוש בכניסה תרתיע

אותו ותניא אותו ממחשבתו הרעה. יתכן שאותה מחשבה טמונה בכך שבכניסה הגדולה לרובע הארמני, מיד אחרי מגדל דויד, מצויה כנסייה. אינני בטוחה, אך המודל חוזר על עצמו.

סיראיק גמרה את הקורס בהצלחה רבה ומצאה עבודה בחברת תיירות ידועה בעיר. באחד הימים נזקקתי לשרותיה של אותה חברה ובהיותי שם שאלתי על סיראיק, תוך שהסברתי מי אני ולמה אני שואלת לשלומה. נאמר לי שסיראיק נסעה לטיול לירווין, היא בירת ארמניה, ותחזור כעבור שבועות מספר. כעבור זמן נכנסתי לחברה שוב בתקווה שסיראיק אכן חזרה, לי היה ברור שסיראיק לא נסעה לטיול "סתם". לדעתי היא נסעה בחיפוש אחר חתן. הפגישה הייתה נעימה מאוד, כרגיל, שמחנו האחת לקראת השנייה והתרשמתי מאוד מדבריה של סיראיק: "מורה רחל, ירוון זה שום דבר בהשוואה לירושלים, זה כפר גדול ומתפשט". היה זה לפני עשר שנים, לפחות, אולי השתנו דברים, אך בעיקר הצטערתי שסיראיק לא מצאה שם את שבקשה. לא קל להיות בן למיעוט בירושלים, לא כל שכן בחורה משכילה.

בקורסים שונים למדו בכיתתי אנשי כמורה ארמנים, גם הם היו אדיבים והזמינו את בני הכיתה לסיורים ברובע ואף לקחו אותנו אל "מאחורי הקלעים" בכנסייה, אך לא התרשמנו מהם, הם לא היו משכילים. איני דנה אותם, חלילה, רק מציינת שלא היה בהם ייחוד. בקורס הראשון אותו לימדתי בקיץ 1971, הייתה בחורה דנית נחמדה מאוד שמסרה כתובת בעיר העתיקה. שם משפחתה נשמט ממני, אבל במשך הלימודים התברר שהיא אשתו של טוני. טוני הוא בחור ארמני, שהיה התלמיד הראשון שהגיע מן העיר העתיקה אל האולפן. אם כן, טוני זה הבין מהר למדי אחרי מלחמת ששת הימים, שעכשיו צפויים לבוא גם תיירים ישראלים לעיר העתיקה, וכי כדאי לו ללמוד עברית, כדי שיוכל להדריכם. טוני אף עשה מחווה לכיתה, ועם סיום הקורס לקח אותנו לסיור נהדר סביב העיר העתיקה, בעיקר לאזור יד אבשלום והקברים הסמוכים לו. אבל, יש גם אבל. תוך כדי הטיול אמר טוני: "עד שבאתם אתם, היינו אנחנו, הארמנים הנוצרים – סוחרים הזהב, המשכילים ומעין "מעמד עליון" בעיר העתיקה. עתה משבאתם אתם, הזזתם אותנו ממעמדנו". ככה זה. לא הרגשתי נימה של חיבה אלינו בקולו והבנתי אותו היטב.

שעשועי מילים

כמובן שהיו מילים שונות בעברית ששעשעו את התלמידים. למשל: המילה העברית לסקנדל - שערורייה, איזה יופי של צליל.

באחד הקורסים החליטה תלמידה צרפתייה שהמילה הכי נחמדה בעברית, היא: אומללה, ובעיקר כאשר מבטאים אותה אומ-ללה. ככה. מן המפורסמות היא שהארגנטינאים אינם מבטאים את ה"מ" בסוף המילה. במקום "מ" תבוא "ן", אפילו אדם וחווה, מצאתי אצלם כתוב אדן ב-ן בסוף. תמיד אמרו תלמידינו "היון יון ראשון". (במקום: היום יום ראשון) או תלמידה אחרת שאמרה: "אני גרה ברומנה" (השכונה הירושלמית שנקראת רוממה) וכשהערתי לה על כך השיבה, חצי נעלבת: "מורה רחל, נכון שבסוף המילה אני אומרת ן במקום ם, אבל באמצע (דהיינו: באמצע) אני מדברת בסדר".

בעיה נוספת בהגוי הספרדי של אמריקה הלטינית היא ההבדלים בין ם וּב דגושה. הבדיחה היא שאם תלמיד אומר "יש לי חבר בתיק" (כאשר האות "ב" דגושה בשני המקרים) והוא בעצם רוצה לומר "יש לי חבר ותיק", הרי ברור שהוא מאמריקה הלטינית, מבלי שים לב ל"מוסיקה" המיוחדת המלווה את אופן דיבורו, שהיא בדרך כלל מסגירה את מוצאו. אות נוספת שנופלת קורבן ללטינו אמריקנים היא ה"ז" שהופכת אצלם ל"ס". התלמידה אמרה את שמה "אני מתילדה רוסנברג" (במקום מתילדה רוזנברג) שיהיה. תלמיד הלומד ב"אולבן" (במקום באולפן), הרי אין ספק שהוא ערבי. האות פ הדגושה אינה נמצאת בא-ב הערבי. שלא לדבר על מבטאם של דוברי האנגלית שמתקשים מאוד בביטוי האות "ח" ויאמרו "ה" במקומה.

פגישות עם תלמידים

וולרי

ולרי הוא אחד מתלמידי אותם לימדתי בפטרבורג, בפעם השנייה לשהותי ברוסיה בשנת 1994 (ראה להלן). וולרי עלה ארצה בשנת 1995 בסביבות החגים. זכור לי שכאשר הזמנתי אותו לביתי לארוחה, הופיע במכנסיים קצרים, ואילו כאשר הזמנתי אותו לטיול בעיר העתיקה בחול המועד סוכות, בא כשהוא לבוש במכנסיים ארוכים וחולצה יפה. כמוכן שלא אמרתי מילה, אבל ראיתי שאין להם מושג על החג. לא נורא, אלה דברים שלא יעשה השכל מה שיעשה הזמן, והבנתי שאין צורך לדבר. יראו ויחקו, ותמיד עודדתי אותם לשאול.

לפני שנתיים, מטלפן לי ולרי בערב יום הכיפורים בבוקר ובפיו סיפור ומשאלה: "רחל, לפני מספר שבועות עלתה ארצה דודה שלי. הדודה כבר לא צעירה, היא בת 72, אבל היא אישה בעלת מרץ ואסטרופיסיקאית במקצועה". ולרי ממשיך בסיפורו: "רחל, עכשיו יום הכיפורים והדודה רוצה ללכת לבית הכנסת. היא שואלת אותי לאן היא יכולה ללכת. היא זוכרת מילדותה תפילה מיוחדת שאומרים בערב יום הכיפורים, והיא רוצה לשמוע את התפילה הזאת. את מבינה על מה היא מדברת?" כמוכן שהבנתי על מה הדודה מדברת, הרי ברור היה לי שהיא רוצה לשמוע את הניגון של "כל נדרי" שזכור לה מילדות רחוקה. מאידך, נחמץ לבי על ולרי, שגדל והיה לאיש והוא חי בינינו ומושג אין לו על יהדות, וכל כך הרבה יש ללמוד ועם כל טרדות העבודה והחיים וההסתגלות לארץ חדשה, איפה ילמד, מתי ילמד? נו, ניחא, אולי ילמד עם הנכדה החדשה, כשזו תלך לגן.

"כן ולרי", השבתי, "אני מבינה יפה לאיזו תפילה הדודה מתכוונת. זו תפילה בעלת ניגון יפה במיוחד ונוגע ללב עד מאוד. זו התפילה הפותחת את תפילות יום הכיפורים והיא נקראת "כל נדרי", פרוש המילים, כל הנדרים: אתה זוכר מה זה נדר? זה כמו שבועה, משהו שמבטיחים, אנחנו למדנו את המילה הזאת, ואם אינך זוכר תוכל להסתכל במילון. בוא, נחזור אל הדודה. לדודה בוודאי אין מקום בבית- הכנסת, אך אמור לדודה שלא תדאג. זו תפילה שהרבה מאוד אנשים אוהבים לשמוע, בין אם הם דתיים או לא. אמור לדודה שהיא תוכל לעמוד ליד אחד החלונות של בית- הכנסת, ושם לשמוע את התפילה, שלא תדאג" ... לפתע נזכרתי: "רגע, רגע, ולרי, מה

שאתה כן חייב לשים לב אליו, הוא, שזה יהיה בית כנסת אשכנזי". מזל שנזכרתי, הרהרתי בליבי, "כי בבת-הכנסת הספרדיים שרים לפי ניגונים אחרים, שים לב שיהיה זה בית כנסת אשכנזי הוספתי ואמרתי עוד פעם". "איזה מין תפילה זו רחל, שדודתי הזקנה עדיין זוכרת?" לא יכולתי לפטור את ולרי בלא כלום, אעפ"י שהייתי מאוד עסוקה בהכנות האחרונות לקראת הסעודה המפסקת. על חצי רגל (אפילו לא על רגל אחת) הסברתי לולרי שזו ראשית התפילה של יום הכיפורים ובה אנו מבקשים מהאלוהים לבטל את כל הנדרים והשבועות וההבטחות שהבטחנו בשנה החולפת ולא קיימנו משום מה. "ולרי" הוספתי, "זה לא רק תוכן התפילה, זה גם הניגון שהוא מתחנן ומתוק ומבקש ויוצא מן הלב ונכנס ללב השומע, זה ניגון מיוחד במינו וכפי שאתה רואה, אני בטוחה שהדודה זוכרת את הניגון ואת חשיבות המעמד. גם, ולרי, איננו יכולים לסיים ככה, בלי שהסברתי לך יותר. אטלפן אליך בחג הסוכות ונמצא לנו אז שעה שקטה בה אנסה להסביר לך, עד כמה שאוכל, את המנהגים ותוכן התפילות, ועוד הרבה הקשור ביום הזה שהוא היום הקדוש ביותר ליהדות". במילים אלה, לאחר תודות נוספות ומילות נימוס של ולרי, נפרדנו.

פולינה גורודצקי

לסיפור השני אנחנו, (ז.א. יהודה, הדס ואני) נוהגים לקרוא, סיפורה של פולינה, אעפ"י שזה אינו מדויק, מככבים בו גם בעלה יעקב (יאשה) וגם ביתם אסתר.

על יאשה שמעתי לראשונה מיהודה כשעוד עבד ב"נתיב", זה אותו משרד שטפל בענייני יהדות ברית המועצות. לפעמים קראו למשרד זה גם בשם "לשכת הקשר". "המשרד" נהג לשלוח שליחים שייפגשו עם יהודי ברית המועצות, יעבירו להם בדרכים מדרכים שונות חומר על יהדות וציונות וכן עזרה כספית והדברים ידועים. זה כבר היה אחרי שנות השבעים שבהם הייתה עלייה מברית המועצות, ונפסקה. יהודה כמובן לא סיפר בבית שום דבר שאסור היה לספרו, אבל מפעם לפעם עלה השם "יאשה גורודצקי". הבנתי שיאשה הוא מה שנקרא אז ברוסיה "פעיל עלייה", דהיינו: הוא למד עברית, למד קצת עברית ותודעה יהודית, וברגע שידע משהו, העביר את מה שידע הלאה.

כעבור מספר שנים, ויהודה כבר לא עובד המשרד, נערכה מסיבה בבית אחת מתלמידות האולפן הוותיקות והמסורות שלי. ידעתי שאחיה סנטור בסנט ארה"ב, אך היא לא הבליטה את העניין במיוחד, ובפגישותינו המרובות לא עלה הדבר. והנה יום אחד צלצלה אלי והזמינה את יהודה ואותי לבוא למסיבה קטנה שהיא עורכת לכבוד אחיה שהיה, לדבריה, פעיל מאוד בכל הקשור ליהדות ברית המועצות, והיא תשמח מאוד אם נואיל לבוא. אני זוכרת שהמסיבה נקבעה למוצ"ש ושם, באותה מסיבה, פגשתי לראשונה בפולינה ויאשה גורודצקי. שניהם דברו עברית לא רעה. למדתי מפיהם שהם עלו עם אימה של פולינה וביתם הקטנה אסתר (כבת 5) וכי הם גרים במרכז הקליטה בגילה.

הזמנתי את שניהם ללמוד עברית אצלי ב"כיתות המטבח" שנתתי בהתנדבות, ושניהם באו ולמדו תקופה מסוימת, אך אח"כ הביעו רצון להשתתף בכיתות הסבה למורים שניתנו אז ע"י משרד החינוך. המטרה הייתה להכשיר מורים מברית המועצות לעבודה בארץ. הקורס הראשון שניתן להם היה בעברית, ולימדו גם היסטוריה של עם ישראל, תנ"ך וקצת תודעה יהודית.

יאשה היה מתמטיקאי תאורטי, פולינה הייתה מהנדסת, ובברה"מ אף לימדה באחד המכונים שלהם. כדרך יהודים טובים חפשנו קשרים כדי ששני אלה יוכלו אף הם לעבור הסבה ולהיות מורים. בהחלט דרושים לישראל מורים טובים לכל מדעי הטבע: מתמטיקה, פיסיקה וכימיה. פעם, כשהחלו בשעורי ההסבה, מורים למדו שנה שלמה. עם התגברות העלייה והצורך להעסיק יותר ויותר אנשים, הקורסים הלכו והתקצרו. כאשר הייתי מורתם של פולינה ויאשה בקורס כזה, כל התורה נדחסה לשישה שבועות דחוסים עד למאוד. בסוף הקורס נדרשו התלמידים להגיש בחינות, בלעדיהן לא יכלו ללמד בבתי הספר התיכוניים שלנו.

פולינה ויאשה התחבבו עלי מאוד, אולי גם משום שהכרתי אותם היכרות אישית אך גם בגלל ידענותם. יאשה היה ממש אנציקלופדיה מהלכת של ידע, במיוחד של היסטוריה, בין אם הייתה זו היסטוריה רוסית או יהודית. תמיד יכולתי לפנות אליו ולקבל תשובה משביעת רצון. אחרי הקורסים של

משרד החינוך, נתקבלו העולים לקורסים נוספים שנערכו מטעם בי"ס אורט ושם קבלו הכשרה כמורים במקצועותיהם השונים. הם התמחו במושגים של מקצועותיהם השונים בעברית, למדו על רגל אחת פדגוגיה ופסיכולוגיה, השתתפו בשעורים של מורים ישראלים (שעורי הסתכלות) ועוד, כנהוג בסמינרים שלנו.

הזמנתי את פולינה ויאשה לביתנו כאורחים בחגים ולארוחות שונות. שמת לי לב שגם הוא וגם היא חובשים מגבעות והבנתי שהם דתיים בדרגה כלשהי וכיבדתי את בחירתם. (אני זוכרת שפולינה ספרה לי על לימודי היהדות שלהם, וכי הם למדו יהדות ע"י מורים חשובים שנשלחו מפעם לפעם מן הארץ).

יאשה התחיל לנסוע לחו"ל, בעיקר לארה"ב, כשליח של אחת הישיבות כאן, ופולינה החלה לעבוד כמורה. במוסד אחד לימדה בעברית ובשני ברוסית. שני המוסדות היו מוסדות לעולים ולמדו בו רק בנות. היא לימדה מתמטיקה והכינה את הבנות לבחינות הבגרות.

אהבתי את אסתר הקטנה, בתם, וניסיתי לעזור. הזמנתי אותה אלינו והדס ביתנו או אני שעשענו אותה. כאשר חשבתי שיש משהו במוזיאון ישראל באגף הנוער, שמחתי לקחת אותה, לפעמים עם חברות שכנות. באחת הפעמים, כאשר ביקרתי בביתם, ספרה לי אסתר בשמחה ש"אבא קנה אוטו", ולפני שהלכתי הביתה רצתה מאוד להראות לי את המכונית והפצירה בה ללכת אתה ולראות את ה"פורד" הנמצאת במגרש החנייה. שמחתי בשמחתם שרכשו מכונית, אבל לא צפיתי למה שעשתה הילדה. הילדה מצאה את מכוניתם במגרש החנייה והחלה רוקדת סביבה ושרה: "פורדי, פורדי, פורדי, פורדי". נדהמתי. אודה על האמת, גם אנחנו שמחנו בשעתו כשיכולנו להרשות לעצמנו לרכוש את המכונית הראשונה שלנו, אבל לרקוד סביבה? יסלח לי האלוהים, אבל נשארתי עם הרגשה קשה של עגל זהב חדש.

הזמן חלף, פולינה המשיכה ללמד בבתי האולפנא שלה, ונוכחנו שיאשה ממשיך בנסיעותיו לארה"ב. לטענתו לא הצליח להסתדר בארץ, וכך הוא עושה למען מטרה יקרה לליבו ומפרנס את משפחתו בכבוד. הבנו שלחגים הוא בא ארצה, שעיקר עבודתו בארה"ב ולא אמרנו מילה, בלבנו חשבנו שאם להם טוב כך, מי אנו שנפצה פה? מובן שהקשר בינינו הפך אקראי

יותר ויותר. אסתר גדלה והתפתחה והפכה לנערה נחמדה, אלרגית לשוקולד אבל לומדת יפה וחברה בבני עקיבא.

בינתיים החליטו פולינה ויאשה לעזוב את מרכז הקליטה בגילה ולבנות לעצמם בית בעיר אפרתה שהלכה ונבנתה באותן שנים. איחלנו להם הצלחה ושמחנו בשמחתם. הבנו גם, שאם הוא מבלה את מרבית זמנו בחו"ל הרי שרוב בלבול המוח עם פועלים ובנאים וכל הקשור בבנייה נופל עלייה ואכן התברר שהיא "אשת חייל".

מפעם לפעם הייתה פולינה מצלצלת אלי לשאול על איזו מילה בעברית, או מושג כלשהו וכמובן שעניתי ברצון והייתי חוזרת ומפצירה בה שתבוא לבקר כשהיא הולכת לקונצרט או נמצאת בסביבה. לעתים רחוקות אכן נכנסה ואז הייתה מספרת לנו על התקדמותה של אסתר בלימודים והתקדמות הבנייה. היו אלה כבר שנות האינתיפאדה, ופולינה הסיעה פועלים ערבים לכאן ולשם ועשתה כל שביכולתה שביתם יושלם וייבנה.

באחד החגים, כאשר יאשה ביקר בארץ, הוזמנו לבקר אצלם. לא הייתה זו מסיבת חנוכת הבית, אבל ביקור, שנבוא לראות אותם וגם את ביתם החדש. שמחנו מאוד. תמיד אנו שמחים כשעולים מצליחים. לבית גינה קטנה ונחמדה בה מטפלת פולינה במסירות. אינני זוכרת כמה חדרים היו - אנחנו ראינו מטבח יפה ומאובזר היטב, וישבנו בסלון. הרהיטים היו כבדים משהו לטעמנו, אבל זה כפי הנראה היה טעמם, ומי אנו שנאמר משהו. הבאנו פרחים, או עציץ, ברכנו אותם ואיחלנו להם שיוכלו לבנות גם קומה שנייה, כי כך אכן תוכנן הבית. הבנו שאת רוב השנה מבלה יאשה בארה"ב (הוא בא ארצה בעיקר לחגים), פולינה עובדת בשני מוסדות וכך הגיעו למה שהגיעו. פולינה הייתה תמיד לבושה יפה, ב"מילה האחרונה של האופנה". היא בהחלט אישה נאה ובעיקר בולטות בפניה זוג עינים ירוקות-כחולות יפהפיות. פרט נוסף, את ה"חופש הגדול" בילתה פולינה תמיד בנסיעה עם יאשה לחלקים שונים של העולם. בנסיעתם בחזרה לרוסיה, אחרי שאפשר היה ל"פעילי עלייה" לנסוע שוב ל"מכורה", לקחו איתם את אסתר, כדי להראות לה היכן נולדה ואיפה גרו. אסתר כבר הייתה נערה, ראשה ורובה בבני עקיבא והיא רגילה לבתים המודרניים והיפים של אפרתה וכפי הנראה כל הבתים והרחובות ברוסיה נראו לה עלובים למדי. הבנתי בכל זאת שאסתר הייתה נערה מתבגרת, מושפעת מאוד מתורת בני-עקיבא, פטריוטית גדולה, ובאמת יש לה בית מודרני ויפה ומה לה דירות השיכון

ואפילו דירות יפות יותר בפטרבורג?

הבנו שצורת החיים הזו נוחה לפולינה. התפלאנו קצת, אבל לא אמרנו דבר. באחת משיחותינו הטלפוניות התגלגלה השיחה לכך שהעולים הרוסים אינם מנסים להתערות יותר בחיי הארץ, אינם מתקרבים לישראלים ואין להם ידידים ישראלים. (כמובן, שקודם כל היו לי טענות קשות נגד הישראלים שאינם עושים יותר לקרב את העולים מרוסיה, אבל לא תמיד צריך לחכות לשכן שיזמין אותך, קום אתה והזמן אותו, ונסה להתיידד אתו, והדברים ידועים)

"או", אמרה פולינה "ידיד ישראלי הוא משהו חשוב מאוד. איך אתם אומרים 'יקר מפז'. באנו מארץ אחרת, מעולם אחר ומחיים אחרים, והידיד הישראלי הוא המסביר והפותח דלתות והמלמד כיצד לנהוג". אגב באותה שיחה ספרה לנו פולינה ש"עלתה בדרגה" וכעת היא מכינה את נערותיה לבחינות בגרות בפיסיקה גם לחמש יחידות. "הכיצד?" שאלתי, בשמץ של קנאה. "פשוט מאוד" השיבה פולינה, "אני בעצם מהנדסת וחסרו לי ידיעות בפיסיקה על מנת להכין את תלמידותי לבחינה בחמש יחידות. אם כן, ישבתי ולמדתי והגשתי בחינות, וכעת אני רשאית להכין בנות לבגרות של חמש יחידות גם כן". התפעלנו מאוד מפולינה, זכרנו את כל טרחותיה שעה שבנתה את הבית, והכרזנו עלייה כעל "אשת חייל" אמיתית.

לא ארכו הימים ופולינה טלפנה ואכן בקשה עצה מ"ידיד ישראלי". "רחל", ביקשה פולינה "אסתר לומדת בבית"ס בקרית ארבע. משום מה נפל דבר בינה לבין אחת המורות והיא מסרבת ללכת לבית"ס, איך אני מעבירה אותה? אין לי מושג איך עושים זאת ואני יודעת היטב שעכשיו ערב ראש השנה, ז.א. שנת הלימודים כבר החלה, ואין זה הזמן המתאים להעביר תלמידים. היא רוצה ללמוד ב"מדרשת עמליה", איך אני פונה שם למנהלת ומה אני אומרת לה. ביקשתי מפולינה רגע למחשבה, חזרתי והדגשתי את הקושי במצב, מה לעשות ובמדרשה באמת אין מקום באותה כיתה. "אבל, בכל זאת" אמרתי לה "את אימא ולבך לב אימא ואת רוצה לעזור לבתך. דברי עם המזכירה כאישה אל אישה, מלב אל לב והלוואי וזה יצליח".

כפי שאמרתי, לא היה לי מושג מה קרה לאסתר בקרית ארבע, אבל ידעתי שהיא תלמידה מצוינת ושאולי זה יעבוד. מזל יותר משכל. אסתר עברה ללמוד ב"מדרשת עמליה" ואני הבנתי מה תפקידי.

מפעם לפעם סיפרה פולינה בשנים האחרונות, שיאשה מתלונן שאין לו

כוח לנהוג כל כך הרבה ברחבי ארצות הברית, שהוא היה שמח מאוד אילו פולינה הצטרפה אליו והייתה עוזרת לו בנהיגה. "אוי" אמרה פולינה "עוד מעט אסתר תסיים את לימודיה, היא צריכה להתחיל לחשוב על לימודים באוניברסיטה, ובכלל אני צריכה לחשוב על משהו בשביל יאשה, שיוכל לחזור ארצה ולמצוא פה משהו לעשות, אין לי שום רצון לנסוע לשם." שתקנו, אבל היינו המומים. זה סופו של פעיל עלייה שרוצה להוריד את משפחתו לארה"ב. זה לא היה סתם עוד עולה שירד, זה היה אדם שהיכרנו שידענו שלמד ורצה לעלות וראה בישראל את ביתו, שלמד וידע היסטוריה ובמיוחד היסטוריה של עם ישראל, והכול כלום? הרביתי במחשבות. מהרבה בחינות ראיתי ביאשה קורבן של המשטר הקומוניסטי, כשלאחר שבקש רישיון עלייה לארץ פוטר ממשרתו כמתמטיקאי. להתבטל היה אסור ברוסיה, נחשבת "פרזיט" וצריך היה למצוא משהו אחר, בד"כ עבודה משפילה שאינה מתאימה לכישוריך ולמעמדך הקודם. בעיקר חשבתי על יאשה כעל קרבן המשטר, כי גם ברוסיה לא עבד עד שקבל את הרשות לעלות ארצה, גם בארץ לא הצליח למצוא עבודה כמתמטיקאי תאורטי. לא ברור לי מדוע לא הפך למורה, יכולות להיות אלף ואחת סיבות וחלילה אינני רוצה להטיל דופי באדם, לא נולדתי ולא גדלתי ברוסיה הסובייטית ואין לי הזכות לדון אותו. לימים, בסביבות חנוכה, צלצלה פולינה ואמרה שאסתר אינה בטוחה אם היא רוצה ללכת לצבא או לשרות לאומי, ובכלל אינה יודעת כל כך מה ואיך לעשות בקשר להמשך לימודיה. אותה עת הייתה הדס בתי בחופשת לידה בביתנו והצעתי לפולינה שתבוא עם אסתר לביתנו, נדבר גם עם יהודה (שהוא איש חכם) שהוא מצוי קצת בעולם האוניברסיטאות, ועוד יותר טוב עם הדס, שהיא צעירה ולא מזמן סיימה את לימודיה ויכול להיות שתהיה בפיה עצה בשביל אסתר.

הן באו בבוקר חורף נחמד של חנוכה וגוללו לפנינו סיפור קשה ועצוב של חיי משפחה קשים ומעוותים. לפי דבריה של פולינה, היא ויאשה לא הסתדרו מעולם. כאשר היה בא לחופשות בחגים היו המריבות והצעקות עד לב השמיים והשכנים ידעו כבר לסגור את החלונות, לא לשמוע ולא לומר דבר, ולדעת ש"אחרי החגים" הכול יחזור למסלולו. הוא שלח להן כסף, פולינה הרוויחה מה שהרוויחה, גידלה במסירות רבה את בתה יחידתה והסתפקה

בצורת חיים כזו. כעת, יאשה רוצה אף הוא למלא תפקיד בחינוך בתו, הוא עובד כעת עם אנשים דתיים בארה"ב והם טוענים שאין לנערה יהודייה כשרה מה לעשות בצבא, שהצבא הוא מקום לפריצות ועוד מיני מעשים שלא יעשו רחמנא ליצלן. גם השרות הלאומי אינו טוב. הוא רוצה שהיא תבוא לארה"ב, שתלמד אנגלית ושתלך למכללה בארה"ב, ואם לא, הוא לא ישלח להן יותר כסף. נחרדנו והזדעזענו. כל גילוי הלב היה מאוד לא נעים. היה לנו קשה מאוד לשמוע. הדס שוחחה קצת עם אסתר ורצתה להציע לה שאולי, אם ציוניה אכן טובים, תוכל ללמוד בעתודה האקדמאית. ושוב, קשה היה לשמוע על חרב הכסף המתהפכת מעל ראשה של אסתר, שהתרגלה לחיות ברמת חיים מסוימת בעיקר מן הכסף ששלח אביה השנוא.

מפעם לפעם הסתקרנתי סתם וצלצלתי לפולינה. מספר פעמים, ענה לי במשיבון קול של גבר, באנגלית עילגת וחשבתי בלבי שהן נסעו לאמריקה. הצטערתי, אבל זהו, עד כמה שכאב לי הלב הבנתי שזה רצון ואין מה לעשות. והנה להפתעתי לפני איזה חג, צלצלה פולינה כדי לאחל חג שמח. הסבירה שהיא בארץ, שיאשה התקין בביתן משיבון באנגלית וכך הוא עונה. שמחנו מאוד. כאשר שאלנו מה עם אסתר, נענינו שאסתר נסעה ל"שרות לאומי" בארה"ב. ואכן, יש דבר כזה. היא עובדת בגן ילדים יהודי אורתודוכסי, לומדת אנגלית ובשנה הבאה, ירחם ה", נראה.

לא דברנו עם פולינה הרבה זמן, ולפני פסח צלצלתי לאחל "חג שמח". היא שמחה לשמוע את קולי, ספרה שאסתר בוודאי תבוא לחופשת הפסח, והיא, פולינה, מחכה לה בכיליון עיניים. מפעם לפעם, כאשר בחדשות הודיעו שהיו יריות בסביבות אפרתה, צלצלתי לפולינה לשאול לשלומה. מאוד שמחתי כששמעתי את קולה, ועוד יותר שמחתי שהיא כאן.

עברה שנה, הגיע ערב ראש השנה, חשבתי לטלפן לפולינה (אינני מנהלת חשבונאות מי צריך לטלפן למי) אבל שכחתי, בעוונותיי. והנה, בערב יום הכיפורים, הטלפון צלצל וקולה של פולינה נשמע מן הצד השני של הקו והיא רוצה לאחל שנה טובה וגמר חתימה טובה וכל טוב. הפעם, יהודה הרים את השפופרת והוא ניהל את השיחה עם פולינה. לשאלה "מנין את מדברת?" השיבה פולינה שאחד מן המוסדות בו היא עובדת עבר לעפולה, והיא מטלפנת לנו מעפולה ולא שכחה אותנו. יהודה, כמובן, הביע שמחה על שלא שכחה אותנו ודרש בשלומה של אסתר. "הו, אסתר,

הייתה כאן בקיץ, ובילינו יחד חופשה נהדרת" השיבה פולינה. "האנגלית

שלה השתפרה מאוד, היא סיימה את השרות הלאומי. יחסיה עם אביה אף הם השתפרו, והיא החלה לומדת שם פיסיקה בקולג'. רצינו מאוד ואפילו התכוננו לבקר אצלכם, אבל משום מה לא הספקנו". יהודה אמר מה שאמר וחשב בלבו - נו, היא כבר לא תחזור. וכאן נדהמנו שוב מתושייתה ואמצאותיה של פולינה. "לא קל לה לאסתר" המשיכה ואמרה, "היא אף פעם לא הייתה חזקה בפיסיקה, ואני הייתי יושבת ועוזרת לה, יאשה אינו יכול לעזור לה בפיסיקה, הוא טוען שהוא מתמטיקאי ואינו יודע פיסיקה. אסתר שולחת לי בפקס שאלות ובעיות שאינה מבינה ואני משיבה לה בפקס". "למה בפקס?" שואל יהודה "הרי את יכולה לנהל את כל השיג והשיח במחשב באי-מייל (דוא"ל בעברית)". "הו השיבה פולינה, איני יכולה להשתמש במחשב, כי להם אין סידור לקלוט דואר בעברית, ואני אינני יודעת מספיק אנגלית כדי לעזור לאסתר בשפתה החדשה". פליאותינו לעולם לא תסתיימנה. שוב נשארנו המומים ומתפעלים מתושייתה של פולינה, מן המרץ והמחשבה שהיא משקיעה. לא נשאר לנו אלא להזדקן בעוד כמה זמן ולהיווכח מי משני בני הזוג יצליח למשוך את השני. האם היא תצליח להחזיר את בעלה ובתה ארצה, או האם, בדלית ברירה, תעבור היא לשם.

באחד מימי הקיץ, פולינה מטלפנת ואומרת שהיא ויאשה רוצים לבקרנו, וכי היא רוצה לתת לי במתנה את ספרו הקלאסי של פושקין, "ייבגניי אונייגין". הודיתי מאוד, ואמרתי, כרגיל, שמאוד נשמח לראות את שניהם. עברו מספר שבועות ואין קול, ולפתע טלפנו וקבענו פגישה לאיזה מוצאי שבת. יאשה הופיע כתרנגול, נושא את הספר ברוב כבוד, מורח אותי במחמאות, ולפי הכתוב קבלתי רושם שבעצם זו מין פרידה. לא היה ברור לי לגמרי אם זו רק פרידה מאיזושהי הוראת עברית שלי ותודה על כל מה שעשיתי בשבילם, או אפילו מין פרידה "פרידתית" יותר, סופית. שתקנו וחכינו, הזמן יעשה את שלו. יאשה סיפר על מעשיה של אסתר, שנוסף ללימודיה בקולג' היא למדה סוגים שונים של מסג', כך שהיא עובדת ומתפרנסת בעצמה. בכל השיחה הזו נשזרה המילה כסף הרבה פעמים, הרבה מדי. אסתר עושה מסג' לאיזו זקנה עשירה הגרה בדירה ענקית ונוסף ללימודים הרי מעייניה של אסתר נתונים ל"עשיית כסף". כל זמן דיבורו, הסביר יאשה ש"אסתר רוצה מאוד לעשות כסף". לבריאות, אך זה אינו מבשר שיבה ארצה.

אי-שם בסביבות חג החנוכה טלפנה פולינה לומר חג שמח כדרכה ולספר

שאסתר אמורה להגיע לחופשה. שמחנו בשמחתה והצענו שאולי תבאנה לבקר אותנו. פולינה, כדרכה, לא התחייבה "היא לא יודע בדיוק את תכניותיה של אסתר, היא תראה אם זה יצא, אם רק תוכלנה תבאנה וכמובן תודה רבה, תודה רבה". חיכיתי כי הייתי סקרנית לפגוש את אסתר ולדבר אתה, לעמוד על השנויים שחלו בה, לשאול אותה עצמה מה תכניותיה. יום אחד, העזתי וטלפנתי לאפרתה, השעה הייתה 11 לפני הצהריים. ענתה לי אסתר בכבודה. לצערי, כפי הנראה הערתי אותה משנתה. אחרי כמה מילות התנצלות מצדי הזמנתי אותה ואת אימה לבקר, אמרתי שנשמח מאוד לראותה ולשמע על חוויותיה. אסתר נשמעה נעימה ונחמדה והשיבה שאף היא רוצה לבקר, השאלה, כמובן, אם "זה יצא". לשאלתי עד מתי היא נשארת בארץ, נעניתי שעד ה-21 בינואר. חיכיתי להן אך הן לא באו.

בין כל הטלפונים האלה סיפרה פולינה שהיא בשבתון השנה וכי "החליטה ללמוד אנגלית". היא מרבה בנסיעות לארה"ב ולא נעים לה שאינה מבינה דבר. פטפטנו קצת, המלצתי על בי"ס ברליץ, וכמובן שגם יהודה וגם אני אמרנו "נו, היא מתכוננת לנסוע לארה"ב." זה לא מפתיע אך בכל זאת מסקרן.

שוב, בין לבין פולינה מספרת לי שפגשה בקנדה רב מיוחד במינו עם שיטה פילוסופית מיוחדת. את הרב הזה הכיר לה יאשה. היא לומדת את כתביו והדבר משרה עלייה שלווה רבה. גם היא וגם יאשה הסתדרו בביקורו האחרון בארץ הרבה יותר טוב. "איס דוך יופי", כפי שאמר ייקה זקן מקרובי, והדבר רק חיזק את מחשבתנו ש"פולינה בדרך לארה"ב".

עם בוקר חודש פברואר חשבתי על פולינה. זה החודש בו פורחות הסיגליות ופולינה גידלה סיגליות בגינתה ומפעם לפעם פינקה אותי בזר קטן ויפה. אותו בוקר טילפנה פולינה וסיפרתי לה שחשבתי עלייה בעיקר אחרי שראיתי את הסיגליות בגינה. "כן, כן", השיבה פולינה "יש סיגליות ואני אביא לך זר בהזדמנות". לשאלתי לשלומה השיבה "הפעם אני לומדת אנגלית בכיף, ממש כך. אינני יודעת מי הכניס לי לראש שאני דיסלקטית, שיש לי בעיות עם שפות. גם כשלמדתי גרמנית ברוסיה היו לי בעיות. את, רחל, כמובן מורה מצוינת (מה נעשה בלי מנת חנופה קטנה?) אבל לא למדתי אצלך מהתחלה והייתי מקובעת כבר בשגיאות שלי, ועכשיו זה ממש כיף". איחלתי לה המשך לימודים מוצלחים. אני עדיין מחכה לסיגליות שלי, ובכלל אנחנו מחכים לראות איך ייפול דבר.

סופו של הסיפור: אסתר פגשה בניו-יורק בחור ישראלי ממוצא תימני ולאחר החתונה שנערכה באילת (שם גרה משפחת החתן), חזר הזוג הצעיר לניו-יורק. פאולינה נשארה בארץ, בעוד יאשה המשיך בעבודתו בארצות-הברית.

אֵלֶּה, אליצ'קה

אֵלֶּה באה לעבוד אצלי אי אז, כשנשארתי בלי עזרה. לָרָה ידידתי סדרה את השידוך, כמו שסדרה הרבה עובדות אחרות, מתוך היותה מעורה בין העולים ופוגשת הרבה מהם בבית הכנסת. נאמר לי שאלה עוד תלמידת בית ספר. חכתי בדעתי, מתוך מחשבה שהיא צעירה מדי. לרה הסבירה בקיצור נמרץ: "רחל, הנערה הזו צריכה לעבוד, אין מה לעשות, ואני חושבת שאם זהו המצב, מוטב שתעבוד אצלך". שתקה, העיפה בי מבט, ולא יספה. הבנתי יפה שיש בתים בהם הנוער חייב לעזור, כמו פעם. נאמר לי שבבית חמישה ילדים, חזיון מאוד לא רגיל אצל העולים מחבר המדינות. עוד הבנתי שבמשפחה גם סבתא. קבענו פגישה ליד תחנת האוטובוס ברחוב עזה והנערה דייקה. לפני עמדה נערה נאה, קטנת קומה ודקת-גזרה, שערה אסוף על ערפה כדרך הרקדניות וכולה חן.

צעדנו לעבר ביתנו, שוחחנו קצת, הבנתי שאלה עבדה כבר במקומות אחרים. לא בקשתי המלצות, המלצתה של לרה הספיקה בהחלט. בפעם הראשונה עבדנו יחד, הנערה גילתה רצון טוב, עבדה כהלכה, ושמחתי מאוד שמצאתי עזרה כה נחמדה ונעימה. מהשיחה הקטועה שלנו חזרה אלה וספרה לי שהיא בת-הזקונים במשפחה שעלתה מקזכסטן. נוסף הייתה לאלה גם אחותה הגדולה ממנה בשנה, שני אחים, אחות גדולה שלמדה באוניברסיטה שהייתה כבר בת עשרים ומשהו וכן אם וסבתא. אבא נשאר בקזכסטן כי הוא איש צבא. אלה הם סידורי העלייה מארץ זו והם מחכים למועד שיוכל גם הוא לעלות. אלה דיברה על אביה בחום רב, הבנתי שהיא מאוד אוהבת אותו וכי מטרת עבודתה, מלבד עזרה למשפחה, לחסוך כדי שתוכל לקנות כרטיס בחופש הגדול, ותיסע לראות את אבא.

שמעתי. אינני נוהגת לשאול שאלות, ולא שאלתי על מעשי אביה בצבא או על דרגתו. שאלתי רק-מה שמו של אבא ונעניתי: ניקולאי. ידעתי כבר מניסיון עבודתי, שניקולאי אינו שם מקובל בין היהודים, אך לא אמרתי על כך דבר.

כששאלה לרה אם אני שבעת רצון מן הנערה, אמרתי שהילדה נחמדה, רוצה ויודעת לעבוד, אבל שכואב לי הלב שנערה צעירה כל כך צריכה לעבוד בעבודה לא קלה ולא תמיד נעימה. לרה הסתכלה עלי בשקט ואמרה: "כשצריך לעבוד עובדים, עובדים במה שאפשר, בעיקר כשעבודת ניקיון היא מהמשתלמות ביותר", ואף הוסיפה לי מחמאה "ואני מקווה שאת לא תעבידי אותה יותר מדי". וכך נשאר. אלה עבדה אצלנו והתחבבה מאוד על כל בני הבית. הסתבר לנו שידעה ואהבה לרקוד בלט. לעתים עם סיום העבודה הייתה נעמדת בפוזה של רקדנית, רגליה מפותלות האחת לפני השנייה ושתי ידיה הפרושות ליד ראשה כעלים סביב פרח ואומרת: "זהו, גמרתי".

לא הבנתי בדיוק איפה אלה לומדת. היה זה בית ספר קטן לבנות עליו לא שמעתי. לא הצלחתי להבין אם זה בית ספר דתי ממש, התרשמתי שמנסים להחדיר בבנות קצת מושגים יהודיים, קצת ידע על החגים. אלה לפעמים השתמטה בחן, ואני לא לחצתי. העברית של אלה הייתה סבירה בהחלט, כמובן שלא דנו על עניינים ברומו של עולם, והתברר שהיא זקוקה לעזרתי באנגלית דווקא. הייתי סקרנית לגבי בית-הספר, כל מיני מוסדות חינוך צאו עם העלייה הגדולה הזו. לבסוף, אולי מתוך בטלנות, לא ניגשתי לראות מי זה או מה זה בדיוק, ודעתי נחה משהבנתי שבית-הספר מכין את הבנות לבגרות. מה טוב. בחופש הגדול התיישבנו ללמוד אנגלית, והתברר שידיעותיה של אלה באנגלית קלושות ביותר, שואפות לאפס כמאמר הילדים. אני הייתי מוכנה למאמץ, אלה לא. היא השתמטה בחן, יצאה למחנה קיץ כלשהו וכך החלו ונגמרו שעורי האנגלית שלנו.

אף פעם לא ידעתי בדיוק באיזו כיתה אלה לומדת ולא לחצתי, בסופו של דבר זה הרי לא עסקי. כשהייתי מטלפנת לפעמים לביתה ואמה הייתה עונה, נוכחתי שהאם אינה מדברת עברית כלל. חבל. כל הבית היה לי מוזר. לפעמים שלחתי עם אלה כל מיני דברים, שלחתי לאם פרחים ביום הולדתה, הבנתי מאלה שזה ישמח את אמה מאוד. האם לא טרחה לטלפן לי או להודות בכל דרך אחרת. לא ייחסתי לדבר חשיבות מיוחדת, חשבתי שאולי האם מתביישת לדבר אתי מחוסר שפה, משכתי בכתפי והנחתי לדבר. זו לא הייתה הפעם הראשונה שלא הבנתי את התנהגותם של העולים מחבר המדינות, תמהתי בלבד.

אלה עם המטטה ביד

בסופו של דבר הגיעה אלה לכיתה השמינית והבנתי שהיא מתכוננת לבחינות הבגרות. הפעם בקשה עזרה באזרחות. היא נכשלה באחת מן הבחינות בכיתה עוד בראשית השנה ובקשה שאעזור לה. היא הביאה את ספרה וישבנו לקרוא. חשכו עיני ואזני (שכך שמעו) מאמרים של חבר הכנסת אמנון רובינשטיין, מאמרים של ישעיהו לייבוויץ ועוד על מהות הדמוקרטיה ועל מבנה השלטון, וכאן התגלתה העברית הענייה של אלה. ניסינו לקרוא, כמה פעמים, אבל הבעיה הייתה לא רק העברית הגבוהה, ריבוי המילים הבלתי מובנות, אלא בעיקר שפע המושגים החדשים שהיו בשבילה זרים ומוזרים והבנתי שאין זה בכוחי ואין לי מספיק זמן להתחיל בכל המלים ומהם לכל הרעיונות היפים והנשגבים. נזכרתי שבשעתו הייתה לנו חוברת דקה, ארבעה עמודים, ללימוד האזרחות באולפנים עוד לפני שלושים וארבעים שנה. חוברת זו כוונה יותר להסביר את שיטת הבחירות

ושיטת השלטון הנהוגה אצלנו, אבל היא כוונה אל אנשים שמושגי הדמוקרטיה לא היו זרים להם, היא כוונה אל עולים מהמערב שבאו מארצות בעלות משטר דמוקרטי.

חוברת טובה ומלאה יותר הוציא משרד החינוך עם בוא גל העלייה הגדול ועם הצורך ללמד את המורים הרוסים למיניהם מינימום של דמוקרטיה ישראלית. החוברת הייתה מוצלחת כי היא הייתה בבחינת מעט המחזיק את המרובה, בלי הרבה פילוסופיות, בלי הרבה מלים גבוהות ועברית מצוחצחת, אלא אחת שתים שלוש, כך נהוג אצלנו.

התחלתי לחפש את החוברות. לתדהמתי נוכחתי שבאולפנים אין חוברת אחת לרפואה. אין. בצר לי פניתי גם לפיקוח במשרד החינוך, וחברתי המפקחת אורה מלול מצאה בשבילי חוברת אחת מאותן שהיו בשעתו כשמורים עולים קבלו שעורי תנ"ך, עברית, סיפורת עברית והיסטוריה ישראלית ובנספח אליה גם מינימום של אזרחות. לא ידעתי איך להודות לאורה וכמובן שנשבעתי באלפי שבועות ונדרים שאחזיר את החוברת מיד אחרי הבחינות, וכך אכן היה. בלי פילוסופיות, אלה עמדה בבחינה, תודה לאל, והחוברת הוחזרה לאורה בהרבה תודות.

בחודש אוגוסט אותה שנה, חזרה אלה עם אמה מביקור בקזכסטן, הביאה לי במתנה שתי בובות קטנות וחמודות. זאת עלי לציין, אף פעם לא חזרה בידיים ריקות. תמיד הביאה משהו, קטן ככל שיהיה, אבל מסמל את המקום ונחמד להפליא. היינו במטבח, שתינו, איני זוכרת מה עשיתי אני, אבל אני זוכרת שעמדתי, ואלה ניקתה את אחד מארונות המטבח כשהיא על ברכיה וגבה מופנה אלי, ופתאום אמרה: "את יודעת רחל, אבא התחתן עוד פעם. הוא התחתן עם אישה צעירה ולה ילדה קטנה בת ארבע. לא ידענו על כך כלום". המלים נעתקו מפי והנערה נשארה כשגבה מופנה אלי. רציתי לחבקה, אינני מבינה מה עצר בעדי, הייתי אובדת עצות. ראיתי את הגו הדק כשהוא מופנה אלי, הרגשתי שהכאב גדול מכדי שתוכל להביט בי ואני הזמנתי את אלה לשבת וראיתי את פניה העוצרים אך בקושי את הבכי ואת הנפש הכואבת, הקרועה. המחשבות התרוצצו במוחי, יש בקזכסטן הרבה מוסלמים, ומה אני יודעת אם מותר שם להתחתן עם יותר מאישה אחת. מה אני יודעת בכלל, ואני צריכה ורוצה להגיד משהו לנחם את אליצ'קה, שהיא כל כך עדינה, כל כך נחמדה וכל כך כואבת. יחד עם זה לא רציתי לשבת ולבכות יחד איתה, רציתי לעזור לה להתגבר, או שכך חשבתי

כשהמחשבות מתרוצצות בראשי. ישבנו שתינו, כשהדמעות נוצצות בעיניה של אלה. כיסיתי את ידה בידי, "אני מאוד מאוד מצטערת אלה" אמרתי לבסוף. "מי שקבל מכה, ומכה קשה זאת אימא שלך. נכון, יש לו כעת אישה אחרת, אבל הוא תמיד נשאר ויישאר אבא שלך".

"אלוהים", חשבתי בלבי, "תן לי את השכל הדרוש לעשות את הדבר הנכון". אני יודעת שהנערה הרגישה שאני מבינה את כאבה, וזה מה שהיה חשוב. היא סיפרה לי קצת על האישה החדשה שהיא "דווקא נחמדה, וגם הילד שלה חמוד", אבל ברור לה כעת, שאבא אף פעם לא יבוא ארצה.

לא יכולתי להתאפק וספרתי את הסיפור ללרה. זו שתקה רגע ואחר-כך אמרה כי הם כפי הנראה התגרשו לפני שהיא עלתה ארצה, כך הנוהג במדינה זו, ואחרי שנתיים שהיה לבדו התחתן.

אינני יודעת עד כמה אהבה אלה את בית הספר שלה, במיוחד כשמצאה את עצמה עולה חדשה יחידה בשמינית ולא היה מי שממש יעזור לה. אבל בית ממש מצאה לה ב"משמר האזרחי". גם אלה וגם אחותה הבוגרת ממנה התנדבו למשמר האזרחי. אלה למדה להיות צלפית מומחית, והרבה מן השוטרים המבוגרים הפכו דמות אבהית חמה ואולי אף מגוננת בשבילה. ה"משמר" ממש קלט אותה. היו שם מסיבות בחגים וטיולים להכרת השכונות, והנוער שלא התאקלם מיד בחברה הישראלית מצא את עצמו מקובל, אהוד ואף נחוץ ו"מביא תועלת" בארצו החדשה. זו הייתה בשבילי תופעה מעניינת במיוחד, מעולם לא הייתי חושבת על ה"משמר האזרחי" כעל מוסד לקליטה. הופתעתי לטובה.

לא אוכל לסיים את סיפורה של אלה בלי תוספת עגומה. אלה סיימה את לימודיה, ציוניה היו לגמרי לא רעים, הציון הגרוע היחידי היה, כמובן, באנגלית.

עם התרבות מספר הסטודנטים והעלאת רף הכניסה ע"י האוניברסיטאות, צצו בארץ מכללות למשפטים, לכלכלה ולמנהל עסקים. רבים מהם בוודאי טובים, אבל אחדים מהם מוסדות שרלטניים, שמן הראוי לבדוק היטב בציציותיהם האם הם מוכרים ועל ידי מי. מיותר לציין כי שכר הלימוד במוסדות אלה גבוה מאוד.

כל זמן שהותה של אלה אצלנו, גם משום שרצינו לעזור לה, ומשום שאהבנו אותה מאוד תמיד הפצרנו והזהרנו: אלה, כשעליך לעשות צעד רציני כלשהו אנא התייעצי אתנו, אל תהססי. את באה מארץ שונה, ממשטר

שונה, מדרך חשיבה שונה. קודם עשתה הממשלה בשבילכם הכול, והיה מסלול קבוע מראש. פה, הרבה תלוי ברצונך ובהחלטתך האישית, ואת אינך מכירה דייך את המקום החדש ומנהגיו, אנא, אנא, פני אלינו והתייעצי אתנו. אינך חייבת לקבל את עצתנו. אנחנו ידידים שלך, ונייעץ לך לפי מיטב יכולתנו. הדגשנו שוב ושוב: אינך חייבת לקבל את דעתנו, אבל שמעי אותה לפחות, ועשי כמיטב הבנתך. אינך מפריעה לנו, נשמע את שאלותיך בשמחה, ואם לא נוח לנו או שאין לנו זמן, לא נתבייש ונאמר לך שאין לנו אפשרות לטפל או לייעץ לך בבעייתך, או שאין לנו מבינים בעניין כלל.

עקב שירותה ב"משמר האזרחי" עז היה רצונה של אלה ללמוד קרימינולוגיה. מבלי לספר לנו היא נרשמה לאחת המכללות החדשות שצו בארץ וגם בירושלים, כפטריות אחרי הגשם. דמי ההרשמה היו אלף ושמונה מאות שקל ובנוסף לזאת נתנה צ'קים דחויים בסך שלשת אלפים שקל. אלה אומרת שחזרה ושאלה אם המכללה מוכרת ע"י משרד החינוך ונענתה בחיוב.

וכאן מתחיל סיפור ישראלי מכוער של ניצול תמימותה של אלה ושל שקר פשוט. אין לי ספק שידעו שאלה היא עולה חדשה ואינה בקיאה כל כך ברזי המכללות השונות בארץ ובמקום לעזור פשוט רימו, כדי לרכוש עוד תלמידה. אותה תקופה היה לאלה חבר. לא היה ברור לנו אם הוא ישראלי או עולה חדש, זה לא היה חשוב לנו, שמחנו בשמחתה של הילדה שיש לה נפש קרובה, ופטפטנו כך בקלות, כלאחר יד שקודם ממילא צריך לסיים את השרות הצבאי והדגשנו את החשיבות הרבה של רכישת מקצוע. חזרנו ושיננו באזני הנערה שבימינו בלי תעודה ובלי מקצוע קשה להסתדר והרי ברי לכול שאינה רוצה להישאר עובדת ניקיון או מטפלת כל ימיה. אותו חבר בדק ושאל ואמר לאלה שלפי מיטב ידיעתו, אין התעודה של המכללה אליה נרשמה אלה מוכרת ע"י משרד החינוך. ואכן כאשר פנתה אלה למשרד החינוך התברר לה כי המשרד אינו מכיר בתעודה של אותו מוסד. אינני יודעת כמה התלבטה והיססה אלה, אבל באחד מימי השישי באה וגוללה בפנינו את כל הסיפור.

נחרדתי. איך מרמים ככה?! והרי היטב ידעתי, מאין לקחה אלה את הכסף כדי לשלם דמי הרשמה ולרשום צ'קים דחויים. זה ממש כאב לי. כדרכי, סיפרתי את כל הסיפור ליהודה בעלי, ויחד טכסנו עצה מה לעשות. ברור היה לנו שנעשה הכול כדי לשחרר את הנערה מאחיזתם של הנוכלים

שבמכללה. חשוב היה לי שאלה תדע שיש לה עזרה, קודם כל, וכי מדינת ישראל אינה מקום מופקר בו מרמים את התמימים והעולים שאינם מכירים את כל המנהגים והחוקים. חשוב עוד יותר היה שאלה תדע שיש דין ויש דיין במדינת ישראל וכי לא איש הישר בעיניו יעשה. יהודה יעץ לפנות לבית הדין לתביעות קטנות והבטיח לעזור בכל, אך חזר והדגיש באזני אלה, שהוא ינסח ויפיע ככל הדרוש, והיא חייבת לספר לנו הכול. אלה הסכימה.

כצעד ראשון עלתה אלה למשרדי המכללה על מנת לברר את שם המנהל, כדי שנדע נגד מי עליה להגיש את התביעה. לתימהוננו, סירבה המזכירה למסור את שם המנהל. בקושי רב הצליחה אלה להוציא מן המזכירה כי שמה "אילנית טובי".

כמקובל, שלח בית המשפט לנתבעים את כתב התביעה, אך הללו סרבו לקבלה מפקיד הדואר שהביא את המכתב שנשלח. אלה עצמה ניגשה לשם ובקשה למסור להם את כתב התביעה, ושוב נתקלה בסירוב. אז יעץ לה הפקיד בבית הדין לתביעות קטנות לגשת שוב למכללה, לא להתווכח עם הגב' טובי, או כל אדם אחר, אלא פשוט להניח את כתב התביעה על השולחן, ולציין בטופס שהיה בידה שסירבו לקבל את כתב התביעה, ולהחזיר את הטופס אליו. וכך אמנם עשתה אלה.

בכתב התביעה אלה מספרת את כל הסיפור בפרוטרוט, מפרטת את הצ'יקים שהפקידה בידם, וחוזרת ומדגישה שכאשר פנתה למוסד חזרה ושאלה אם תעודת המוסד מוכרת ע"י המועצה להשכלה גבוהה בישראל נענתה בחיוב ע"י הגב' טובי, אך משפנתה למועצה להשכלה גבוהה התברר לה, ללא צל של ספק, שהמועצה אינה מכירה בתעודת המוסד אותו מייצגת הגב' טובי. אי לזאת היא מבקשת את כל כספה חזרה. מעניין לציין כי יהודה בעלי טלפן למזכירה וביקש לדבר עם המנהל. בתשובה אמרה המזכירה כי המנהל נמצא בתל-אביב וסירבה בתוקף למסור את שמו ואת מספר הטלפון שלו בתל-אביב.

כעבור מספר חודשים קבלה אלה הזמנה לבית המשפט לתביעות קטנות. היא אמרה שתלך עם אחותה הגדולה, שהייתה אז בארץ, אך יהודה הבטיח לה שילך אתה אף הוא.

היום הגדול הגיע. יהודה הסיע את אלה ואחותה לבית המשפט, והחבורה הקטנה והנרגשת, התייצבה בפני שופטת. את הנתבעים, האוניברסיטה של דרום אפריקה "מרכז הלימודים בישראל, אי.אס.אי. יעוץ והכוונה בע"מ",

ייצגה עורכת דין שטענה כי לדעתה משרד החינוך הכיר בתעודה של האוניברסיטה מדרום אפריקה, אולם לא יכלה לגבות את דבריה במסמך כל שהוא.

השופטת הזמינה את אלה לבוא ולהעיד, אולם מרוב התרגשות לא יכלה אלה לפתוח את הפה. או אז פנה יהודה אל השופטת וביקש את רשות הדיבור. השופטת נענתה לבקשתו וזאת מבלי לשאול את הקשר בין יהודה לאלה.

השופטת הציעה לצדדים להתפשר, ובתשובה הסכימה עורכת הדין לוותר על מחצית הסכום ששולמה על-ידי אלה. יהודה התנגד, והשופטת פנתה אל עורכת הדין והציעה כפשרה שהמכללה תחזיר לאלה 80% מהסכום שאלה שילמה למכללה, בעוד אלה תישא בהוצאה של 20% מהסכום וזאת משום שהיה עליה לברר במשרד החינוך את עניין ההכרה (או חוסר ההכרה) של המשרד במכללה לפני חתימתה על הסכמתה ללמוד במכללה. עוד ציינה השופטת שאם הנתבעת לא תסכים לפשרה זו, תאלץ השופטת לקבוע זאת כפסק דין.

אלה ויהודה יצאו מאולם בית המשפט עייפים, נרגשים אך מרוצים. שמחתי שלי הייתה כפולה ומכופלת. כמובן ששמחתי שאלה קבלה את מרבית כספה, מי כמוני ידעה כמה קשה עבדה כדי להרוויח אותו. אך בנוסף, חשוב היה לי מאוד ללמדה שבארץ יש דין ויש דיין.

נסיעה למוסקבה

בשנת 1990, עם גל העלייה הגדול, נסענו עשרה מורים ללמד עברית במוסקבה. מיותר לומר מה גדולה הייתה ההתרגשות בקרבנו. נסיעה אל מעבר למסך הברזל, נסיעה לרוסיה שהייתה כה מרוחקת ומסתורית ואסורה. מפגש עם יהדות שנכרתה מאתנו זה 70 שנה. כל המחשבות וההרהורים, מה הם יודעים מה אינם יודעים, מה נוכל ללמד בשישה שבועות (זה היה משך הזמן אליו נסע כל מורה)? איך נסתדר, מה יהיה, יש אוכל אין אוכל. איך נדבר עם מישהו. איזו מין ארץ זו בכלל.

עוד לפני הנסיעה נתבקשנו ללמוד את הא"ב הקירילי, כי בלי ידיעת הקריאה ברוסית לא נוכל לקרוא שם של רחוב ושל התחתית, כי ברוסיה כותבים בקירילית ולא באותיות לטיניות. הבעיה לא כל כך גדולה. חלק מן האותיות בכל זאת זהות לאותיות הלטיניות, ואת מעט האחרות שצריך היה ללמוד, למדנו. הרי בסופו של דבר לא היינו צריכים לקרוא מכתבים ארוכים, אלא רק שמות רחובות ותחנות של התחתית. או שמא יתחשק למישהו לקבל מכתב מן הבית, שיידע לכתוב את כתובתו.

קבלנו הדרכה, היינו נרגשים. לקחנו איתנו חומר, עיתונים. אני, למשל, קבלתי על עצמי לגשת לדפוס בו הוכנו גיליונות "שער למתחיל", ולקחתי משם חבילה ענקית. נדמה לי שלקחתי אתי 100 גיליונות. הבאתי אותם אתי למוסקבה ומשם נשלחו לכל רחבי ברית-המועצות (ב-1990 עוד הייתה ברית-המועצות). אינני זוכרת מה היה משקל החבילה, אבל הוא בוודאי היה גדול. ידענו שאנו נוסעים ללמד בשני מוסדות או מטעם שני ארגונים. האחד על-שם השחקן מיכאלס והשני ארגון "התחייה". שישה מורים ל"התחייה" וארבע מורות ל"מיכאלס" (ובלבנו הרהור נוסף – רק עתה נפתחו השערים, רק עתה אפשר ללמוד עברית מבלי להסתתר ומבלי לפחד מהק.ג.ב. וכבר יש שני ארגונים מתחרים. אבל לא העזנו לשאול שאלות).

בשנת 1990 עוד לא היו טיסות ישירות ישראל-רוסיה, ונסענו בחברה האוסטרית עד ווינה, שם בלינו לילה ורק למחרת, ביום חמישי (אני זוכרת) המשכנו בטיסתנו למוסקבה. ישבנו במטוס זוגות זוגת כפי שזווגנו עוד בארץ – כל זוג ידע שילמד באותו מוסד ויחלוק את אותה דירה. נסעתי עם הדסה גרסון, מורה מעולה בעלת ותק רב, ולפי ההוראות שקבלנו שמנו בתיקי היד שלנו את חומר הלימוד לפחות לשבוע הראשון, עם התרופות ועם המסמכים

האישיים כמובן. והנה, אנו ושבים במטוס ואחת הדיילות מודיעה: יש הרבה משקל עודף בתוך המטוס ואני מבקשת את תיקי היד על מנת להכניסם לתא המטען. נהיה לנו רע. אנחנו אמורים להחליף מטוס, להמשיך מחר למוסקבה וכל "התורה" אתנו בתיקי היד. איך נפרד מהם? מיד החלטנו בלבנו שהדיילת אנטישמית מובהקת שהיא בוודאי יודעת שאנחנו נוסעים לרוסיה ללמד עברית והנה ההתנכלות הראשונה. אבל הוראה זו הוראה ובלית ברירה ובאי-חשק רב מסרנו את התיקים, מה שהעכיר את מצב-הרוח כמובן.

בילינו את הערב בווינה כל אחד לפי דרכו. הדסה ואני נסענו לביתם של כרמלה וגדעון ירדן ידידינו. גדעון, נשלח אז ממשרד החוץ שלנו וכיהן כממלא מקום השגריר (הימים ימי ולדהיים וישראל לא רצתה לשלוח שגריר לאוסטריה, אך בלי שום נציגות דיפלומטית הרי לא יתכן, וכך כיהן שם גדעון). כרמלה ואני התיידדנו מימי היותנו מורות באולפן 'בית-העם' בירושלים והערב היה לבבי ונחמד. במשך הערב סיפרה כרמלה שגדעון עומד לסיים את שירותו באוסטריה וטרם שובם ארצה יסיירו קצת בארצות מזרח אירופה, שעכשיו כבר לא היו מעבר למסך הברזל והיו ברות הישג בהחלט. לצערי לא הייתה לי כתובת או טלפון לתת להם ולא תיארתי לעצמי שאכן עוד נפגש.

יום חמישי האיר. חזרנו לשדה-התעופה, התיקים היו ב"תא המטען" ולא אירע להם כל רע. נחתנו ב'שרמייטיבו' (שדה התעופה של מוסקבה). נכנסנו לאולם נוסעים חשוך, עגום והנה פוגשת אותנו אישה שמנמונת, פורשת את ידיה למלוא רוחב האולם ובחיוך גדול ובמבטא רוסית כבד אומרת "שלום, אני ג'ניה, אני מנהלת האולפן שלכם". עם הזמן הכירה ג'ניה אותנו ואנחנו אותה. הסקרנות הייתה גדולה, מי אנחנו, מה הביא אותנו לברית-המועצות, ועוד יותר מסקרן – מה הבאנו אתנו. מה אוכלים ומה שותים במערב, במה וכיצד מתאפרים (חשוב מאוד היה לנשות ברית-המועצות כפי שגילינו לאט לאט).

התברר ששמה המלא של הגברת: ייבגניה סמואלוביץ רזניקובה, או בקיצור ייבגניה סמואלוביץ (על-שם האב) כנהוג ברוסיה. ג'ניה הוא קיצור, שם חיבה.

בעזרת מספר בחורים חסונים העמיסו את מזוודותינו על שתי מכוניות ויצאנו לדרך. השעה הייתה כבר די מאוחרת, ונמסר להדסה ולי שאנו

מתגוררות ברחוב קומסומולסקייה. נתבקשנו להתארגן ובבוקר יבואו המלווים שלנו להסביר לנו מי-מו-מה. ניתנה לנו מפה של התחתית של מוסקבה, ונאמר לנו ששם תחנתנו פרונזה. פרונזה? פרונזה? נשמע מוכר. "האין זו הבירה של קירגיזיה?"

הסיפור המלא ניגלה לי בתחנה עצמה. קנינו כרטיסים בהתרגשות רבה, וירדנו אל עמקי האדמה במדרגות הנעות (יש אומרים כי הרכבות ניבנו כה עמוק בבטן האדמה כלקח ממלחמת העולם השנייה ומסיפורה של לונדון, שתושביה ניצלו כששהו בתחתית בתקופת הבליץ). אנו מסתכלות סביבנו והנה פסל של איש צבא מולנו. למרגלות הפסל שלט קטן ועליו הכתובת: הגנרל פרונזה. "אהה, אז אתה בן אדם בסופו של דבר".

מרק, אחד המלווים שלנו הסביר לי: "הקומיסר פרונזה היה אחד האישים החשובים בתקופת המהפכה, ואפילו אחד הטובים שבהם. על שמו קרויה בירתה של קירגיזיה ואף תחנת התחתית ברחוב קומסומולסקייה". נוסף על כל ההתרגשות של שהייה במוסקבה, ברוסיה, מעבר למסך הברזל, כמורה לעברית, הרי הגנרל פרונזה בכבודו ובעצמו בא לפגשני. 'זדרסטוויטייה'.

ג'ניה במוסקבה

כאות הוקרה לעבודתנו, שנעשתה כמובן בהתנדבות, ערכו לנו ביקור בפטרבורג. נסענו חבורה של 6 מורים לפטרבורג וסביבותיה ל-4 ימים. כיף

לא נורמלי. שכרו בשבילנו דירה אי-שם בסוף העולם של פטרבורג, אוליצה דובלסטי. תחנה אחרונה של אוטובוס. מישהו תפס יזמה כבר אז, עבר לגור אצל קרובים, ידידים, והשכיר את דירתו לתיירים. הדירה הייתה דירה רוסית כמעט סטנדרטית, ממה שהכרנו. זאת אומרת שני חדרים + שירותים. נתבקשנו לנהוג בשקט, שלא להפריע ולא להרגיז את השכנים. במטבח לא היה כיור. ואני הכרזתי מיד שאני מאוד מבקשת לשחרר אותי משטיפת כלים בכיור של חדר האמבטיה, היות וזה מזכיר לי את ערב הפסח בבית הורי. החברה נענו ברצון.

הסתדרנו, ארבע מורות בחדר אחד, עוד שניים בחדר הקטן, ומלווינו לנו במטבח. למדנו שגם כורסה קטנה יכולה, הוקוס פוקוס, להיפתח ולהפוך למיטה, וכי לא נורא לישון במטבח. מים חמים היו, אבל מגבות קבלנו בגודל של מגבת מטבח. נוכחנו שגם זה לא נורא. אפשר להתנגב, לשים על ההסקה לייבוש, וירחם ה', עד הערב כשנחזור, המגבת תהיה יבשה.

ביום הראשון הלך יאן (אחד ממלווינו, שדיבר אנגלית כלשהי) לשכור לנו מכונת לטיולים מחוץ לעיר, וחזר עם אוטובוס. כן, אוטובוס, לא פחות ולא יותר. הסתבר שהאוטובוס הנ"ל היה זול יותר משתי מוניות. כי הרי מונית אחת לא הספיקה לצרכינו. התפלאנו, אך לא יותר מדי; מה שאפשר היה באותם ימים ברוסיה ומה שאי-אפשר היה, היו בלתי צפויים תמיד. עם האוטובוס הגיעו שתי נערות נחמדות. האחת הייתה נערה רוסיה-ישראלית, שכבר עלתה כמה שנים קודם לכן ארצה וחזרה לבקר את סבתה. אותה עוד הכרנו בנסיעתנו ברכבת לפטרבורג ויאן הזמינה להצטרף אלינו, ואנו כמובן, לא סירבנו. את השנייה לא הכרנו, יאן הסביר שזו ידידה שלו ושמה לנה קפלון. קבלנו אף אותה בשמחה, וזו הייתה הפעם הראשונה שפגשתי את לנה. לנה דברה קצת עברית וקצת אנגלית, ואפשר היה לתקשר.

את ערבו של אחד הימים סיימנו באי וסילייבסקי ליד כנסיית פיוטר פבל המצויה על האי. בכנסייה זו קבורים כל הצארים של רוסיה, והמבנה יפה מאד. זה מבנה בסגנון איטלקי בעל צריחים יפים הנראים למרחוק והוא אחד מסמני ההיכר הבולטים והידועים של פטרבורג.

הייתה שעת ערב מוקדמת, אך החשיך כבר (היה זה אמצע אוקטובר, השלכת הייתה בעיצומה והיה קר). היינו האורחים היחידים שעדיין הסתובבו בחצר שלפני הכנסייה. עוד לא היה ממש לילה, ספק חשכה ספק אור שאין

אנו רגילים לו, ושקט. שקט לא רגיל. גם אנחנו היינו שקטים, היינו עייפים, היה זה אחרי ארבעה ימי טיול מלאים וגדושים. היינו מלאי רשמים מפטרבורג, מוזיאוניה וארמונותיה, מן הארמונות שבסביבה, ומששת השבועות המלאים והגדושים במוסקבה בהם לימדנו הרבה ובקצב מטורף לפעמים. ובכלל, זה הערב האחרון שלנו בברית המועצות. כל אחד היה מכונס קצת בתוך עצמו, עייף, מעכל את רשמיו. גם הערב והמקום הטילו עלינו שקט. שקט של הרהורים, של מקום יפה, עזוב. אפשר היה לראות שלא קצרו את הדשא זה זמן רב, אבל הוא היה ירוק ויפה והשרה אווירה פסטורלית.

אלא, שכאן התעוררה בעיה. כאמור השעה הייתה שעת ערב מוקדמת ואילו הרכבת למוסקבה יוצאת רק בחצות. מה עושים? לאן הולכים? אנחנו, המורים, בוודאי שלא ידענו מה לעשות, הכול נפל על שכמי יאן, שבסך הכול היה צעיר נחמד בן 20. בתי קפה לא היו עדיין, אינני יודעת אם היה לו בכלל תקציב למסעדה. איני זוכרת היסוסים רבים כש'לנה קפלון שנלוותה אלינו לכל הטיולים אמרה: "חכו לי רגע, אני אטלפן הביתה, ואם אימא תסכים, הריני מזמינה את כולכם אלינו הביתה". הודינו מאוד וחכינו. האוטובוס שליווה אותנו כבר עזב, אף הבחורה הישראלית שבאה לבקר את סבתא נשארה אצל הסבתא. היינו רק ששה מורים מישראל ושני מלווים - יאן ווולודיה.

לנה שבה במרוצה כשהיא אומרת: "זה בסדר, אימא ואבא ישמחו מאוד אם תבואו". יאן ולנה הובילו את הדרך למטרו וכעבור זמן מה הגענו לבית קפלון. הדירה הייתה בבית דירות גדול, שנראה כמו כל שיכוני חרושצ'וב לעינינו. אבל תוך הדירה היה שונה. היו בדירה 3 חדרים ולא השניים הסטנדרטיים אותם ראינו עד אז. הרהיטים נראו יפים - רהיטי עץ עם פיתוחי בתוכם. שטיח יפה ווילונות. על השולחן כבר היו צלחות וכל-טוב בית קפלון. דהיינו: נקניק פרוס, לחמים שונים, בשרים קרים שונים, סרדינים, חמאה ואף עוגה עליה טרחה בעלת הבית במטבח להקציף קצפת ולקשטה. מלבד הוריה של לנה, יהודים נחמדים כבני ששים, בעלי פנים חביבות מאוד, היה גם איזה דוד או בן-דוד שהזדמן למקום. קשה היה ברוסיה לדעת קרבה אמיתית, כולם היו אחים או בני-דודים, לא בדיוק, החשוב היה שהיו בני-משפחה והקשר אתם היה קרוב. מה שהיה על השולחן היה בשבילנו חגיגה, כמובן שכחתי להזכיר שהיו גם יין ווודקה. הבעיה הייתה, כרגיל,

שפת השיחה. אביה של לנה דיבר מעט מאוד יידיש, אבל הדוד האורח דבר יידיש לא רעה כך שבתרגומו ובתרגומה של לנה יכולנו לדבר.

הייתה אווירה של בית במקום, וחמימות יותר מאשר בכל דירה אחרת שראינו עד אז. הלחם היה מצוין וכן הבשרים הקרים והגברת קפלון עמדה עלינו כיידישה מאמע שנאכל, והסבירה בגאווה שהמלפפונים החמוצים גודלו בדצ'ה שלהם והם מעשי ידיה.

תוך כדי שיחה הסבירה לנו לנה שיש לה אח גדול ממנה, אח נשוי אשר הוא, אשתו ובנם הקטן כבר עלו לישראל והם מתגוררים ברחובות. גב' קפלון אכן ירשה, ומפעם לפעם נאנחה, והסבירה שהיא מאוד מתגעגעת לנכד והיא אובדת עצות. מה לעשות? לעלות בעקבות הבן? כאן התערב בעלה בשיחה ובעזרת הקרוב, שהתברר שהוא גם שותף לעבודה, הוסיף ואמר: "אנחנו משפחה של פרוונים, אני כבר לא יהודי צעיר, מה נעשה בישראל? נכון, הבן והכלה כבר הסתדרו ברחובות, אבל אנחנו קשורים ללנה, נלך עם לנה, אך אין לנו מושג מה נעשה בישראל ממה נתפרנס". לא ידענו מה להשיב, היינו במבוכה.

בינתיים הובא הקפה, נפתח הגרמופון והושמו תקליטים. שירים ברוסית וביידיש, שירים שהכרנו ויכולנו לזמזם או אפילו ממש לשיר. סולומון קפלון (אביה של לנה) קם והזמין את רעייתו לצאת אתו במחול, גם הדוד בחר לו בת זוג והם הסתובבו בחדר. הייתה אווירה מיוחדת ומרגשת מאוד. הנה אנו יושבים בבית יהודי חם, אוכלים ושותים, שרים ורוקדים.

לנה אומרת לפתע: "אני חושבת שצריך לעלות לישראל, אני אומרת להורים שכדאי לעלות כשאפשר עוד ללכת".

אנו אוזרים עוז ואחד מאתנו אומר: צריך לצאת את רוסיה. "אבל במה אעסוק?" מחרה מחזיק סלומון. נפלה שתיקה, שתיקה מעיקה.

לא שמת לי לב לכך שהייתי אולי המבוגרת שבחבורה (בת 60), ואין זה חשוב בעצם. רמי, הגבר היחיד בינינו ואף הוא כבר שיבה זרקה בשערו, גם אם היה צעיר ממני, דוחף מרפקו בצלעותי ולוחש: "אמרי משהו, צריך לומר משהו, אי אפשר כך".

מה אומר? חשבתי, כבר אינני השוביניסטית הצעירה שחשבה: עלו, בואו. הנה אני יושבת לפני אנשים חיים, מוטרדים ושאלה גדולה בליבם ועל פניהם. ואני? מי אני? מי אני שאקבל על עצמי ואומר להם: "עלו!"

גמגמתי את שנהגתי לומר בכיתות: נשמח מאוד אם תבואו אלינו, אתם בעצמכם רואים שהמצב מדרדר מיום ליום, עזבו את הארץ החולה הזאת. היינו נבוכים, ולא הרגשנו בנוח. הרגשנו שסולומון ואשתו מאוד חוששים לעזוב ומי אנחנו שנגיד להם – לכו!

הערב התחיל להכביד, השעה אמנם הייתה רחוקה מחצות, אבל צריך היה עוד לנסוע בתחתית, למצוא את מקומותינו ברכבת. התחלנו להיפרד, בהרגשה לא נוחה. הודינו מאוד על קבלת הפנים, ארוחת הערב והכנסת האורחים הפתאומית שנפלה עליהם.

סולומון ירד אתנו ללוותנו למטרו (מנהג רוסי עליו למדתי רק אחרי שחזרתי ארצה ונוכחתי שכך נהוג ברוסיה, אין מלווים רק עד לדלת, כנהוג אצלנו). העליצות חזרה קצת, אמרנו שוב תודה בעברית בידיש וברוסית – תודה, א דאנק, סְפָסִיבוּ, בולשוי ספסיבו, (תודה רבה), גמגמנו את כל הרפרטואר שהכרנו – "לשנה הבאה בירושלים", וירדנו לתחתית.

חזרנו ארצה וטלפנתי לבנו של סלומון, מסרתי פריוויט (ד"ש מן האחות וההורים) וספרתי על הפגישה המרגשת. שוחחתי עם הכלה. סיפרתי עד כמה מתגעגעת הסבתא לנכד ואף לבן ולכלה. ספרתי על כל אותו ערב, לפתע אמרה הכלה: "הם לא יבואו, הם רוצים להיות עם לנה ולנה רוצה לנסוע לאמריקה, יש לה שם חברה טובה הממלאת את ראשה בנסים ונפלאות אמריקאיים, הם ייסעו לאמריקה". הצטערתי ושתקתי. הזמנתי את משפחת קפלון מרחובות לבקר בירושלים, הזמנתי לביתי, אך הקשר ניתק. חזרתי לעבודה, החיים נמשכו כשלפתע צלצל הטלפון וקולה של הדסה נשמע: "רוחה, את זוכרת את לנה מפטרבורג? היא מבקרת בארץ". שמחתי מאוד וניסיתי ליצור קשר, אך משום מה לא נפגשנו וכל הספור נדחק אי-שם בתודעתי.

ליאוניד

את ליאוניד פגשתי לראשונה בקורס מורים רוסיים שהובאו ארצה ודורית שפירא ואני לימדנו אותם. המורים הגיעו מכל רחבי ברית המועצות (היום חבר העמים), ולפי מבחן הם חולקו לשתי קבוצות: מתקדמים יותר ומתקדמים פחות. התרשמנו בכלל מכך שיהודים חזרו לשפתם עוד בהיותם בברית המועצות, למדו, שקדו, גם בתנאים קשים כאשר אסור היה. התפעלנו מן הרמה אליה הגיעו ובעיקר התפעלנו מאנשים מבוגרים שלימוד שפה זרה כבר אינו קל להם ובכל זאת התגברו והגיעו להישגים נאים. בסך

הכול עמדנו מול הקבוצה הגדולה שבאה ללמוד ועשינו כמיטב יכולתנו להלעיטם כמה שרק אפשר בחודש אחד קטן.

אני קבלתי על עצמי את הקבוצה הפחות מתקדמת. לא היה קל, אך עשיתי כמלאו יכולתי. קושי אובייקטיבי היה בעצם זמן הלימוד – ערב פסח. שתינו בעלות בית ישראליות, אבל גם אם אפשר לדחות חלק מניקוי האביב, הרי לשתינו ילדים, נכדים, משפחה ענפה וליל סדר ברוב עם. אצל סבתות הכול הולך לאט יותר, אבל חשיבות העניין דחתה הכול, ולימדנו. חטאנו היחידי היה שלא השתתפנו במסיבת הסיום שנערכה ע"י מכון גרינברג, שאירח את הקורס, ממש ערב לפני פסח, והחלטנו שהיות ואלה אנשים מבוגרים, לא נחסר להם כל כך, ויבינו את העדרנו. שיקולנו היה שאנחנו פשוט לא יכולות, ונפרדנו במלים נרגשות ובלי טקס.

ליאוניד היה אז כבן 60. שמת לי לב שלאוניד היה עם כיפה על הראש, אך לא היה בזה כל דבר מיוחד, לבד מהמחשבה שחלפה ביעף בראשי שהוא כבר הספיק ללמוד יהדות וקבל על עצמו עקרונות ודינים חדשים.

ליאוניד התחבב עלי, השתדל מאוד ועבד הרבה בזמן שהיה בידו. עם סיום הקורס הציע לי לבוא ללמד בפטרבורג, עירו. הודיתי לו על המחמאה, אך הסברתי לו שרק זמן קצר קודם הקורס שלהם חזרתי מששה שבועות הוראה במוסקבה ולא חשבתי עוד על יציאה ל"סיבוב נוסף".

חזרתי לישראל ממוסקבה באמצע חודש יולי והתחלתי חושבת איך לשאול במשרד הפנים על ליאוניד לויין שבינתיים עלה ארצה. לעזרתי באה תלמידתי יוליה, שהחלה לעבוד במשרד להרשמת עולים אקדמאים רוסים, ובידיה היו רשימות של עולים מערים שונות מרחבי חבר העמים. להפתעתי, הודיעה לי יוליה שברשימותיה לא פחות מ-21 ליאוניד לויין מפטרבורג כולה. לך דע שזה שם פופולרי כל כך, ובעצם למה לא? לוי ולויין, נפוץ מאוד בין יהודים. נרתמתי איפה למלאכה להתחיל לטלפן ללוינים השונים ולשאלם אם הם הלויין המבוקש. עזר לי קצת תאריך עלייתו של ליאוניד, ידעתי משהו בערך, כך שלא היה זה חיפוש מחט בערמת שחת. מצאתי. השמחה הייתה רבה. הזמנתי את ליאוניד לביתי, שוחחנו על עלייתו (שלא כחבריו מאולפן חלום שהעדיפו להישאר ברוסיה). גם הפעם חבש כיפה וסיפר שעלה עם ביתו.

נפגשנו עוד מספר פעמים כשהוא מנסה למצוא עבודה במקצועו. בינתיים

אף עבר קורס הסבה או השלמה למחשבים, ולשמחת שנינו מצא עבודה

פחות או יותר 'במקצוע'. מכל מקום אף פעם לא התלונן. איני זוכרת באיזו שנה החלטתי לערוך היכרות קטנה בין כל הפטרבורגים שהכרתי. רציתי להכיר לו את יוליה שעזרה לי למצוא, ורציתי להפגישו עם פולינה גורודצקי שהייתה מוותיקות העולות והגיעה עוד ב-1986. עד היום איני יודעת אם הם שמחים לפגוש 'לנדסמנשפטים' או לא. אני מנסה. היה מרגש למדי כשפולינה ניסתה להסביר לו שבעצם היא מכירה אותו עוד משנות השמונים כשהיא ובעלה למדו אתו, עם לאוניד, עברית, בלנינגרד דאז כאשר זה עוד היה מסוכן. לבסוף נזכר, אך כפי שאמרתי, איני חושבת שיש ביניהם קשר היום.

עם כל רצוני הטוב לא תמיד אני מצליחה לשמור על קשר עם כולם, כי בעיקר זו אני ששומרת על הקשר ומטלפנת ושואלת ומתעניינת. אני בהחלט מבינה שזה כך לא מתוך רצון רע חלילה, אלא מתוך מחשבה שכל אחד עסוק בענייניו והם חושבים שאולי הם לטורח עלי, או שהם מפריעים לי. עם השנים אני מבשלת ממש בעיקר לשבת וליאוניד הריהו עם כיפה על ראשו ולא יוכל לבוא אלי לא בערב שבת ולא בשבת גופא, וכך חולפים הימים כשכל אחד באמת עסוק בענייניו. והנה – יום אחד אני פוגשת את ליאוניד כשהוא עומד בפתח המרכול שלי, לבוש בחולצה שעליה סמל של אחת מחברות השמירה והוא מבקש לבדוק את תיקי. שמחת שנינו לפגישה הייתה רבה, אך כעבור שניות מספר התחלפה בעצב: מה עושה פה ליאוניד כשומר? לא שאלתי, אבל נדברנו שבאחד הימים, עם סיום עבודתו יבוא ליאוניד לבקרני.

היה זה ערב יום רביעי, יום שמירה במרכול שלנו וליאוניד בא. עכשיו לא יכולתי להתחמק ובכל זאת הבעתי את תמיהתי ושאלתי מה קרה. "כשהגעתי לגיל פרישה ונאלצתי לעזוב. בכל זאת צריך לחיות והחלטתי לעבוד במה שיש". ניסיתי להיות עדינה ככל האפשר והבעתי את צערי על כך שגם אם האדם עוד יכול לעבוד עליו לפרוש גם אם אינו רוצה. להפתעתי אמר לי ליאוניד: "רחל, אל תצטערי. נכון, אינני מאושר מן הצורך הזה לעבוד כשומר, אבל אני מקבל זאת כחלק מן החיים, כמהלך שצריך היה לבוא כשם שאני מקבל את גילי ואת שערותי הלבנות בלא תלונה. גם אותם אינני אוהב, אך מה לעשות, זאת דרך העולם, וגם על עבודתי החדשה איני מתלונן". נאלמתי דום.

בין לבין סיפר לי ליאוניד על שיחותיו עם הפועלים הערבים העובדים אתו.

אחד הפועל שאל את לאוניד לשם בנו, משענה לו ליאוניד כי אין לו בן אלא (אבוי) רק בת, הגיב הפועל בתימהון: "אוי, אז אתה אבו כלום?" ענין של שמות ומפגש של תרבויות.

הנסיעה לפטרבורג

אודה, שעה שנסעתי ב-1990 למוסקבה לא ראיתי את הנסיעה כטיול כלל וכלל. נסעתי ללמד עברית מכל הלב, לפגוש יהודים ש"נחתכו" מאתנו באחת על-ידי סטאלין ומסך הברזל. לפגוש יהדות כמו סבתא וסבא שלי, כל אותה יהדות הדומה ליהדות שהיטלר ימח-שמו השמיד. בוודאי, יהיה מרגש 'לעבור' את מסך הברזל, אך בשום פנים ואופן לא הסתכלתי על העניין כעל הזדמנות לטיול במוסקבה, או ברוסיה. אולם בהזדמנות השנייה שהוצעה לי לנסוע לחבר העמים, חשבתי אולי באמת לשלב הוראה והכרת מחוזות רחוקים ומעניינים, אם רק אפשר.

משום מה רציתי לנסוע לאוזבקיסטן, לממש חלום שהחל להתעורר אצלי עקב תכניות טלוויזיה על האזור, ותמונות מרהיבות של כל המדרסות המוסלמיות בסמרקנד, ארכיטקטורה מוסלמית בכל הדרה, סיפורי ילדות על ג'נגיס חאן, טימור ליין, בוכרה, חינה, אגזוטיקה מושכת מאוד. אבל הממונים חשבו אחרת ובתדהמה רבה שמעתי שנפל עלי לנסוע לפטרבורג. הייתי המומה (לא הבנתי מיד שבפטרבורג היה אולפן ממש, כדוגמת האולפנים בארץ, וחשוב היה לאנשי המשרד לשלוח מורות טובות ומנוסות ככל האפשר).

נחתנו בשדה התעופה של פטרבורג ב-17.4.94 גליה ואני, שתי מורות, שחלקו ביניהן דירה ועבדו באותו מקום. גליה הייתה מנהריה וצעירה ממני בהרבה. נפגשנו עוד בתל-אביב שעה שהדריכו אותנו לגבי נסיעתנו. לא הכרנו ממש, נפגשנו רק פעמיים שלוש ולא שוחחנו הרבה, אבל החלטנו שנשתדל מאוד להסתדר. יעצתי אז לכל המורות שנסעו למקומות השונים בחבר המדינות להביא שוקולד שיידרש להם במקרים שונים (יום הולדת בכיתה, קבלת שבת, ביקור בבית אחד התלמידים). על פי הלוח גם ל"ג בעומר וגם חג השבועות נכללו בזמן שהותנו וחשבתי שכדאי להביא קצת מפירות ארצנו, משבעת המינים, או נקרא לזה איך שלא יהיה – להביא אתנו קצת תמרים יבשים, דבלים וצמוקים. אפשר יהיה להשתמש בהם לשם לימוד וגם ליהנות מאכילתם.

אני הבאתי. אולם לצערי, גליה לא הביאה דבר והדבר גרם לאי-נעימות בהמשך שהותנו, אבל כל אחד ורצונותיו ומחשבותיו.

הגענו לפטרבורג בשעות הערב, ועם רדתנו מן המטוס נוכחנו שהבלגן

גדול. באנו עם קבוצה גדולה של רוסים שחזרו מטיול בארץ ומהיותם קבוצה גדולה, נדחקו לצאת ראשונים. הם נצלו היטב את ידיעת השפה ושוחחו עם הפקידים השונים, ואנחנו נדחקנו לאט לאט אחורה, וכמובן שהס מלדבר על תור בכלל. אבל גם בלגן נגמר, מישהו קרא בשמנו וראיתי לפני את פליקס פיינברג, שהיה תלמיד שלי באחד הקורסים בירושלים. מצד אחד שמחתי לראות פנים מוכרות, מצד שני הרגשתי קצת שלא בנוח – פליקס לא היה צעיר ביותר והייתי במבוכה כשראיתי שהוא, ועוד אחד מצוות האולפן בו היינו עתידות ללמד, נושא את המזוודות. אבל שתקתי. לא היה דבר אחר לעשותו.

במשך הנסיעה במכונית התחוויר לנו שפליקס וגרישה מירינוביץ (זה שמו של האיש השני שבא לפגשנו) הם שני המנהלים של האולפן בו נעבוד. שניהם היו מהנדסים בשכבר הימים, וכיום – גרישה הוא המנהל האדמיניסטרטיבי של האולפן ואילו פליקס מנהל וגם מלמד באולפן. הוא השולט בעברית והוא המטפל בתכנית הלימודים ובקורסים השונים. הנסיעה לא הייתה ארוכה, נסענו על פני שיכונים ושיכונים ועוד שיכונים. הגענו. דירתנו הייתה בבית דירות במרכז העיר. הערב ירד והיה כבר חשוך למדי, כך שלא ראינו הרבה את שמסביבנו. הבניין היה בנין בטון, בעל שמונה קומות, לא תואר ולא הדר לו. דרך דלת עץ גדולה נכנסנו לחדר מדרגות מאוד לא מאוורר, עלינו חצי קומה למעלית קטנה, פליקס לחץ על מספר. בעצם היינו בקומה הרביעית, המעלית הייתה במישורת חצי קומה בין הקומה הרביעית והחמישית. העדפנו לעלות במעלית עוד חצי קומה ולרדת ברגל, במקום להיפך, שאז היינו צריכות לטפס במדרגות.

פליקס שלף מכיסו צרור מפתחות גדול והתחיל מתעסק במנעולים השונים. נוכחתי שהדירה סגורה בשתי דלתות – הדלת החיצונית הייתה מרופדת בחומר שמנע רעש, ואף בחדר המדרגות לא שמעו את הנעשה או המדובר בדירה. הדלת השנייה הייתה דלת רגילה בעלת שני מפתחות, אחד גבוה מהשני, וההתעסקות בפתיחת הדלת הייתה רבה, אבל היינו נרגשות ועייפות מכדי לשים לב.

נכנסנו לדירה רוסית סטנדרטית טיפוסית (זכרתי דירות כאלה עוד משהותי במוסקבה). פרוזדור צר המוביל מצד ימין למטבח לא גדול ואחריו לחדר אמבטיה ושירותים ואילו מצד שמאל נפתחו שתי דלתות לשני חדרים ארוכים ומרווחים למדי.

גרישה ופליקס התיישבו במטבח (היה שם שלחן קטן שארבעה איש יכלו לשבת סביבו) והחלו להסביר לנו על המקום וכן על שעות עבודתנו. הסבירו שהדירה בה אנחנו נמצאים היא דירה אותה שכר האולפן בשביל המורות הבאות ללמד והפצירו בנו מאוד שנשמור על השקט, השכנים מאוד מבקשים שיהיה שקט. עלינו לזכור שזמן קצר לפנינו היו בדירה מורות חיילות, כי אין מורות רגילות שמוכנות להתמודד עם החורף הרוסי בחדשים ינואר פברואר. המורות-החיילות היו צעירות, כמובן. אחת מהן פגשתי בירושלים. היא הייתה חמודה ביותר, מיטל שמה, והיא אף טרחה ובאה לביתי ערב נסיעתי וסיפרה בפרוטרוט מי הוא מי ומה הוא מה, וקצת מן המצפה לי בפטרבורג. משום מה רוסיה נראתה לי תעלומה גדולה – הארץ שמעבר למסך הברזל, המשטר השונה, ארץ שאינני מבינה את שפתה, בקיצור – אחרת. לכן, כל טיפת מידע התקבלה על-ידי בשמחה ומאוד הייתי אסירת תודה למיטל שטרחה לבוא ולספר. מיטל, שהייתה נאה מאוד, הגיעה לפטרבורג עם גיטרה, ויכולתי בהחלט לתאר לעצמי את צבא התלמידים שליווה אותה על מנת שלא תלך הביתה לבדה חלילה, והבנתי שהיה רעש גדול בדירה. אנחנו הבטחנו שלא יחששו, אנחנו נהיה בשקט ושום צעירים לא יבואו ללוותנו. האדונים המנהלים אף הזהירו אותנו שעם ראשית חודש מאי כפי הנראה לא יהיו לנו מים חמים בדירה, כך הנוהג בפטרבורג. מצב הצנרת גרוע ובכל מספר שבועות מתקנים בשכונה אחרת. שמעתי את סיפורי המים בקיץ עוד בארץ, הבטחתי להם שגם מכיוון זה לא יהיו בעיות אתי, הריני ירושלמית שעוד זוכרת שבקיץ היינו מתקלחים במים קרים לגמרי. זה לא נעים, אבל לא נורא. ברור לי שהפעם אפנק את עצמי ואמסור את ראשי בידי איזו ספרית (במחיר \$3). זו כבר תשטוף את ראשי במים חמים, מקומקום או מכל כלי אחר, לא חשוב ובלבד שאראה מסודרת. שוחחנו עוד קצת על דא ועל הא, נתתי למנהלים את המתנות שהבאתי מן הארץ, חבילת תמרים יפה לכל אחד מהם. נראה היה לי שגליה לא שמחה למחווה שלי אבל בשקט אמרתי בלבי "הצעתי גם לך להביא". סוף סוף המנהלים הלכו.

השעה הייתה כבר 10.30 בערב. היינו עייפות מאוד אחרי יום מלא התרגשות, החלטנו מי באיזה חדר והתחלנו להתכונן לשינה. הוצאתי את הפיג'מה שלי מן המזוודה ואת נעלי הבית ("רומיקה" - קצת כבדות) והשלכתי אותן אחר כבוד מתחת למיטה. והנה צלצול בדלת. הבנתי מיד מה קרה – הטרך של נעלי הבית שלי בוודאי הפריע למישהו. פתחתי את הדלת,

ואכן כך היה. לפני עמדה אישה בגיל העמידה, בעלת שערות בהירות, ובטון של מורה בבי"ס הצביעה על השעון שהיה על פרק ידה, ומפיה שטף של מלים, מהן לא הבנתי אף מילה. אבל בלי להבין את המילים, הבנתי שהרעש שעוררתי עם זריקת נעלי הבית שלי הפריע לה. הטון שלה דיבר גם בלי מילים. משהותי הקודמת ברוסיה זכרתי את המילה הרוסית לסליחה "איזביניטי, איזביניטי" בקשתי, כשאני משלבת את שתי ידי כאילו בתפילה, משום מה עברתי לדבר אנגלית בתקווה שהיא מבינה, והבטחתי שהדבר לא יישנה. הגברת, אף היא לא הבינה אף מילה, אבל נעימת הדיבור והטון עשו את שלהם. היא ירדה לדירתה אשר מתחתנו, ואנחנו הלכנו סוף סוף לישון. זו הייתה פגישתי הראשונה עם שכנתי מהקומה התחתונה.

באתי לעבודה בשעת 4 אחר הצהריים כדרוש. כמנהגי הקדמתי. חדר הכיתה היה שוב באחת הכיתות של בית-ספר רוסי, שאנו, אולפן חלום, היינו לו משמרת שניה. רק אישה אחת ישבה בכיתה, הייתה זאת רימה. ניסיתי לקשור אתה שיחה שלא עלתה יפה כל כך והייתה מגומגמת מאוד. לאט לאט נוספו עוד תלמידים. חיכיתי קצת למאחרים ואז התחלתי כמנהגי, בסבב של שמות. הצגתי את עצמי ושאלתי מי הם, לראשונה אפילו כדי לרשום רשימה, שאדע איך ואל מי לפנות. אחרי טניה וקוליה אומר לי קול צעיר: "שמי לְנָה קפלון". כמו שכתוב בספרים – לבי החסיר פעימה. "הסתכלי עלי" אמרתי לה, "את מכירה אותי?" לנה נדהמה הסתכלה והיססה. באתי לעזרתה: "את זוכרת קבוצה של מורים שבקרה בפטרבורג לפני ארבע שנים, את זוכרת את יאן?" לנה המשיכה להסתכל ואמרה: "את מהקבוצה שהייתה עם חיה?" טוב שהייתי בכיתה וצריך היה להמשיך בשיעור ולא להתרגש יותר מדי. מצאתי את האבדה, פגשתי את לנה קפלון בפטרבורג. לא הרגשתי בודדה כל כך.

אין מה לומר ששימחתי לא ידעה גבול. אני מכירה מישהו, והיא בחורה נחמדה מאוד שכבר פגשתי אותה ואת הוריה, יהיה לי אל מי לפנות במקרה חרום, רופא חלילה, או בעיה שאיני מבינה, הן לא חסרות כאלה במקום בו אתה זר לחלוטין. שמחתי גם שאני פוגשת אותה באולפן לעברית זאת אומרת שהיא לפחות החליטה לעלות ומכינה את עצמה לעלייה. ברור היה לי שאני רק כלי עזר, אולי טיפ-טיפה עוזרת לשכנוע סופי. לא נתתי לעצמי מחמאות ריקות. לא אני שכנעתי את האנשים לעלות. מצאתי אותם כבר שם, בראשית דרך הייסורים של לימוד השפה, ועשיתי כמלוא יכולתי להקל

עליהם. גם כאן, חובה עלי לציין שתמיד אמרתי לתלמידים שאינני קוסמת, וכי לימוד שפה כרוך בהרבה עבודה, אפילו לא כל כך עבודה שכלית. הסברתי שבעיקר צריך מה שקרוי בידיש "זיצ-פֿלייש" (דהיינו, במחילה, ישבן). כן, צריך לשמוע, להבין, ואחר-כך לשנן, לשנן, לשנן. בלימוד שפה, אין לי ספק שהשמע והשינון, הם מהחשובים ביותר, כמו ילד קטן הלומד את שפתו מפי אמו והסובבים אותו.

ראשונה מימין לנה קפלון ולידה המורה רחל

תוך כדי הלימודים התברר לי שלנה נישאה בינתיים, שהיא כבר אפילו אם לתינוק ולכן תמיד ממהרת, כי היא באה מן העבודה (נדמה לי שלמדה אנגלית באיזה מקום. האנגלית שלה לגמרי לא רעה, וברור היה לי שאנשים עדיין מהססים אם לעלות ארצה או לנסוע לאחת הארצות האנגלית, אם רק יוכלו). אישה צעירה שצריכה לעבוד, לסדר בית ולטפל בתינוק, ובנוסף לכל להקדיש יום יום ארבע שעות ללימוד עברית, אין זה פשוט כלל

וכלל ולנה הייתה "בריצה" מתמדת. מאוד הבנתי אותה, תנאי חייה הזכירו לי את אלה שלי בישראל של שנות החמישים. מכל מקום בקשתי מאוד לפגוש את ההורים, שאלתי לשלומם והבנתי שהפעם – כל המשפחה עולה לישראל ומתאחדת עם הבן. גם על כך שמחתי.

לאמיתו של דבר אינני יודעת מה עשיתי שעה שבקשתי כל כך לפגוש את ההורים. זכרתי אנשים לבביים, חמים, מסבירי פנים ומכניסי אורחים שהזכירו לי את המסורת של בית הורי. מה שבאמת הפריע לי, שלא יכולתי לדבר אתם באופן חופשי, אלא דרך תרגומה של לנה. הצעתי שיבואו לביתי, לדירתי בפטרבורג. אמרתי שאני אכין את כוס התה.

כאשר סוף-סוף נפגשנו, שוב נדהמתי ונבוכתי מאוד מאוד. הוזמנתי לשעת צהריים, היות ועבדתי משעה 4 עד 8. לנה לקחה אותי לדירתם, הפעם במכונית קטנה ולא ברכבת התחתית. זכרתי את הדירה במעומעם. זכרתי שרהיטיה היו יפים יותר מאלה שהיו בדירתי במוסקבה או בפטרבורג, שהיו בהם פיתוחים שהזכירו לי את בית אהרונסון בזיכרון יעקב. חלק מהדברים אמנם היו שם, אך הכול נראה מהוי ודהוי יותר. על כל החלונות בשכונה התנוססו ראשי כרוב, מאכל מאוד חביב ושכיח בין הרוסים. להפתעתי ולחוסר-נוחיותי הכינה מרגריטה (אמה של לנה) ארוחת צהריים שלמה, ואיזו ארוחה. ממש התביישתי שבעצם הזמנתי את עצמי לארוחה וכעסתי על עצמי שלא טרחת יותר לברר, למה אני מזמינה את עצמי.

סביב השולחן ישבו הוריה של לנה, חביבים ונחמדים כפי שזכרתי אותם מביקורי הקודם, ארבע שנים קודם לכן. היה שם גם בעלה הצעיר של לנה, אמו, החמות שהחזיקה בזרועותיה תינוק חמוד כבן 10 חדשים. כולם רצו לשאול ולדעת ולדבר ולהבין מה התחדש בארץ בארבע השנים שלא ראו אותי, אולי אומר להם אני דברים ששליח הסוכנות לא אמר. מצאתי אותם בקיאים ויודעים יותר ממני בדבר זכויותיהם ועזרת הסוכנות וכדומה. ומצאתי את עצמי סועדת ארוחת ענק בת ארבע מנות לפחות. איזו עבודה לקחה על עצמה מרגריטה. כפתיחה הוגשו כל מיני דגים מעושנים מקופסאות שונות, אחר-כך הגיעה צלחת ענקית עם בלינצס מגבינה כשבמרכז הצלחת פטריות מטוגנות. נגע ללבי וידויה של מרגריטה, שהיא זכרה שלאחת המורות מישראל היו בעיות אוכל והיא לא זכרה אם זו אני או לא. כמו כן הייתה בעיה של כשרות, כך שארוחה בשרית ירדה מן הפרק. הבלינצס היו טעימים להפליא והיה ברור לי שמרגריטה בשלית למופת. אך בכך לא די, אחרי

הבלינצס הופיעה עוד צלחת ענק עם לביבות מטוגנות של תפוחי אדמה, כשבמרכזן שמנת טובה (אולי כעת התרגלו ברוסיה לפחות שמנת, ב-1994 איש עוד לא ידע מה זה כולסטרול ואיש לא חשש ממנו. שמחו שיש מה לאכול). אני הרגשתי שאני קרובה להתפוצצות. אי-אפשר היה שלא לאכול, שלא לפגוע במרגריטה הטובה, ומהיותי בשלית בעצמי לא יכולתי שלא להשתאות מכמות העבודה שהשקיעה. לא ידעתי כיצד להודות, שלא לדבר שאחר כך באו עוד קפה, או תה ועוגה ענקית שכבר הייתה הרבה למעלה מכוחותיי. הבטחתי לעצמי ולהם שבלי נדר, לכשיבואו ארצה, יסעדו גם על שולחני ואני אשתדל להטעימם באוכל ישראלי. למדתי מה זו 'ארוחה רוסית' ומהי הכנסת אורחים רוסית, לא בפעם הראשונה, אבל בצורה נהדרת והעיקר – מכל הלב.

לנה ומשפחתה עלו ארצה אחרי שובי. עקב מחלה לא יכולתי לפרוע את נדרי מיד, אך ברגע שעמדתי על רגליי קיימתי את הנדר ומאוד מאוד שמחתי לראות את כולם (בלי החמות) יושבים אצלי בירושלים ואוכלים ממעשה-ידי. עד כמה שהרגשתי קרבה לסלומון ומרגריטה בכל זאת קיים היה מחסום השפה, שהתגברנו עליו רק בעזרת תרגומה של לנה. הם מכרו הכול ברוסיה חוץ מהדצ'ה שלהם. מספוריה של לנה, וגם מתוך שבקרתי בביתם הבנתי שזו לא סתם דצ'ה אלא חדר באמצע חלקת ירק, לפעמים אפילו בלי חשמל ובלי מים זורמים, ובלבד שתהיה חלקת ירק שיוכלו לגדל קצת ירקות בקיץ, יאכלו מהם קצת, אולי אפילו ימכרו והעיקר - יכבשו לחורף הקר והמושלג שאז אין להשיג ירקות בשום אופן, או במחירים מרקיעי שחקים, ירקות המובאים מהרפובליקות המזרחיות של ברית-המועצות לשעבר.

לנה ספרה: אבא בנה את הדצ'ה שלנו במו ידיו. הוא הניח אבן על אבן, והוא מאוד קשור למקום. לנה אף הבטיחה להזמין אותי לסוף-שבוע בדצ'ה, אך זה כבר לא יצא לפועל ואני לא לחצתי. בושתי דיי אחרי הפגישה והארוחה עם ההורים. עד היום (1999) איני בטוחה שהדצ'ה אמנם נמכרה. ידוע לי שההורים נסעו פעם לביקור בפטרבורג וחזרו מזועזעים, ומאוד מרוצים שהם אכן פה (גם זו לטובה) אבל אף פעם לא שאלתי מה עלה בגורלה של הדצ'ה.

בערך שבוע לאחר בואנו, חזרנו גליה ואני מן העבודה (אחרי 8 בערב), תקענו את המפתחות השונים בחור המנעול והדלת מאנה להיפתח.

סובבנו אנה ואנה, לא זז. גליה ניסתה ראשונה, היא הייתה האחראית על המפתחות, אני ידעתי מראש שכישרונותיי והשפעתתי על מפתחות זעומה. ניסינו עוד פעם, אך המנעול עמד בסירובו. מה עושים? גליה הציעה שנחזור לאולפן ונבקש עזרה, אך אני עם הרגלי הישראלים אמרתי "אני יורדת לבקש את עזרת השכנה" וירדתי. צלצלתי בפעמון, ראיתי עין מסתכלת בי בעינית והגברת הגנרלית (כך קראתי לה ביני לביני, בגלל מראה הנמרץ וצורת הדבור אתי באותו לילה) פתחה לי את הדלת. פניתי לשפת הסימנים והידיים. הצבעתי על המפתח תוך שאני מסובבת אותו ומסבירה לה באנגלית, שאיננו יכולות לפתוח. "מינוטצ'קו" אמרה השכנה, וקראה למישהו מאחד החדרים הפנימיים. הופיע איש צעיר, לבוש במכנסי חאקי צבאיים וגופיה. שכנתנו אמרה עוד משהו שממנו הבנתי שהצעיר מבין "אנגליסקי", והוא עלה אתנו לקומתנו לעזור בפתיחת הדלת. אבל, גם הוא לא הצליח ועוד אנו עומדים ותוהים מה לעשות הופיעה הגנרלית בכבודה ובעצמה, וכפי הנראה אמרה לצעיר "זוז תן לי לנסות". הלה נתן לה את כל הצרור וראה זה פלא - הדלת אכן נפתחה. הודינו לה פעם ועוד פעם ככל שיכולנו במילה האחת שידענו ברוסית הלא היא "ספסיבה" (תודה ברוסית), ידענו אפילו להגיד "בולשוי ספסיבה" בהשתחוויות קלות אישה לרעותה. הגנרלית הציגה לנו את האיש הצעיר, ובאנגלית הרצוצה שלו ובקצת סמני ידיים הבנו שהוא חתנה ושהוא בצבא בתפקיד רפואי כלשהו.

השכנים ירדו לדירתם ואנחנו נכנסנו לדירה עייפות וכל אחת פנתה לחדרה.

נכנסתי לחדר וחשבתי לעצמי "גברת, הבאת אתך כל כך הרבה שוקולד, רדי ותני לשכנה שעזרה לך ושכעת את מכירה קצת יותר טוב. ובכלל, זה גם יעזור למחוק את הרושם הראשון, הגרוע, שעשית. ועשי הכרה כמו שהיית עושה בכל מקום אחר בעולם. אמרי לה שאת שמחה להכיר אותה והגישי לה חפיסה או שתיים". כן, לרדת עם שוקולד זו לא בעיה, אבל איך אומרים את כל הדברים היפים שאני רוצה להגיד לה? בוודאי שלא ידעתי. לקחתי שתי חפיסות גדולות של שוקולד, לצערי לא לקחתי אתי נייר עטיפה, אבל הרי יש גבול על מה אפשר לחשוב ומה אפשר לקחת. ירדתי למטה. שוב צלצלתי בדלת, מישהו הציץ בעינית והדלת נפתחה, הפעם על ידי החתן ולפתע נפלט מפי הביטוי "דוברה פוז'לבט א רוסיה" שפירושו, ברוך הבא לרוסיה, כך באופן ספונטני ותת-הכרתי, תוך תקווה שיובן שאני בעצם

אומרת שאני שמחה להיות פה. הגנרלית יצאה מן המטבח ואמרה "ני נוז'נה, ני נוז'נה" שפירושו לא צריך, לא צריך, כשהיא מחייכת. הנחתי את שתי החבילות במקום כלשהו שמצאתי שם בפרוזדור הצפוף, "אני רוצה, תודה תודה" (יה חצ'ו ספסיבה ספסיבה) וברחתי על נפשי. זו הייתה פגישתנו השנייה.

הימים עברו, התרגלנו למפתחות, גם אם בעיניים לפעמים. המנעולים הללו הזכירו לי דלתות בבית הורי בירושלים. דלת כניסה גדולה שהייתה בת יותר ממאה שנה. צריך היה לתקוע את המפתח, לסובב אותו קצת "ולהרגיש" איך הוא יושב בחור המנעול, ואם אפשר לסובב. כפי הנראה למדנו להבינו ולא היו לנו יותר בעיות עם צרור המפתחות המפחיד.

מפעם לפעם פגשתי את הגנרלית עולה או יורדת במעלית, ברכנו זו את זו "דוברה דיין" (יום טוב) או "דוברה אוטרה" (בוקר טוב), וחייכנו זו לזו מאוזן לאוזן. יותר לא יכולתי, לצערי, לומר לה דבר.

יום אחד פגשתי כשאני יורדת במדרגות (קצת ספורט). היא עמדה במישורת שליד המעלית, כשהיא אוחזת בידה ילד כבן חמש. "דוברה דיין" אמרתי, כשמבטי מופנה אל הילד, בלונדיני וחמוד. היא מיהרה להציג אותו ומכול מה שאמרה הבנתי שהוא ה"ונוק" כלומר, הנכד שלה ושמו פיודור. "פיודור" חזרה ואמרה, והוסיפה "פיודור, דוסטויבסקי" שמא איני מכירה את השם, והסופר המהולל יעזור לי להבין. מצידי השבתי "אוצ'ים פרייטנה פיודור" (כלומר, נעים מאוד, פיודור) ולקחתי בידי את ידו הקטנה המושטת. "יה רחל, אוצ'ים פרייטנה, תיאודור" כשאני מצביעה על חזי באצבעי, ומנסה כך לומר שאנחנו אומרים תיאודור ולא פיודור, אך הסבתא לא קבלה את גרסתי וחזרה ואמרה תוך מנוד ראש לשם הדגשה "פיודור, פיודור". לא התעקשתי. "פיודור", לחשתי, ברומא התנהגי כמו הרומאים. הם עלו במעלית ואני הלכתי לדרכי.

אינני זוכרת את התאריך המדויק בו ניסו שני פרחחים לשדוד אותי, לאחר שירדתי במעלית, כשגבי מופנה לגרם המדרגות, ואני מנסה "להרגיש" את המפתח. בידי הייתה שקית נייר יפה ובתוכה שפופרת שמפו טוב שהחלטתי לקנות במלון "אירופה", בו הייתה חנות קטנה למוצרי טואלט, בדולרים כמובן. מוזר, אבל אחרי שהייה של כמה שבועות במקום, מתחיל האדם להרגיש כבן המקום, וחכתי בדעתי אם לקנות את השמפו או להסתפק במה שליזה הספרית שמה לי שם על הראש, עד שאמרתי לעצמי: "גברת,

לא חסר לך כסף, מה את מתלבטת בכלל". שמעתי קול גברי אומר לי משהו ברוסית, ולפני שהספקתי להסתובב ולומר "יא ני פנימיו פורוסקי" (שפירוש, איני מבינה רוסית), ראיתי את פרצופיהם של שני נערים בלונדיניים. הם עלו במדרגות, וזה עתה הגיעו למישורת. הם היו לבושי שחורים. הכול נמשך בוודאי רק שניות, לא הבנתי את דבריהם אבל "הבנתי" את הסכין שהייתה בידיהם. זכור לי היטב שזו הייתה סכין ארוכה ומשוננת כמו סכין לחיתוך לחם. בידי היה התיק שלי מסוג "כיס" (פאוך' בלע"ז) והמחשבות רצו במוחי במהירות הבזק, "לתת, לא לתת". האינסטינקט אמר כמובן "לא לתת. למה שאתן להם את כספי?" אבל השכל חלק עליו במהירות הבזק. בהדרכה שקבלנו בתל-אביב, טרם צאתנו לרוסיה, אמרו לנו בפרוש "לתת, לתת. אל תסתובבו עם הרבה כסף, אבל אם חלילה תקלעו לניסיון שוד, תנו, תנו. אל תנסו בשום פנים ואופן להתנגד. אין לכם גם במה להתנגד. תוותרו". כל זה התרוצץ במוחי כפי הנראה במהירות של חלקי שנייה כשכל הזמן אני צורחת בקול שמעולם לא ידעתי שהוא קיים בתוכי, או שאני בכלל יודעת לצרוח כל כך חזק. שני הנערים תקעו את הסכין לעברי וברחו. המשכתי לצרוח עוד. כשהתעשתי קצת, מצאתי את עצמי עומדת על המישורת הצרה שליד דלת דירתנו, והנערים נמלטו על נפשם עם סכינם. איש לא הופיע בחדר המדרגות. כשהסתכלתי קצת על עצמי נוכחתי לדעת שאכן הייתה סכין, לא הזיתי אותה. השקית שבידי הייתה מנוסרת כמעט לכל רוחבה, ובחולצה שלבשתי היה חור קטן. האמת, בתוך כל הצווחה וההתרחשות הרבה, לא הרגשתי את הסכין חולפת ליד גופי. נשארתי עומדת כך כמה שניות ומה שהיה ברור לי יותר מכל – שאינני רוצה להיכנס לדירה הריקה, אינני רוצה להיות לבדי. פחדתי אפילו להפנות את גבי לגרם המעלות. התלבטתי שניות מספר והחלטתי לרדת לשכנה. החלטתי וכך עשיתי. בכבודות, הייתי עדיין מאוד מבוהלת ונפחדת, ירדתי את שני הסיבובים במדרגות, לא ידעתי מה מצפה לי אף על פי שכל זה התרחש בצוהרי היום, באור יום מלא. הגעתי לדלת החומה, המרופדת, של הקומה מתחתי וצלצלתי בפעמון. לא הייתי בטוחה בכלל שמישהו נמצא בבית, אבל ניסיתי, מה היה לי להפסיד. פחדתי לרדת לבדי. בכל הבלבול והצרחה לא שמעתי את דלת העץ הגדולה שבמורד חדר המדרגות, נפתחת או נסגרת, ופחדתי שמא הם, הנערים עם הסכין, אורבים לי בחדר המדרגות החשוך למטה. חיכיתי להופעת סימן חיים כלשהו, ואכן הופיע משהו בעינית, מישהו הסתכל עלי מבפנים. הגנרלית

הייתה בבית ופתחה לי את הדלת. רווח לי. נכנסתי מבלי שאפילו הוזמנתי. היא לא חיכתה לאורחים ושערה היה מסודר ב"רולים" כדרך עקרות הבית האמריקניות. על פני כפי הנראה ניכרה המצוקה, וכשאתי מצביעה על השקית המנוסרת אמרתי "רזבוניקי, רזבוניקי" (שודדים, שודדים). "נוש, נוש" (סכין).

היום אני מחייכת לעצמי כשאתי נזכרת איך והיכן למדתי את המילה שודדים? בשעתו לקחה אותנו המורה ג'ניה לראות "בלט מודרני", שנבנה לפי פואמה של שילר בשם "השודדים" ושמו נחרט בזיכרוני. וכך התיישבתי במטבחה של שכנתי הגנרלית, כשאתי ממלמלת "רזבוניקי, רזבוניקי". היא העיפה בי מבט, ליטפה את לחיי והחלה מקללת. לא הכרתי את קללותיה, אך לפי הטון, והאצבע שהייתה מכוונת כלפי הדלת, הבנתי שהיא משלחת בהם אש וגופרית, ואז גם אמרה ברוסית שהבנתי "את רואה יש אלוהים", כשאצבעה מכוונת כלפי השמים. ישבתי בשקט ונרגעתי לאיטי. היא כפי הנראה הציעה לי משהו, אך כל שהבנתי היה רק "חם או קר", יותר לא הבנתי אף מילה. שערתי בנפשי שהיא שואלת אותי מה אני רוצה לשתות "חם או קר", אלה שתי מלים שידעתי, והשבתי ברוסית הרצוצה שלי "קר, קר, אינני אוהבת חם". על השולחן עמדה קערה גדולה של מרק פירות שלא הספיק עוד להתקרר כראוי. הגנרלית לקחה צלוחית, מילאה אותה בלפתן והערתה לתוכה שתי כפות גדולות של סוכר ובחשה. בלי גינונים רבים החלה מאכילה אותי. "פוי" חשבתי בלבי "זה כל כך מתוק, זה מגעיל" אבל ישבתי כמהופנטת שעה שהגנרלית האכילה אותי כתינוקת ואכלתי. כל הזמן היא המשיכה לדבר ולקלל. הודיתי לה מכל לבי.

לאחר שנרגעתי קצת, נזכרתי בשמפו שלי ובתור שקבעתי אותו יום במספרה. בשפת הידיים תוך שאני מצביעה על ראשי ואומרת ברוסית "ספרית, ליזה" הצבעתי על הטלפון, שלפתי מתיקי את המספר, וגמגמתי "אני לא, אני לא" ברוסית, כמובן. היא הבינה את בקשתי, צלצלה והסבירה מה שהסבירה. "כעת" אמרתי "אני רוצה ללכת לאולפן, אבל אני פוחדת", כשאתי מחייכת בלבי מתי ואיפה רכשתי את המילה מפחדת, מתוך איזה טקסט אותו לימדתי ארבע שנים קודם לכן בהיותי במוסקבה, וכשאתי מודה לאלוהים על כל מילה רוסית שהקלה עלי להסביר את עצמי. בסמני ידיים בקשתי מהגנרלית לרדת במדרגות ולראות מה מצב השודדים. האם הדרך פנויה ואני יכולה ללכת לאולפן. היא הבינה ונענתה לבקשתי ומשחזרה

הבנתי שהדרך פנויה.

השעה עוד הייתה מוקדמת, הרבה לפני השעה ארבע בה התחלנו לעבוד. איש משני המנהלים לא היה. חיפשתי קצת בחצר ובמבנים השונים ופגשתי באחת העובדות המבוגרות, שהבינה קצת עברית. ברי היה לי שהבינה אותי, אך לא התרגשה כלל.

חיכיתי לשעה ארבע, עת אפגש עם תלמידי. משהגיעו העמדתי אותם בשתי שורות קצרות תוך הכרזה: אני מבקשת נשיקה על כל לחי, עברתי חוויה מאוד לא נעימה. ספרתי להם את המעשה, ראיתי שגם הם אינם מתרגשים, אך אינם אומרים דבר. לנה, אחת הצעירות שבהם, אמרה: "אם את רוצה אני מוכנה לתת לך את זה, אולי תרגישי יותר טוב" ובדברה, שלפה אקדח קטן מכיסה. "אני לא הולכת בלעדיו", הוסיפה. איש לא יתרגש מן הסיפור שלך, אלה מעשים של יום ברוסיה של היום, לצערנו. הודיתי לה מאוד והסברתי להם שאסור לי לשאת נשק כלשהו ואפילו לא כלי קטן המתיז גז מדמיע. לא רצוי שמורה מישראל תגרום לאירוע כלשהו. תודה, אבל אין מה לעשות. בלבי הודיתי שוב ושוב לשכנתי שנהגה בי כאימא טובה, הרגיעה אותי ובכלל שמה לב אלי. ברור היה לי לחלוטין, שבמדינה זו הפכו כבר רוב תושביה לקהיי חושים לעניינים של גנבות ופריצות, ו"הצרות הקטנות" שלי בוודאי ובוודאי שלא העסיקו אותם. לטלפן ארצה לא רציתי כדי לא להדאיג אף אחד, אך היה ברור לי שבכל זאת דרושה לי כתף להניח קצת את ראשי עליה, או ליטוף נוסף כדי להירגע. אף על פי שיכולתי, לא ביקשתי לחזור ארצה. נוכחתי בעוד צד של השוני בחיי בארץ לבין חייהם של אנשים ברוסיה, דאגות שונות מאוד היו להם, ולא היה שם מקום "להתפנקות" שלי. ככה זה. כששבתי הביתה אחרי העבודה באותו ערב, מצאתי את התיק שלי מונח מיותר על הסף, ולא חסר בו דבר ...

שבוע או שבועיים לאחר מקרה זה נקלעתי לאחת החנויות הגדולות, כלבו אֶ לֶה פטרבורג. גם פה הסתובבתי לראות מה יש והנה ראיתי בפינה אחת מכוניות קטנות המופעלות ע"י שלט רחוק הגורם להן לרוץ ולהתרוצץ לפי כיוונו וגחמתו של המפעיל. קניתייה מיד בשביל פיודור.

חזרתי הביתה, שמחה וטובת לב, הייתה כבר שעת צהריים והילד כבר שב מן הגן. צלצלתי אצל "הגנרלית" שאף פתחה את הדלת. פיודור הקטן עמד על יד סבתו, וכך הגשתי לו את החבילה הקטנה. לשאלתה "שטו אתה?" (מה זה) ידעתי כבר להשיב "פדרוג" מתנה, ועליתי לדירת. לא

השארתי לה זמן לסרב או לומר משהו, פשוט הסתובבתי והלכתי וחשבת שהילד בוודאי ייהנה.

הזמן עבר ושהותי בפורבורג התקרבה לקיצה. נהייתי מאוד מהכיתה שלי אבל שמחתי גם למחשבה שעוד מעט אהיה בבית. הכול טוב במידה. באחד משלבי שהותי שלחתי מכתבים ארצה לחברות שונות והצעתי "מי שרוצה לבוא ולבלות שבוע בעיר משגעת, במלון ארבעה כוכבים, וללכת לקונצרטים ולמופעים שונים בזיל הזול, בבקשה." שתיים מחברותי נענו להצעתי, כרמלה ואסתר הורן. אסתר הייתה אתי בשבוע האחרון לשהותי ברוסיה. רצנו והתרוצצנו, כשאני "המדריכה", ובעיקר שמחתי כשאסתר באה לכיתתי ושוחחה עם התלמידים, וספרה להם על עבודתה (היא פסיכולוגית) והם נוכחו שוב, שהם יכולים לתקשר עם ישראלים. לקראת סוף שהותה הביעה אסתר את רצונה לנסוע לסופשבוע למוסקבה, כדי "לראות עוד משהו, לא רק עיר אחת". נעניתי בשמחה, כי אעפ"י שהייתי במוסקבה בשנת 1990, בהחלט רציתי לשוב אליה.

נסענו לסוף שבוע, אסתר, גרישה (אחד מתלמידי שהתעקש ללוותנו, כדי שלא ניסע לבד 'כי מי יודע מה יכול לקרות לנו') ואנוכי. חזרנו בבוקר יום ראשון, עייפים אך מרוצים. הספקתי עוד לקנות חצי לחם מאחת הנשים העלובות והמסכנות שישבו בתחנת הרכסת ומכרו מכל הבא ליד, או נכון יותר מכל מה שעוד נותר בבתיהן שיכלו למכור, וצעדנו הביתה. דירתי הייתה באמת במקום מרכזי לא רחוקה מתחנת הרכבת ולא רחוקה ממרכז העיר ואף לא רחוקה מהארמונות. היינו באמת עייפות כי "הלילה הלבן" הפריע קצת את שנתנו, אבל בכל זאת הייתה זו חוויה שאיננו רגילים בה. צעדנו ברחוב ווסטניה. גרישה הציע שאולי ניסע לעוד אחד מארמונות הקיץ הסובבים את פטרבורג, הודינו לו באדיבות אך סירבנו. הרגשנו שאנחנו מלאות חוויות דיינו, וכמו שאומרים באנגלית "מספיק זה מספיק".

הגענו לדלת הכניסה הגדולה, עלינו במעלית, יצאנו למישורת ושמענו דפיקות חזקות בפטיש מתחתנו. הצצתי בחלל המדרגות וראיתי שפועלים עובדים בדירה שמתחתי, כלומר, בדירה של הגנרלית. ירדתי, וראיתי שמתקינים דלת חדשה. לצד הפועל עמד חתנה של שכנתי, הלה ש"דיבר אנגלית", שאלתיו אם קרה משהו, והוא ענה "ועוד איך קרה". בתשובה לשאלותיי מה קרה, כשבקולי נשמעת החרדה, סיפר: "אנחנו לא יודעים בדיוק מתי, אם בשבת או הלילה, פרצו לדירה. כולנו היינו בדצ'ה, אצלכם לא

היה אף אחד, וגם בדירה ממול האנשים נסעו (גרתי שם שלושה חודשים ואף פעם לא פגשתי את השכנים של הגנרלית באותה מישורת) ואיש לא שמע דבר. "גנבו משהו? חסר לכם דבר?" נפלטו השאלות מפי אינסטינקטיבית. הוא נד בראשו בעצב, והוסיף: "גנבו גם גנבו". לא שאלתי יותר, מה היה לי לשאול. בכל זאת שאלתי "איפה חמותך?" לכך השיב שהיא נרגשת מאוד והיא בדירה.

עליתי "הביתה", מוטרדת מהחדשות, כשבמוחי מתרוצצות המחשבות "מה אני יכולה לעשות". נגשתי לארון לבדוק את 'האינוונטר' שלי. נותרו בו כמה חבילות שוקולד, שממילא חשבתי לתיתן לשכנה. זכרתי לה את יחסה הטוב והאימהי, חיבבתי אותה. נעים היה לפגוש אותה בחדר המדרגות, גם אם לא יכולנו לומר זו לזו יותר מאשר "בוקר טוב, ערב טוב, או מה שלומך". מבלי להבין את התשובה במלואה, דיברנו זו אל זו בחיוך, במבט, בחיבה לנכד הקטן שלה. חיבבנו זו את זו כנשים בוגרות, היא אולי הייתה צעירה ממני, אבל בכל זאת היינו שתי סבתות המבינות האחת את רעותה. מבלי לדבר, העיניים והחיוך דיברו.

לקחתי את כל השוקולד שהיה בארון, והחלטתי לרדת למטה, אליה, להביע את השתתפותי, אלא שהפעם לקחתי את גרישה אתי, שיהיה "מתורגמן". ירדנו למטה, דפקנו בדלת הפתוחה עליה עוד עבד הפועל. חיכינו לתשובה כלשהי ונכנסנו. שכנתי עמדה באמצע חדר מבולגן כולו. רצנו אחת אל השנייה, ובאופן אינסטינקטיבי התחבקנו חיבוק ארוך וספונטני. מילים לא היו לי. אולי מלמלתי "אני מצטערת, אני מצטערת", אלה המילים היחידות שידעתי להגיד ברוסית שהתאימו למצב.

בפנטומימה, בתנועות ידיים ובכמה מלים רצוצות אמרתי "אני הולכת לישראל, אני נוסעת הביתה, היה נעים מאוד, תודה תודה, את אישה טובה מאוד, שלום בת, שלום פידור, שלום מדיק (התכוונתי לחתנה, ששרת כמדיק בצבא) שלום רוסיה". לחצתי את ידה וברחתי על נפשי. בדרכי החוצה, נתקלתי בגרישה הנבוך ומלמלתי, "תסביר לה, תסביר לה, אתה הרי מבין" וברחתי למעלה כשכולי נרגשת וחנוקה, כשאני רוצה לשמור בין זרועותיי את צורת גופה של האישה שפגישתנו הראשונה והאחרונה כה שונות היו. השארתי חלק מלבי ברוסיה.

כעבור שנתיים לערך, עלתה ג'ניה ממוסקבה לישראל. היא עלתה עם לאוניד רויטמן, מארגן ארגון "התחיה". נסעתי לשדה התעופה ב-6 בבוקר

עם וְלָרָה בנה יחידה היקר אותו אספתי ממעונות הסטודנטים. בידי האחת הייתה עוגה וביד השנייה, פרחים. ולרה היה עוד חציו מנומנם, ובכלל לא שמח לבואי. היום, במבט לאחור אני מודה שיתכן ששגיתי, הייתי צריכה לתת לאם ולבן להיפגש לבדם, וממילא שלחה הסוכנות מונית להביאה. האמת, זאת לא ידעתי ורציתי לגרום לה את הנחת שתגיע במכונית פרטית לירושלים, כמו גברת. חשבתי בלבי ואף אמרתי לה "את באת לקבל אותי במוסקבה והריני כאן בישראל". שמחתי הייתה שמחת אמת, בעיקר שבמשך אותן שנתיים עד שעלתה לישראל נפטר בעלה והיא עלתה לבדה, אלמנה. הסברתי לולרה חזור והסבר, שאני באה מרצוני הטוב, שכך נהוג במקומותינו, שאינם חייבים לי דבר על בואי.

ולרה היקר בא, כיאה לבן יחיד, בבת עין אמו, בידיים ריקות. הוא הסתכל עלי ואמר "שמעתי שבשדה התעופה יש חנות פרחים, אקנה שם משהו". כן, חשבתי בלבי, קיוסק אמנם קיים, אך מי יפתח אותו בשעה 6 בבוקר. כמובן, היה הקיוסק סגור, ואני נתתי את הזר שבידי לולרה, באומרי: "לא נורא, קח אתה את הפרחים, אני אסתפק בעוגה".

בהתחלה גרה ז'ניה בדירה בשכונת רמות בירושלים. כפי הנראה הייתה הדירה של רויטמן. בין אם רכש אותה או שאחד המשרדים העמידה לרשותו, איני יודעת ולא עניין אותי. היא באה לבקרני בביתי מספר פעמים. כדרכה, "חינכה" אותי או את אחת המורות האחרות "כשאתן באות לקדם פני עולים, אל תביאו אוכל. תביאו פירות". שוב, היום במחשבה לאחור, אני חושבת: ז'ניה אף פעם לא תלמד לקבל ולומר תודה, או לא לומר דבר. ג'ניה עבדה עם רויטמן, ולאחר מכן עבדה כספרנית בבית-ספר, למדה באולפן ושכללה את העברית שלה. מפעם לפעם יצאנו לאכול יחד. בסופו של דבר, לאחר מספר שנים נסע עה ג'ניה עם בנה לארצות-הברית.

הנסיעה ללטביה (יולי 2005)

חמותי סבתא זהבה נולדה בליבאו לטביה. כבר לפני כמה עשרות שנים החלו אנשים יוצאים לטיול "שורשים" עם בני משפחתם כדי להראות להם איפה נולדו, איפה נולדו הוריהם, מה הארץ או הסביבה ממנה באו. גם במשפחת לפידות נעור הרצון. אני, במפורש לא רציתי לנסוע. אחרי כל אֵימי השואה, הזיכרונות והסיפורים, לא רציתי לנסוע לאותם מקומות. נוצר בי מחסום אנטי, לא רוצה לתת לפולנים האלה או לאוקראינים או לכל אחד מן העמים האלה שעל אדמתם הוקמו מחנות ריכוז ואשר רבים מהם השתתפו ברציחות ולפעמים אף הקדימו את הנאצים, לא רוצה לתת להם להרוויח דולר אחד משלי. חשבתי גם שאני, שנולדתי בארץ ואף הורי הם ילידי הארץ, אנחנו, יהודה ואני שלחמנו כדי שתהיה ליהודים מדינה, שיהודים יהיו כשאר העמים, אנחנו לא זקוקים לנסוע לכל גאיות ההריגה (כפי שעושים תיכונים צעירים) כדי להבין עד מה חשובה מדינת ישראל. צבי, רבקה וחנה (אחי יהודה) נסעו ראשונים. הם נסעו לפני 7 שנים, דהיינו ב-1998. אני כותבת את צבי במקום הראשון, כי הוא הוא שיזם ודחף והיה המעוניין ביותר לנסוע. הציעו לכולם לנסוע. אריה ויהודה לא נסעו. שנה או שנתיים קודם לכן, ביקרנו בצ'כוסלובקיה. חיפשתי שם "עיירה יהודית" או משהו שיהיה דומה, והבנתי שהשטעטל הכי שטעטלית, נמצאת במאה שערים בירושלים. עברנו על פני מקומות ששמותיהם הזכירו חסידויות שונות או ערים שהיו ידועות ביהדות כמו קרלין, או פרסבורגר. ראינו אנשים עם "עסן טרייגערלך" (כלים מיוחדים בהם נהגו להעביר אוכל) חבושים בקסקטים, כמו שחבשו גם כאן לפני שנים. אבל בכל מקום זה היה הכול "לשעבר".

לגבי מקומות אחרים באירופה, אני מכל מקום נשארתי בסירובי. צבי נסע פעם נוספת וסיפר לנו שביקר בבית הקברות היהודי, אף מצא מצבות של סבים הירשברג ושיפץ אותן, כל הכבוד.

עם הזמן קראתי את ספרו של אקצין "מריגה לירושלים", קבלתי תמונה של יהדות ריגה, יהדות שהייתה בין הגרמנית ובין הרוסית. קראתי על סופה של משפחתו שנשארה בליבאו, היא עירה של סבתא זהבה. גיסו של אקצין היה רופא בליבאו, וכשחזר אקצין בתום מלחמת העולם לברר מה עלה

בגורלה של משפחתו, סיפר לו מי שסיפר שגם גיסו, הרופא הטוב ואחותו נרצחו בידי שכניהם הלטבים, שמיהרו לבזוז את רהיטיהם ולפלוש לדירתם. צבי המשיך לנדנד ליהודה שהוא היחידי שלא ראה "את הבית של אימא", ולא היה בליבאו. יהודה נטה הפעם להסכים.

השנה, במסגרת לימודי ב"כרם", שמעתי גם קורס באדריכלות. והנה, הגיעה המורה ליוגנדשטיל, או ארט נובו, בצרפתית, והסבירה שכשם שתל-אביב צווינה ע"י אונסקו כ"עיר לבנה" ויש בה הרבה בתים בסגנון הבאוהאוס והדריבטיבים שלו, הרי שריגה צווינה למשמרת לדורות הבאים כמייצגת את הארט נובו. בריגה, שלא נפגעה הרבה במלחמה, נשאר רחובות שלמים עם בתים בסגנון הנזכר. התחלתי מהרהרת "הרהורים שניים", אולי אקום ואסע גם כן ואשלב שרשים וארכיטקטורה, ואכיר ארץ קטנה ולא נודעת לי. לכל ארץ ייחוד משלה, ומכל מלמדי השכלתי.

וכך היה. החלטנו לנסוע בנחת, כסבא וסבתא, לא למהר ולא "להספיק". סיכמנו שנסע בחברה האוסטרית, כי לה יש קשר יומי בין ווינה וריגה. קבענו תאריך, וזהו.

ב-14.7.05 יצאנו לדרך. כדרכו, פיצל יהודה את הנסיעה לשניים. לוד-ווינה, לינה בשדה-התעופה ולמחרת ווינה-ריגה. שיהיה, אינני מתווכחת, אולי באמת יותר טוב שתי טיסות קצרות. לנו אפוא בווינה, בשדה-התעופה. קמנו בבוקר ערים ורעננים ויהודה מעיר לי "יש לך פה מסרק ומברשת שניים מתנת המלון, את רוצה? בשבילי זה קצת מיותר". צחקקנו לנו בהנאה, ולא ידעתי, אני, עד כמה עוד אזדקק למסרק המסכן הזה.

ירדנו לחדר האוכל ונדהמתי מן השפע. מה לא היה שם, כל מיני גבינות מגבינות שונות ונקניקים ונקניקיות, ובלניצ'יקים מלוחים ומתוקים ובל אשכח את שלל הביצים – מקושקשת, מטוגנת, רכה, קשה ואולי באומלט חשקה נפשך? צריך היה לעשות סדר בצלחת ועוד לא אמרתי דבר על שפע הלחמים והלחמניות והעוגות והריבות. כרגיל, טעמתי רק קצת מהרבה ואכלתי יותר מדי.

הגענו לבידוק של ווינה, וכאן באמת הייתה בוקה ומבוקה ומבולקה. מה לא בודקים, הכול. ואת הכול יש לשים, כל פריט בסלסלה משלו. יש לשים כובעים בסלסלה אחת, ותיקים בסלסלה אחרת והגברים צריכים גם להסיר את הנעליים ולפתוח את החגורות ואז צריך עוד לעבוד בשער מגנטי וצמידי היקרים מתחילים לצלצל. יש להסיר אותם ולהניחם בסלסלה משלהם

ולעבור עוד פעם, והפעם לעבור גם בדיקה גופנית קלה, ע"י שוטרת אדיבה ונחמדה. מכל הבלגן התחלנו חוששים שנאחר לטיסה שלנו, אבל סוף-סוף, מבולבלים ועייפים כהוגן, הגענו לאולם ההמתנה הקטן לפני המראתנו לריגה.

יפה. כעבור רבע שעה אנו עולים למטוס קטן. אין הרבה נוסעים ומקבלת את פנינו דיילת נחמדה. הדיילות הזרות משגעות אותי, איך הן מצליחות להיות גם תקיפות וגם נעימות, איפה הבעיה עם הדיילות שלנו, שכל כך משתדלות ומשהו אינו עובר. למדנו שאפשר לקנות אוכל במטוס ממש כמו ברכבת, למשל, פיצה, סנדוויץ', קפה ועוגה. חידושים. להפתעתי הגדולה מאוד, מנת הצהריים שלי כללה קוסקוס. קוסקוס במטוס אוסטרי? לאן אנו מגיעים? האוכל נהיה בינלאומי. מעניין. ואז ניתכה על ראשי הצרה. רציתי לקנח את חוטמי וכהרגלי הושטתי את היד אל התיק כדי לשלוף ממנו ממחטת נייר, והנה אין תיק. חיפשנו למעלה, חיפשנו למטה, מתחת לכיסא שלי, מתחת לכיסא שלפני – יוק. אין. הדיילת שמה לב לתכונה שמסביבנו וניגשה לשאול אם תוכל לעזור במשהו ומשנוכחה שאכן התיק איננו, הרגיעה אותנו באומרה: "כשתגיעו לריגה גשו למחלקת האבדות. הם יטלפנו לווינה, ואם אכן השארת את התיק בשדה-התעופה ואיש לא ריחם עליו, הם ישלחו לך אותו למלון בריגה, אל תדאגו". טוב.

הגענו לריגה וכמובן שמנו פעמינו למחלקת אבדות ומציאות, וכאן קיבלנו פרק בהלכות ביורוקרטיה שהיא עדיין נודפת ריח חריף של קומוניזם. חיכינו בתור כילדים טובים עד שנמצאה גברת-מכינרת שדיברה אנגלית סבירה. הסברנו חזור והסבר עד שהיינו בטוחים שהיא מבינה את העניין לאשורו. התבקשתי למלא טופס ולכתוב מה היה לי בתיק (לך תזכור). זכרתי רק שצריך מיד לבטל את הטלפון הסלולרי שלי, הוא הראוי לרחמים מידיים. אחריו בתור כרטיס הוויזה שלי. הגברת הייתה אדיבה על אף היותה גנרלית למדי והסבירה שלא יביאו לי את התיק, כמו שהרגיעה הדיילת, אבל היא, הגנרלית, תטלפן, ואם הוא אכן נמצא בווינה הוא יחכה לי שם עד שובי. גם זו לטובה.

מיד עם בואנו למלון בריגה סידרנו את עניין הטלפון וביטול הוויזה. ואז נזכרתי כשאני מחייכת חיוך עגום במסרק הנחמד שהוצע לי בווינה ושאני בגאווה רבה סירבתי לקבל. ועכשיו, לך קנה מסרק בארץ זרה שאת שפתה אינך מדבר, שגם שם סוף שבוע והכול הולך ונסגר לנו מתחת לאף.

בסביבת העיר העתיקה אין בתי כל-בו לא גדולים ולא קטנים. נכנסנו לבית-מרקחת או למכון לקוסמטיקה שנקרה על דרכנו "הם מצטערים, אבל הם אינם משחקים במסרקים". למזלי, כידוע, שערי קצר מאוד ואף אינו מלא כמו שהיה פעם ודי היה בכך שהעברתי את אצבעותיי בין השערות והן נראו כמו בתסרוקת מודרנית. רק בהגיענו לליבאו, בוודאי בזכותה של סבתא זהבה, נוחה עדן, קניתי מברשת שער קטנה והרגשתי שוב נקייה ומסודרת. הצטערתי בעיקר על הפנקס הקטן שלי שהיה בתיק ושנשאר בווינה. הייתי ילדה טובה והכנתי שעורי בית. חשבתי בלבי שאם אני כבר נוסעת ללטביה, הרי זה מחובתי לבקר בבתי כנסת שאולי נשאר להם זכר או בכל משהו יהודי שהיה שם. שאלתי מדב לויין חברנו את "פנקס קהילות יהודי לטביה ואסטוניה", ורשמתי לי איפה היו גטאות ואיפה היה בונקר בליבאו. באיזה רחוב, באיזה יערות נרצחו היהודים, ואת כל המידע הזה השארתי במטוס. אוי לאותה בושה, אבל לשמחתנו ידעו מיד במלון על מה אנו שואלים. זכרתי קצת מן השמות בגמגום והם תיקנו לי את השיבושים והסבירו בדיוק שיערות אלה הם במרחק רבע שעה מן העיר. מיהדות לטביה הגדולה והענפה שמנתה כמאה אלף איש ב-1940 נותרו עם תום המלחמה כ-200 לפי אומדן אחד ו-250 לפי אומדן אחר... זכרתי גם מספרו של דב מצבה שחורה קטנה ועליה ארבע מילים ביידיש שנבנתה עוד בזמן הסובייטים באחד היערות שליד ריגה וידעתי שאותה אני נוסעת לחפש. עד שהתארגנו במלון הייתה כבר השעה שלוש. קיבלנו חדר נחמד בבית עתיק ששופץ. המלון באמת היה "מלון בוטיק" ובו 21 חדרים בלבד. בחוברת שלהם היה כתוב שכל חדר מעוצב בצורה שונה. לא בדקנו את החדרים האחרים, שלנו היה בקומה השלישית אליו הובילה מעלית קטנה ויעילה. הכול נראה חדש או מחודש. החדר והאמבטיה היו מרווחים מאוד ועל כל מיטה היה מקופל חלוק רחצה רך וטוב. מסרק, לצערי, לא היה. יהודה היה רעב והשעה הייתה כבר לא פה ולא שם. ירדנו ממרום קומתנו, קיבלנו מפה של העיר העתיקה וראינו שממש לידנו נמצאת אחת הכיכרות של העיר ובניין העירייה. בכיכר היו מספר מסעדות אולם אי-אפשר היה למצוא שולחן פנוי ובוודאי לא פינת צל. לבסוף התיישבנו במסעדה-בית-קפה בשם "אנטליה". בהתחלה חשבתי שאולי אני טועה, איך ומניין מגיעה אנטליה התורכית לריגה? אבל מסתבר שאכן זה שמה של המסעדה

והמלצרות הנחמדות לבושות במכנסי שרוול, חצי בטן חשופה, חגורה מזרחית, ובערב הן ענטזו ורקדו ריקודי בטן מליגה ו' אבל למי אכפת. יהודה אכל גלידה גדולה עם כוס שתייה ושבע. אני התחלתי להרגיש שראשי כבד עלי, שאני במקום חדש אליו איני רגילה וחזרתי לחדר לנוח או לנמנם קצת ויהודה הלך להסתובב "לעשות היכרות עם המקום", להחליט מה כדאי יותר ומה פחות והיכן נתחיל את הסיור שלנו למחרת.

כאמור, הגענו ביום ששי בצהריים. החלטנו להקדיש את יום השבת לסיור בעיר העתיקה ואת יום א' בעיר החדשה ולראות כמה שנוכל מבתי ה"יוגנדשטיל".

חזרתי למלון כשאוזני כל הזמן כרויה לטלפון, שמא יישמע אות חיים מן התיק המפורסם. בשעה עשר בלילה הודיעו לי שהתיק אכן נמצא בשדה-התעופה. הוא מחכה לנו במחלקת אבדות ומציאות ווינה, וכשנחזור לשם ישמחו לתת לנו. בינתיים הוא נשאר בידם למשמרת ומספרו הוא כך וכך. חצי אבן נגולה מלבי. רק חצי, כי תיק ומסרק לא היו לי וגם הפנקס ובו הרשימות היהודיות שלי איננו.

בריגה קיבל את פנינו גל חום ואפשר היה לחשוב שאנחנו בתל-אביב. אולי לא הייתה הלחות של תל-אביב, אבל בהחלט היה חם ויכולתם לראות אותי מטיילת בחולצונת בלי שרוולים, או יושבת בחדרנו הנחמד, כשלידי כיסא קטן ועליו ונטילטור, באדיבות המלון שלנו שכמובן לא היה ממוזג. נוכחנו שוב, שמזג האוויר משוגע בכל העולם. חלפו עוד יומיים חמים עד שירד גשם.

המלון שלנו נוהל בידי צעירים דוברי אנגלית, וכששאלנו אותם מאין האנגלית הטובה שבפיהם קיבלנו בכל מקום את המענה 'מבית-הספר'. הסיפור הזה חזר על עצמו גם במקומות אחרים, הצעירים ידעו אנגלית ואילו המבוגרים דיברו בנוסף ללטינית גם רוסית או גרמנית או שתיהן, אבל לא אנגלית. שמת לי לב שבלטביה, הצעירים עדיין מברכים זה את זה ב"צ'או".

ה"היי" האמריקני שלנו טרם הגיע לשם כפי הנראה. עוד יבוא.

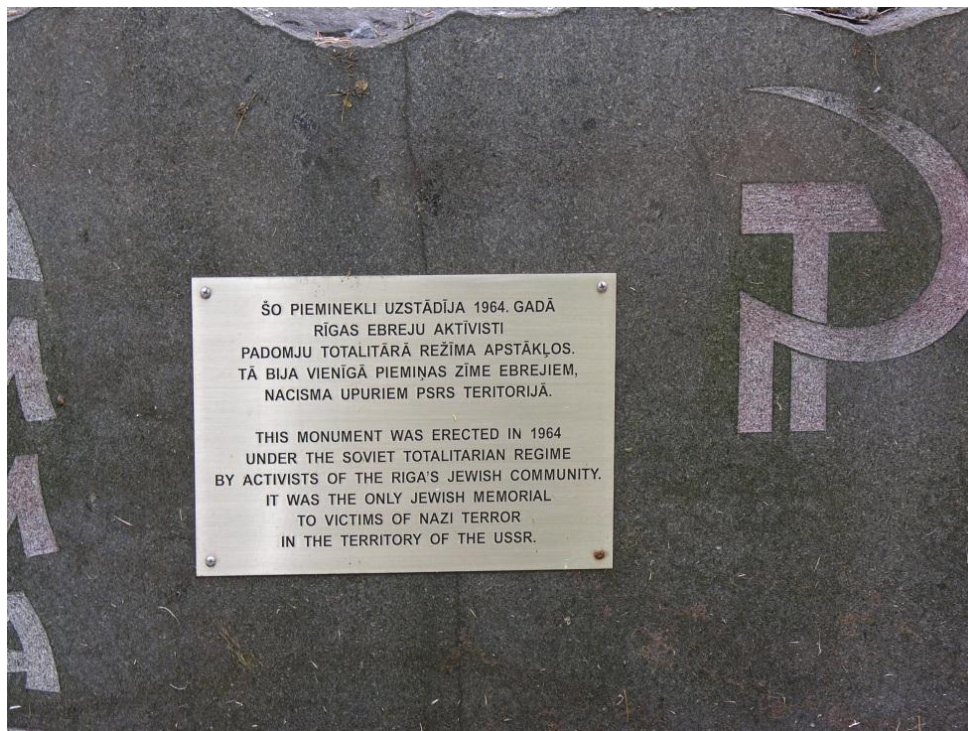
ברחובות ריגה מה שלא צילמנו הרי הן הצעירות הרוסיות הלבושות קצר-קצרצר ביותר. "איך הן יושבות?" שואל יהודה. אני חושבת שלא הייתי צריכה להציע לו שיסתכל ויראה.

נוכחתי אח"כ שבארץ חושבים שכל הרוסיות שמסתובבות בשמלות קצרצרות הן זונות, לא עלינו. לא כך. ברוסיה לובשים קצר-קצר בעיקר

הגברות האופנתיות. שמלה קצרה ונעליים בעלות עקבים ואף חרטומים חדים ומחודדים. אולי רק ביום ראשון, כשאנשים נראו כהולכים לארוחה או לידידים (הם נשאו עמם זרי פרחים בצלופן, כנהוג ברוסיה שעה שאתה מוזמן), לבשו הגברות המבוגרות יותר שמלות באורך נורמלי, אבל גם אז בהרבה מקרים הייתה השמלה הייתה עשויה חידודים חידודים (חידוש שלא התקבל בארץ) והשער עשוי בצמות מצמות שונות. לא הצמות הדקות הנהוגות אצל האתיופים, אבל צמות מסובכות מספיק. חבל שאי-אפשר היה לצלם.

עוד נושא שאי-אפשר היה לצלם היו פושטי-היד. לפעמים, כשישבנו בבית-קפה לאכול ארוחה קלה, זה היה קשה. לפתע, משום מקום, צץ ראש לידי ונבהלתי מאוד. היה זה בדרך כלל ראש לא צעיר, ואחריו יד פשוטה. למדנו לא לשבת בקצה הגינה, או קרוב לגדר העץ, שם תמיד צצו הראשים. ראיתי שהאנשים רעבים. לעתים, ראינו גם אנשים מחטטים בצפרדעי האשפה הגדולים. על כך אינני יודעת מה לחשוב. בין האנשים שמכרו תמונות מזכרות, ליד אחת הכנסיות, ניגשה אלינו אישה מבוגרת, לבושה בסדר, וביקשה למכור תמונות. היא מלמלה משהו באנגלית. קניתי תמונה אחת כי היה ברור שהיא נזקקת.

ביום שני נפגשנו עם צבי (אחי יהודה) ודליה אשתו ויחד יצאנו לדרך במכונית שצבי שכר. תחילה ביקרנו ביערות ההריגה שבסביבת ריגה ולאחר מכן נסענו יחדיו לליבאו. העיר הישנה הייתה עזובה, אולם בתיה נשתמרו והמראה התאים להפליא לסיפורים ששמענו בבית. למחרת היום ביקרנו במקום בו רצחו את יהודי ליבאו. היום הוקמה שם מצבה גדולה, המספרת את סיפור המסע הרגלי מהעיר והרצח ההמוני.

המצבה הניצבת ביער ליד העיר ריגה

את ימינו האחרונים בלטביה החלטנו לבלות בעיירת הנופש יורמלה. יהודה הזמין בעוד מועד מקום במלון המפואר שבעיירה, וכאן היה לנו סיפור משעשע בעניין החדר שלנו. כרגיל, החדר אינו מוצא חן בעיני יהודה והפעם באמת בצדק. הוא הבטיח לי חדר עם 'נוף ים' וקיבלנו חדר אחורי. מסביב בנו בניין חדש וכל הנוף מן המרפסת היה חומרי בניין. במבט מאלכסון אפשר היה לראות גם קצת ים. תפסתי משלט בקומת הכניסה באחת המרפסות הפתוחות ליד הים ויהודה הלך לנהל מו"מ בעניין החלפת חדר, דבר שעדיין הוא סיפור במדינה שהייתה קומוניסטית. יהודה טען שהזמין ואף שילם עבור חדר הפונה לים והוא דרש לקבל את המגיע לו. מה שהיה מעניין, שכשהיה צורך במתורגמן בין יהודה והבנות בדלפק הקבלה, הרי נער המעלית ידע לתרגם יפה מאנגלית ללטבית ולהיפך. כמובן, אנגלית הוא למד בבי"ס. כל הכבוד. בקיצור, יהודה טייל בין חדרים אחוריים וקדמיים עם או בלי מרפסת והגיע עד המנהלת של דלפק הקבלה. זו כבר ידעה אנגלית. היא ביקשה מיהודה לשבת ולתת לה "לראות מה היא יכולה לעשות". לבסוף חזרה כשבפיה: "יש לי הצעה שלא תוכן לסרב לה". ואכן, כך היה. כעבור שעה שלמה של דיונים, התמקמנו בקומה השמינית, בסוויטה המיועדת לזוגות בירח-דבש. הכול מרווח ביותר, חדר מגורים גדול ובו ספה וכורסאות וטלוויזיה. לידו חדר-שינה לא קטן ומיטה מה שהאמריקני מכנה "קינג-סייז" (גודל המלך) ואפשר היה להתגלגל בה עד אין סוף. ועל הכול, והכי חשוב, מרפסת גדולה ויפה עם כסאות נוח ושולחן קטן וכמובן, פונה לים. היות וטמפרטורת המים הייתה 17 מעלות צלזיוס, הרי שלא העליתי בדעתי להיכנס למים. טיילנו קצת על החוף, אבל בעיקר בילינו על המרפסת היפה. יהודה היה מרוצה מאוד וגם אני. למחרת שמת לי לב שבין הדגלים שהתנוססו בפתח המלון מתנופף דגל חדש, שלא היה שם עם בואנו. נכון, הדגל הישראלי. יהודה צילם ואני חשבתי בליבי "ממה שנהנים ישראלים". כהרגלי, הרי שאני קוראת הכול, גם את טבלת המחירים המצויה על המיניבר, מה בקירור ומה אינו בקירור, ובתחתית הטבלה קונדום!! עוד אחד מסימני הזמן.

למחרת ירדנו לארוחת בוקר. חדר-האוכל, גדול ומרווח ובעל תקרה גבוהה במיוחד, משום מה הזכיר לי חדר-אוכל בקיבוץ. היו בו תמונות אבל בגלל הגובה הרב הייתה בו אווירה סתמית, קרה, שום אניטימיות, שום חמימות

של עץ כלשהו. רשמי. אוכל היה בשפע, ושוב חייכתי אל דייסת הקווקר החביבה כל כך על הרוסים. בין הירקות החתוכים היו גם עגבניות צהובות, חידוש שלא ראיתיו קודם בשום מקום. גם פה היה סלט פירות נחמד אלא שמי שהכין אותו לא טרח להרחיק, למשל, את גלעיני האפרסק, וצריך היה לבדוק מה יש בצלחת. ליד דלפק העוגות היו גם תופיני שוקולד שונים ומשונים. לקקנים.

יהודה, כרגיל, לא תמיד קורא מה כתוב ואוכל נְעֵבֶךְ, מיונז במקום שמנת. שהרוסים אוהבים פטריות כבושות למדתי עוד בארץ, גם פה וגם בלטביה הן לא מצאו חן בעיני. איש איש וטעמו.

העיירות באזור יורמלה באמת נחמדות מאוד. וכשמסתכלים קצת יותר מקרוב הרי רבות מהדצ'ות הן של בעלי האמצעים. ראינו בנייני הבראה, שברור היה שהתארחו בהם בעבר נכבדי המפלגה, כפי שראינו גם בצ'כוסלובקיה למשל. לא הרחקנו להסתובב במקומות מרוחקים יותר, שם מתמקמים אלה שיש להם פחות. חברתי לרה סיפרה לי שנהגה לנסוע בכל קיץ לחודשיים מטשקנט אשר באוזבקיסטן, לחופשת קיץ ביורמלה ואיתה ילדיה שהיו אז קטנים. ממנה בכלל שמעתי על המקום ובגללה נסעתי לשם, לראות מקום יפה ליד הים ולראות כיצד נופשים במזרח אירופה.

כיאה לעיירת תיירות מכובדת הרי שיש לה מדרחוב ובו החנויות המוכרות מזכרות מקומיות, וכמובן גם קוסמטיקה. שתי מכולות תיירותיות למדי, שוקולדה, ממתקים, שתייה. לצערי, לא שמתי לב מה סוג השתייה. וכמובן פירות העונה, הרבה פירות יער, דובדבנים, שזו הייתה עונתם וקצת ירקות. לטביה שוכנת לחוף הים ולכן חלק ממזונה הוא דגים. חיפשתי איפה שפרוטים, אותם סרדינים קטנים ומעושנים שאני יודעת שמיודעי הרוסים אוהבים כל כך. לתימהוני הייתי צריכה לעבור מספר חנויות עד שמצאתי את מבוקשי.

מה פירוש מזכרות מקומיות? כל מיני צקס מענבר. ממחרוזות וצמידים ועגילים ועד משקולות לניירות על שולחן הכתיבה. הענבר אף הוא ממגוון צבעים רחב, לבנבנים שכמותם לא ראיתי קודם, דרך הצהובים הבהירים והכהים ועד כתומים, ואפילו חומים. ברוסיה, שאף היא מולדת ענבר לא קטנה, נתקלתי רק בצהבהבים למיניהם ובכתומים. כבר שם קיבלתי שעור שהצהובים הלא שקופים, העגולים, שהרבה מן המחרוזות חרוזות מהם, דווקא הם הפשוטים יותר. שאריות, או חתיכות לא מוצלחות, שנכתשו

והודבקו כחרוזים עגולים. דווקא אלה עושים בהתחלה רושם של מחרוזת יפה, ולא היא. חרוז באמת יפה ושלם, הריהו כזה שהוצא מפיסת ענבר שלמה ונחתך ככדור. שום דבק. את השיעור הזה בסוגי הענבר ומסתוריו, קבלתי בחנות מאישה נעימה מאוד, שכמובן לא ידעה אנגלית, ושאלה בעדינות ובהיסוס "אפשר אולי לדבר גרמנית?" הייתה שעת בוקר, הרחוב עדיין לא המה מטיילים, שעתה הייתה פנויה, והיא הייתה מוכנה להסביר את טיב המחירים וטיב הסחורה. בעיקר עניין אותי הענבר הלבן, האטום שכמותו לא ראיתי קודם לכן.

השיעור הזה בענבר היה בקצה המדרחוב, ולחנות זו חזרתי פעמיים, היסטית. המחרוזות שלה היו סדורות כבר על חוטי מתכת דקים, בצורה מודרנית, כמו שאפשר לראות בארץ פנינים. היא כל כך שמחה שרציתי יותר מאחת ואף נאלצה להשאיר אותי בחנות ורצה לחנות הסמוכה, אל חברתה, שתיתן לה עוד מחרוזות.

למי שייכות החנויות לא הבנו. איך התבצעה ההפרטה בלטביה, עד כמה עסקים פרטיים יש, מה מנהלת הממשלה או העירייה לא הבנו. לא שאלנו יותר מדי, כי גם אם היה מי שהיה מוכן לענות הרי זה היה "הוך דויטש", לרמה אליה לא הגעתי.

כיאה למדרחוב, הרי שפה ושם באמצע הרחוב התנוססו מודעות על בדים שנמתחו מצידו האחד של הרחוב לצדו השני ונקשרו אל העצים היפים והירוקים שעמדו בשורה משני צדי הכביש. כרגיל, קראתי הכול, ונוכחתי שהגב' אלה פוגצ'בה מופיעה בעיר. את הגברת הכרתי עוד משעורי באולפן בירושלים, שעה ששאלתי מי היא ה"מרילין מונרו" שלכם, ובד"כ נעניתי במקלה: "אלה פוגצ'בה", עד שהגברת כבר הפכה למטבע לשונית בכיתותיי. קודם כל שמחתי שהצלחתי בכלל לקרוא את שמה, שנית, שמחתי בשבילה שהיא עדיין מופיעה. לצערי, אנחנו היינו שם ביולי והנ"ל הייתה אמורה להופיע רק באוגוסט, חבל. הייתי הולכת לעשות הכרה. אמנים אחרים, גברים בעיקר, לא הכרתי והם לא היו מכרים ותיקים בשבילי.

התלבשות ברחוב, גם כאן, יופי טופי, מיטב האופנה האחרונה א-לה-רוסיה. כלומר, קצרצר, מכנסיים בעלי חגורה נמוכה, חולצונות קטנטנות כשמהן מציץ מה שיותר מלמטה ומלמעלה, וכמובן כל הפופיקים חשופים, עם עגיל או בלי.

בין לבין אתם רואים אותי יושבת על ספסל על יד תפוז גדול המפיק באמת מיץ תפוזים טרי. רגלי החלו כואבות וישבתי לנוח ולהסתכל בעוברים והשבים ובמוכרים והמוכרות שמסביבי. מכרו גם כל מיני שמונצס מעור, וגם קעריות ועוד קשקושים מעץ, משום מה לא ניגשתי אל אלה בכלל.

יש לציין, מוצר יצוא מספר שתיים של לטביה, אחרי העץ, הינה הפישה או פישתן-ליינן, ממנו הם אורגים מפות, סורגים סריגים מסריגים שונים. ניגשתי להסתכל, אבל המחירים היו בשמיים, והחלטתי שאמשיך לחיות בלי אפודה סרוגה מפשתן.

כאשר קמנו משנת הצהריים נוכחנו שיורד גשם. אוי. הצצנו החוצה, על החוף היו עוד מספר אמיצים שיצאו מן המים הרדודים ושלפו מטריות. במים עצמם, שלוש גרציות שמיהרו אף הן אל מטריותיהן. כל אחת פתחה סוכך קטן בצבע אחר והן היוו תמונה קטנה ויפה.

ביום ששי אחה"צ הקימו באחת הגינות באמצע המדרחוב במה מחופה עם פרוז'קטורים גדולים והייתה הופעה בתלבשות מצריות. הריקודים אף הם היו בסגנון מצרי. היה קריין, אך לא הבנו מילה ממה שאמר ברוסית. הקהל היה רב ומגוון. לפתע, החל טפטוף. יהודה מעיר: "מה יהיה?" ואני משיבה "הבמה מחופה". "כן", הוא אומר "אבל מה עם הקהל? להם אין כיסוי". חצינו את הגינה ומיהרנו למלון, למקום מחסה. תוך כדי הליכה (כבר לא יכולים לרוץ) מצאנו עצמנו לצד הקהל, שנשאר, כמובן, על עומדו ממשיך לצפות בחזיון – ולעינינו נפתחה חופה של מטריות צבעוניות ומגוונות. ההצגה כמובן נמשכה ללא הפרעה.

נהגנו לאכול במלון ואעפ"י שהיינו שם רק שלושה ימים, הרי שבכל זאת נוצר קשר חיוכים בעיקר בינינו לבין המלצרית הראשית. התרגלו כבר שאנחנו חוזרים אל אותה מנה כל הזמן וכן "כוס בירה בשבילו, וכוס סודה בשבילה". הפכתי פעם את הסדר וגם אני העזתי לשתות בירה לשמחת לב כולם. בעוד אני חושבת על הווי של עיירות נופש וסביב מה טובבים העניינים.

אנחנו אכלנו בד"כ במרפסת כדי ליהנות מנוף הים ככל שאפשר. בליל שבת היה קהל רב יותר, הרבה זוגות צעירים במיטב המחלצות. הרבה חליפות פסים, או פיז'מות כמאמר יהודה, שלא נראות אצלנו, והתסרוקות הקלועות בכל מקום. במסעדה, בפנים, שמענו זמרת משוררת. מעניין, לא להיטים אמריקנים, אותם אפשר היה לשמוע בוקעים מבתי-קפה שונים. יפה

היה לראות משפחות שלמות שבאו, כנראה לסוף-שבוע. הסבא והסבתא, זוג ההורים הצעירים ושני ילדים קטנים, יושבים ליד שולחן אחד וארוחתם לפעמים נמשכת שעה ארוכה. לא באים רק כדי לאכול, באים כדי לבלות. בין היושבות במרפסת אני רואה גברת המוציאה מתיקה כלבלב קטן ומושיבה אותו על כיסא לצידה. גם ברחוב אפשר היה לראות נשים בודדות עם כלבלבים קשורים ברצועה. משום מה כל החזיונות האלה הזכירו לי את "חודש בכפר" של טורגניב, את "הגברת עם הכלבלב" של צ'כוב, את כל הסיפורים שקראנו על היציאה הרוסית לנופש בדצ'ות יפות. נדמה היה לי שהזמן עמד מלכת, שהכול כפי שהיה לפני מאה שנה. אולי אין בעלי אחוזות, אבל משפחה ומשפחות ואהבהבים וזוגות כמובן עדיין קיימים. באמת הרגשתי שאני בעולם שהיה "כמו אצל צ'כוב".

למחרת קמנו מוקדם כדי לארוז סופית, לאכול ארוחת בוקר והיידה, חזרה לריגה ולהתחיל בחזרה הביתה. על אף הצילומים היפים של יהודה של שקיעות מקסימות במפרץ ריגה, על אף העצים "היורדים ממש עד לים" והחול הלבן והדק-דק, קשה היה לי ביורמלה. יותר מדי ראינו קודם, ולא יכולתי לשכוח שבכל יער, בכל חורשה, בכל מקום שהיו יהודים הם נרצחו בלי רחמים בכל מיני מיתות משונות. קשה היה לשכוח. זו אחת הפעמים היחידות שממש רציתי לחזור הביתה

כשירדנו לחדר האוכל הקר והמנוכר השעה הייתה 7:15. שלושה שולחנות בלבד היו תפוסים, העולם עוד ישן. ליד אחד השולחנות ישבה חבורת שיכורים. בנים ובנות מדברים בקולות רמים וברור שהם שיכורים. מפעם לפעם הם נותנים לאחד המלצרים כסף על מנת שיביא עוד בקבוק יין. סוף-סוף ניגש אליהם אחד מאנשי המלון לשוחח אתם, אך ללא הועיל. הם המשיכו להרעיש, לבכות ולצחוק והעיקר – להתפרע. הסתלקנו. מעניין שלא מצאו לנכון לסלק אותם. זה הזכיר לי שגם בריגה, כשטיילנו ברחוב בתי היוגנדשטיל המעניינים והמיוחדים, ניגשנו לספסל בגינה קטנה שהייתה במקום, פשוט כדי לשבת קצת. על אחד הספסלים ישבו שני רוסים (לפי שפתם) שוחחו ביניהם ושתו, על הבוקר. בראותם אותנו, אותנו ליהודה בידיהם והצביעו על המצלמה תוך הוראה של "לא. לא לצלם." לא התכוונו לצלם אותם כלל. בנוסף לגברים, ראינו גב' אותה כן הצלחנו לתפוס עם בקבוק בירה בידה כשהיא מתנוודדת ואותה הצלחנו לצלם.

בין הרהורינו על המקום, על הארץ, שמנו לב שמאוד נקי. כמו כן חשבנו

על ריבוי השמות בכל מקום. אם בפולין ישנה ורוצלב שהייתה פעם גרמנית ונקראה ברסלאו, הרי בלטביה יש ערים עם שלושה שמות: ליפיה – לטבי, ליבבה – רוסי וליבאו – הגרמני. נאמר לנו שבאזור בו גדלה סבתא זהבה ע"ה עדיין מעדיפים גרמנית ולא מחבבים את הרוסית, וההפך באזורים אחרים. כדי לקרב את המדינה לברה"מ הרי שיישבו בה הרבה רוסים כדי להביא ליותר רוסיפיקציה. שמענו את בליל השפות וחשבנו – צרות של אחרים.

חזרנו במטוס הקטן לווינה, למדינת ה"גריס גוט", כך הם מברכים זה את זה. ד"ש לאלוהים בוודאי לא תזיק. בליטרטורה שבמטוס אני קוראת על מקומות תיירות אחרים בעולם ואני לומדת שבאיים המלדיביים אפשר לקבל מסג' מתחת למים עם הדגים. נדמה לי שיש דיבורים, שמא המלדיביים בכלל ייעלמו עם שינויי מזג האוויר המתרחשים בעולם.